Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

VAGN HAUCH FENGER

LANDBRUGETS HISTORIE

EN DANMARKSHISTORIE FOR DANMARKS UNGE

ANDEN UDGAVE

I KOMMISSION: ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE
MCMXLV

VAGN HAUCH FENGER

LANDBRUGETS HISTORIE

EN DANMARKSHISTORIE FOR LANDBRUGETS UNGE

ANDEN UDGAVE

Historie er en Polemik,
som fortsættes

I KOMMISSION: ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE
MCMXLV

ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE
1945

»At nævne uden Bog
er som at øse uden Kop«.

Forord til første Udgave.

Denne Fremstilling af Landbrugets Historie er først og fremmest beregnet til Brug paa Landbrugsskoler og Husmandsskoler. Der er i Bogen kun lagt ringe Vægt paa en Fremstilling af Landbrugets tekniske Udvikling; Aarsagen hertil er, at de tekniske Fremskridt i Regelen bliver gennemgaaet under de enkelte specielle Fag, og det vilde derfor blive en Gentagelse, hvis de ogsaa kom med i Landbrugshistorien. Der er derimod lagt Vægt paa at udrede de politiske og økonomiske Forhold, der til de forskellige Tider har haft Indflydelse paa Landbruget. Hermed skulde unge Landmænd — med den rette Lærers Bistand — være i Stand til at knytte den meget vigtige Forbindelse med Fortiden, der gør Nutiden forstaaelig. De under de forskellige Afsnit anbragte Spørgsmaal skal henlede Elevernes Opmærksomhed paa Ting i Afsnittene, der særlig trænger til Overvejelse og Debat, og kan tjene som Grundlag for Spørge- og Samtaletimer. Det er mit Haab, at man i en Tid som denne — hvor netop de politiske, kulturelle og økonomiske Spørgsmaal er brændende — kan finde god Anvendelse for denne Fremstilling.

Vejlby Landbrugsskole, September 1937.

VAGN HAUCH FENGER

Forord til anden Udgave.

I denne anden Udgave er Stoffet før 1800 sammentrængt til Fordel for Stoffet efter Aar 1800, og dette er helt skrevet om. Samtidig er der lagt større Vægt paa Fremstillingen af de enkelte historiske Personligheder og deres Indsats. Fremstillingen i første Udgave gik særlig ud paa at skildre politiske, kulturelle og økonomiske Forhold; dersom der i det hele taget kan tales om Kursændring i denne anden Udgave, saa er det den, at det kulturelle og politiske er trukket mere i Forgrunden. Aarsagen hertil er, at mange Landbrugsskoler siden da har begyndt at give en særlig Undervisning i Økonomi.

Lyngby Landboskole, September 1945.

VAGN HAUCH FENGER

Kulturhistorie forholder sig til politisk Historie og Krigshistorie som Kærne til Straa. *Carlyle.*

En Indledning.

Værdien af Historie er ikke saa indlysende for enhver som Værdien af de praktiske Fag. Værdien behøver imidlertid ikke at være ringe, fordi den ikke straks ses af alle.

De praktiske Fag kan gøre en Mand til en dygtig Tekniker, men de kan ikke give ham Begreb om Værdien af det, der skaber et godt Samfund at leve i: Frihed, Ret, Selvstyre og Fællesskabsfølelse. Maaske lærer Folk det af de historiske Begivenheder i deres egen Tid — vi saaledes maaske af den tyske Besættelse — men ellers maa det læres af Historien. Historien er Menneskets Erfaring om Samfundsliv og en af de vigtigste Kilder til Forstaaelse af Menneskelivets Vilkaar.

Lad os slutte Indledningen med Grundtvigs Ord i Fortalen til »Nordens Mythologi 1832«:

»Forstand kommer kun efterhaanden af Erfaring, og derfor er det kun ved Betragtning af Menneskeslægtens og sit eget Levnedsløb, at man kan vinde Forstand paa Menneskelivet.«

. . . »Vi gaar da til Bøgerne, ikke som Bogorme, der vil leve af dem: leve af Lig og Aadsler, men som levende Mennesker, der af Bøgerne vil lære, hvad vi ikke kan sige os selv: Hvorledes Menneskelivet ytrede sig i de forbigangne Tider, hvad Hindringer det mødte, hvordan det overvandt dem, og hvad vi deraf kan slutte saavel om Menneskelivets Natur og Beskaffenhed som om den bedste Maade at fortsætte og benytte det paa.«

I. OLDTIDEN

Ældre Stenalder, ca. 9000—3000 f. Kr.

Jægerfolk.

Landet dannes.

Danmark blev til, da Indlandsisen skrabede Skandinaviens Bjerge og Østersøens Bund for Jord og Sten. Ude i Havet aflejredes dette oven paa store Kridtlag og blev vort Danmark, det Grundlag, vi lever paa den Dag i Dag.

Temperaturen steg, og Isen smeltede. Ca. Aar 9000 f. Kr. blev Landet efterladt af Isen nøgent og furet af mægtige Smeltevandsfloder. Isranden var nær og Klimaet barskt. Langsomt indvandrede Planter og Dyr. Paa Bunden af vore Moser finder vi Resterne af dem: Rypelyng, Dværgbirk, Polarpil og Rensdyr m. m. Ogsaa Mennesker har levet: spredte, omstrejfende Stammer, levende af Bær og Rødder samt Jagt og Fiskeri. Hovederhvervet har været Rensdyrjagt. *Menneskets Hovednæringsmiddel har til alle Tider været det, som det lettest erhvervede sig.*

Rensdyrperiode.

Klimaet mildnedes. Ca. 8000 Aar f. Kr. ophørte Danmark at være Tundra; Skov af Asp og Birk rykkede ind, og Elsdyr, Bjørn og Bæver færdedes i Skoven. Nogle Aarhundreder efter fulgte Fyr og Hassel og Dyr som Urokse, Kronhjort, Vildsvin og Raadyr m. fl.

Aspe- og Fyrreperiode.

Mens Fyrreskovene dækkede Landet, var det en Del af det europæiske Fastland, og vi havde Fastlandsklima. Østersøen var en Indsø, og man finder endnu paa Storebælts Bund dens Alløbs mægtige Flodleje.

Fastland.

Fra Tiden ca. 6500 f. Kr. har vi mange Mosefund. Moserne var da Søer, og ved deres Bredder har levet Folk, ganske ukendte med Kvægavl og Agerbrug og med Hunden som eneste Husdyr. Redskaberne var af kløvet Flint, Hjortetak, Ben og Træ. Jagt har været Hovednæringsvejen, og Benresterne viser, at de har spist alt fra Urokse og Elsdyr til Egern og Sumpskildpadde. Hasselnødder blev spist i store Mængder. En Aare viser, at de har haft Baade. Fra Fastlandstiden kendes ingen Kystbopladser, de er alle sunket i Havet.

Jægerfolk med Hunde.

Efterhaanden som Isafsmeltningen fortsættes, stiger Havets Overflade (deraf Syndflodssagnene), og Danmark faar omtrent sin nuværende Kystlinie. Samtidig bliver Klimaet mildt Øklima. Fra den Tid stammer Fundene af Affaldsdynger — Køkkenmøddinger — ved Kysterne. Køkkenmøddingfolket har sin Blomstringsperiode i Aarene fra ca. 5000 til ca. 3000 f. Kr.

Havet stiger. Øklima.

Køkkenmøddingfolket spiste Mængder af Østers og andre Skaldyr, og Skallerne hobede sig op paa Bopladserne i metertykke Lag. Foruden Skallerne findes i Dyngerne Baalrester, Knogler af Skovens Vildt og Strandens Fisk og Fugle samt Redskaber af Sten, Ben, Hjortetak og Træ (bl. a. en Bue). De store Dyr, Urokse

Køkkenmøddinger.

og Elsdyr, var ved at være sjældne. Marvspaltede Menneskeknogler viser, at Menneskeæderi forekom, og at man foretrak Børn og unge. Menneskeædere.

Der skete en betydelig Udvikling i de mange Tusinde Aar, den ældre Stenalder varede. Levevilkaarene lettedes ved det mildere Klima. Rav brugtes som Smykker, man lavede Lerkar og forsynede dem med primitive Ornamenter. En bestemt Lerkarform tydes som en Lampe til Tran. Smykker og Lerkar.

Yngre Stenalder, ca. 3000—1500 f. Kr.

Bønderne kommer.

I Aarhundrederne omkring Aar 3000 f. Kr. skete der Fremskridt i Norden. Man fik lært at slibe Flint. En sleben Flinteøkse var et anderledes virkningsfuldt Redskab end et raat tilhugget. Det er bevist i Nutiden: Ved Herregaarden Broholm har fire Mand med slebne Flinteøkser paa en Maaned bygget et helt anseligt Bjælkehus. Desuden kom paa omtrent samme Tid Hvede, Byg, Kvæg, Faar, Ged og Svin til Norden. Flintesliibning. Korn og Husdyr.

Skete der en Indvandring? Eller lærte Jægerfolket Flintesliibning og Landbrugets Kunst af Naboerne? Mest sandsynlig er en langsom Indvandring af spredte Flokke af Bønder. I Jægerfolkets Køkkenmøddinger er der fundet Husdyr, dræbt ved Pileskud; Bønderne forsvarede og hævnede sig bedst muligt, men de to Folk har levet Side om Side i flere Aarhundreder, indtil Bønderne blev helt dominerende. Deres Kampe kan vi forestille os, men vi ved intet. Indvandring?

Omkring Aar 3000 f. Kr. blev Danmark saaledes befolket af fastboende Bønder. Særlig Sandmulden blev opdyrket, den kunde de magte med den Tids Redskaber. De gik udenom den vaade Jord, det stive Ler og de tætte Skove. Det var Folk med bestemte religiøse Forestillinger. De byggede deres Døde Boliger, som kunde vare en Evighed. Vi kender dem i Form af Stendysser og Jættestuer. Det vidner om Kultur, at de lagde Arbejde i uproduktive Ting som Slægtens Hvilested, og om Velstand, at de medgav de døde rige Gaver af Vaaben og Smykker. De har drevet Handel, Sandmulden opdyrkes. Dysser og Jættestuer. Handel.

for man har fundet Lagre af halvforarbejdede Stenredskaber, og danske Flinteøkser er blevet eksporteret Syd og Øst paa og fundet i Tyskland, Polen og Rusland. Paa Langeland er udgravet en Boliger. hel Landsby fra denne Tid; den viste sig at bestaa i et meget langt Halvtagshus. Andre Steder er fundet stensatte Jordhuse.

Germanernes Indvandring.

Danmark erobres. Omkring 2000 Aar f. Kr. trængte et nyt Folk ind i Landet. Det kan ses af Fundene, uden at nogen skriftlig eller mundtlig Beretning om Begivenheden findes. Det nye Folk var sikkert Germaner, for ingen Spor af senere skelsættende Indvandringer findes. Germanerne havde andre Vaaben og Redskaber og anden Begravelsesskik (Enkeltmandsgraven). Først blev Jylland erobret; det ses af, at man fra ca. 2000 finder Germanernes Grave i Jylland, mens de jyske Jættestuer efter den Tid ikke bruges mere; derimod har Jættestuefolket holdt Stand paa Sjælland i 500 Aar endnu. Ca. 1500 f. Kr. var Kampen til Ende og Jættestuefolket undertvunget.

Nye Skikke.

Folkevandringer. Disse Begivenheder i Danmark var kun en lille Enkelthed i et stort europæisk Skæbnespil. Folk i Sydeuropa var paa Vandring og drog forsynet med de nye Broncevaaben erobrende Nord paa. Germanerne blev slaaet og drevet Nord paa, hvor Jættestuefolket sad i Danmark, Holsten og Sydsverige. Germanerne havde en mere primitiv Kultur end Jættestuefolket. Deres Vaaben var ikke saa fint udført, og deres Boliger og Landbrug var simplere. Jættestuefolket var fastboende, Germanerne drev Svedjebrug, d. v.s. de afbrændte Skov, Krat eller Lyng og dyrkede Jorden, til den ikke vilde yde mere, for saa at flytte et andet Sted hen. Derfor finder vi Bopladser efter Jættestuefolket, men ikke efter disse første Germaner. Naar Germanerne alligevel kunde sejre, skyldes det sikkert, at de stadig modtog Forstærkninger af fordrevne Germaner Syd fra.

Svedjebrug.

Ingen Bopladsfund.

Danmark og Europa. To Ting kan læres af disse Begivenheder, og de har Gyldighed den Dag i Dag. *Danmark er en Del af Europa og kan ikke holde sig udenfor Begivenhederne i det øvrige Europa.* Dette har vist sig at være gældende fra Oldtiden helt til den tyske Besættelse af Danmark i vore Dage. Dernæst ser vi, at *et Folk kan forgaa*, hvad vi Danske er tilbøjelige til at glemme, da vi ikke har oplevet

det her i Landet siden; det er stadig Germaner, der bor i Danmark, og vi er deres Efterkommere.

Broncealder, ca. 1500—400 f. Kr.

Herrefolket.

De sydeuropæiske Folks Tryk paa Germanerne hørte op, sikkert fordi Germanerne havde lært Kunsten at udvinde Kobber og Tin i Mellemeuropas Bjerge og selv at fremstille Broncevaaben. Germanerne i Danmark maatte skaffe sig deres Bronce ved Handel med deres sydgermanske Stammefrænder. Germansk Broncereproduktion.

Bronceteknikken naaede en særlig høj Udvikling i Danmark; herom vidner Fundene af Lurer, Pragtvaaben og Smykker. Sejrherrerne blev Stormænd, som levede af Handel, Krig og Trællenes Arbejde. Produkterne, de aftvang de besejrede, førte de Syd paa og skaffede sig derved den Bronce, som sikrede dem Overlegenhed. Simple Flok fortsatte med Sten-, Ben- og Træværktøj. Stormænd og Handel

Da der ikke findes Spor af Broncealderbopladser, er det sandsynligst, at Svedjebruget er fortsat. Ogsaa Broncealderhøjene er et Vidnesbyrd om, at man ikke regnede Agerjord, man kunde jo blot tage ny Jord. Højene blev bygget af Græstørv, og store Arealer blev delvis ødelagt ved Muldlagets Fjernelse. Handel var Hovedsagen. Svedjebrug.

Om Tidens religiøse Forestillinger vidner Helleristningerne. Man udtrykte det, man ønskede, i Billeder; hvor Billederne blev hugget i Sten, findes de bevaret. Et Skib udtrykte Ønsket om god Sejlads for Handel eller Krig. Pløjescener gemmer Bøn om en god Høst, og Ønsket om Frugtbarhed i Ægteskabet fandt sit Udtryk i Mandsskikkelser med kraftigt udviklede Kønsorganer. De øvrige religiøse Forestillinger er det vanskeligere at forestille sig, men Fund af »Solvogne« tyder paa en Dyrkelse af Solen som Guddom. Helleristninger. Soldyrkelse.

Den nordisk prægede Broncealderkultur bredte sig efterhaanden over hele Norden og Nordtyskland fra Weichsel i Øst til Holland i Vest, men intet tyder paa, at Omraadet har udgjort eet Rige. Nordens Kultur udbredes.

Stormandsvældet i Norden faldt omkring ved Aar 400 f. Kr., og Aarsagen var *en Begivenhed ude i Europa, som Danmark ikke*

Kelterne erobrer Broncen.

kunde holdes udenfor. Kelterne trængte frem og erobrede Mellemeuropa fra Germanerne, og dermed stoppede Broncetilførselen til Norden.

Jernalder, ca. 400 f. Kr.—800 e. Kr.

Fattigdom.

Handel mindre Betydning.

Kelternes Erobring af Broncens Fremstillingsomraade i Mellemeuropa var en Katastrofe for Nordens Storhandelsmænd. Selve Grundlaget for deres Magt svandt bort, og de blev henvist til at leve af Landbrug, Jagt og Fiskeri.

Klimaforværring.

Samtidig indtraadte en Klimaforværring. Klimaet blev køligere og mere regn- og sludfuldt. Det ses i vore Moser, at Bøgen og Lyngen bredte sig, mens Egen trængtes tilbage. Jernalderens første Tid betød Fattigdom i Norden, Stormænd forsvandt, for med det primitive Landbrug kunde ingen bjærge mere end lige det nødvendige til Livets Ophold.

Fattigdom og Li hed.

Bukser og Jern.

Nordgermanerne viste sig imidlertid at være en haardfør Race med Udviklingsmuligheder. De opfandt Bukser til Værn mod Kulden og lærte at fremstille Jern af det hjemlige Myremalm. Daarlig Høst eller Sygdom blandt Kvæget var for hine fattige Folk en Ulykke og drev dem paa Vandring for at finde Føde andetsteds. Velkendt er Beretningen om Kimbrerne (fra Himmerland) og Teutonerne (fra Thy) og deres Sammenstød med Romerne. Romerne afviste deres Bøn om Jord og Saakorn og slog dem i Aaret 101 f. Kr. Om Kampen berettes, at Kimbrernes Sværd var saa bløde, at de bøjede sig ved hvert kraftigt Slag og maatte rettes ud over Knæet. Man mestrede endnu knapt Jernfremstillingens vanskelige Kunst.

Folkevandringer.

Hande genopstaar.

Efterhaanden genoprettedes Handelsforbindelserne, først med Kelterne (keltisk Jernalder) og senere med Romerne (romersk Jernalder), og mange Varer, stammende fra disse Folk, findes i Norden.

Landbruget.

Oldtidsagre.

Mange Steder i Jylland og enkelte Steder paa Øerne findes Jord, som har været dyrket i Jernalderen, men siden har ligget i Hede eller Skov. Her ses Oldtidens Agre. De er omtrent kvadratiske og adskilt ved Volde bestaaende af Sankesten og udslæbt

Jord og Ukrudt. Deres Form passer med den i Moserne fundne Plovtype: Arden. Arbejdsorganet var en stump Træspids uden Skær eller Muldfjæl og svarede nærmest til en eentandet svær Harve. Ard.

Flere Steder er hele Tomter af Landsbyer udgravet. Husene har haft tykke Jordvægge med indvendig Lerklining. I den ene Ende var Beboelse og Ildsted, i den anden Plads til Forraad og Husdyr. Hvor Husene er ødelagt ved Brand, findes ofte den indebrændte Besætning. Intet tyder paa Forekomsten af store Gaarde; der var sjældent mere end et Par Køer og nogle Faar og ca. 10 Tdr. Land Ager til hvert Hus. Desuden har der saa været Græsarealerne. Sædskiftet maa antages at have været Alsædsbrug, d. v. s. at Jorden blev behandlet og tilsaaet med Korn hvert Aar. Afgrøderne har været Rug, Byg og Havre samt Hør og Dodder (Olieplante). Jordhuse og Landsbyer. Smaa Landbrug.

Religion.

Gennem romerske Beretninger, Sakses Sagn og Fundene kan vi faa en Forestilling om Jernalderens Religion. Det har været en Agerdyrkerreligion. Man har dyrket en Frugtbarhedsgiver. Hvert Aar er en ung Mand og Kvinde (antagelig Trælle) blevet udvalgt til at forestille Guder; festligt smykket og agende i en hellig Vogn, omgivet af Præsteskab og Folk, har de draget rundt i Landet fra Foraarsfest til Foraarsfest og er overalt blevet hyldet som Guder. Som Festens Afslutning er derefter det unge Par blevet ofret for at bringe Frugtbarhed paa Mark, i Stald og Hjem. Imod Jernalderens Slutning blandedes denne Religion med Vikingetidens Asadyrkelse. Agerdyrkerreligion. Menneskeofring.

Samfund.

Det germanske Samfund byggede paa Slægten og ikke paa en Statsdannelse, saaledes som vi nu kender det. Slægten var den enkeltes eneste Beskyttelse, derfor holdt Slægtninge sammen, hjalp hinanden og kæmpede for Slægtens Magt og Eksistens. Ejendom var en betroet af Slægten og skulde frugtbargøres, bevares for og videregives til Slægten. Heraf kom Odelsret: Man maatte ikke afstaa Jord, før den var tilbudt Slægtninge, og selv frasolgt Slægts- Slægtssamfund. Odelsret.

jord bevarede Slægten Tilbagekøbsret til i en lang Aarrække. Det sidste Levn af Begrebet Odel holdt sig til vore Dage i Form af Len og Stamhuse.

Blodhævn. Indenfor Slægtssamfundet hyldede man Blodhævnsprincippet. »Dræber du en af min Slægt, da dræber jeg en af din, selv om det ikke er den skyldige,« hævdede man, »for din Slægt skal svækkes lige saa meget, som min er blevet.« Man hyldede — for at bruge et moderne Ord — Clearingmordet som værende Ret og rimeligt. Dette gav Anledning til endeløse blodige Slægtsfejder.

Slægtsfejder.

Høvdinge. Den Mand i Slægten, som ved sin Rigdom, Klogskab, Retfærdssans, Krigsdygtighed eller Veltalenhed skaffede sig den største personlige Indflydelse i Slægten, blev Slægtens Overhoved — Ættens Høvding. Med ham mødtes man til Ting og enedes om fælles Optræden af Ætten.

Ting.

Snart voksede ud af Slægtssamfundet større Enheder. Svage sluttede sig til større Naboslægter; derved øgedes den mindre Slægts Sikkerhed og den større Slægts Magt. Snart var Slægterne saa indgiftede og fælles i Interesser, at de glemte deres forskellige Oprindelse. Slægtssamfundet voksede til Tjod, større Omraader med fælles Ting. Kimbrerne, Teutonerne, Anglerne og maaske Danerne, som gav Danmark Navn, var Tjod.

Tjod.

Hver Slægt passede til daglig sit. Paa Tjodets Ting mødtes de for at afgøre Trætter, overdrage Jord (heraf: tinglyse), indgaa Familieforbindelser og bestemme om Krig og Fred. Bestemte de sig for Krig, valgte de en Konge, og han havde ingen anden Pligt eller Ret end den at føre Hæren i Krig. Naar Freden sluttedes, var hans Kongemyndighed forbi, og led Hæren Nederlag, da valgte man i Reglen en ny Konge til at føre den.

Konge.

---

1. *Hvad er bestemmende for hvad der bliver et Folks Hovednæringsmiddel til forskellige Tider og paa forskellige Steder?*
2. *Blev Danmark i Oldtiden paavirket af Begivenheder ude i Europa?*
3. *Kan et Folk forgaa?*
4. *Var Broncealderen en lykkelig Tid for alle i Danmark?*
5. *Hvilke Egenskaber krævedes i Oldtiden af en Mand, for at han kunde blive Høvding?*
6. *Var Jernalderens Styreform Demokrati?*

II. FRA VIKINGEFÆRD TIL KORSTOG, ca. 800—1250.

Erobring, Opdyrkning, Rigsdannelse, Kristendom.

Mægtig Livsudfoldelse.

I dette Tidsrum udfoldede de nordiske Folk en vældig Kraft. Europas Kystegne blev hærget, Nordfrankrig og England erobret, Færøerne, Island og Grønland befolket, Amerika opdaget og det russiske Rige grundlagt. I Hjemlandet foregik samtidig en vældig Opdyrkning, og de fleste af de nu eksisterende Landsbyer blev grundlagt. Desuden skete Dannelsen af de nordiske Kongeriger, Kristendommen blev indført og et stort Antal Kirker bygget.

Nordens Kæmpeaand.

Ny Tro.

En af Hovedaarsagerne til denne energiske Livsudfoldelse var en ny Tro. Ingen ved, hvorfra denne Tro stammede, men maaske var det Rygterne om Kristendommen og dens Ideer, som naaede Norden, virkede som en Fornyelse og fik en særlig nordisk Udformning, længe inden Kristendommen selv naaede herop.

Midgaard. Hel. Jotunheim. Asgaard. Valhal.

Nordboen opfattede Menneskeverdenen som »Midgaard« liggende midt i Verden og omgivet af overnaturlige Verdener. Nord paa oppe i Mørket og Kulden laa Dødsriget »Hel«, hvor de, der døde uden Daad, kom hen til evigt Mørke og Kulde. Øst for Midgaard laa »Jotunheim«, hvor Jætterne, som repræsenterede alle onde og ødelæggende Kræfter i Verden, herskede. Mod Syd eller Vest førte Himmelbroen (Regnbuen) fra Midgaard op til »Asgaard«, hvor Guderne — Aserne — boede. Aserne repræsenterede alle gode og opbyggende Kræfter i Verden og var Menneskenes Venner. Til »Valhal« i Asgaard kom efter Døden de Mennesker, som havde levet et daadrigt Liv. Om Asernes Navne minder endnu visse Ugedages Navne.

Menneskelivet en Kamp.

Nordboen opfattede Menneskelivet som en stadig Kamp mellem opbyggende og ødelæggende Kræfter. I denne Kamp skulde Menneskene deltage paa det gode og opbyggendes Side, og Guderne var deres Venner og Forbundsfæller i denne Kamp. Alle de fra Børneskolen velkendte Historier om de nordiske Guder er Skildringer af denne Gudernes Kamp mod de onde Jætter.

Nordiske Dyder og Lyder.

Med dette Livssyn blev det en Dyd at være handlekraftig — daadrig —, tapper, trofast, retfærdig, gavmild, gæstfri og ord-

snild m. m. En Nidding var den Mand, som stillede sig paa Jætternes Side i Kampen og var fejg, troløs, løgnagtig, uretfærdig eller daadløs; var han daadrig, øvede han Niddingsdaad.

Fra dette Livssyn stammede den nordiske Handlekraft og Dodsforagt. *Et Folks Handlinger* — alt det, det udretter — *afhænger ikke blot af dets materielle Muligheder, men ogsaa af dets aandelige Indstilling.*

Vikingefærd.

Krig og Plyndring.

Nordboen følte kun Forpligtelser overfor sine egne, d. v. s. Slægt, Venner, Høvding og Konge, alle andre var Fjender, og det

Ærlig Daad.

var ærlig Daad at slaas med dem og berige sig paa deres Bekostning for derved at styrke sin egen Slægt. Krig og Plyndring blev ikke fordømt som umoralsk.

Frisernes Handel.

Dette fik Friserne at føle. Fra Dorestad nær Rhinmundingen havde de skabt en Handel paa Norden med Markedspladser ved Ribe, Slesvig, Aalborg m. fl. Steder. Disse frisiske Handelspladser stod mod Betaling under nordiske Stormænds Beskyttelse.

Vikinger paa Sørøveri.

Frisernes tungtlastede, langsomme Sejlskuder kunde de handlekraftige Nordboer ikke lade i Fred. De indhentede dem med hurtige Vikingeskibe, fremdrevet med Aarer, og fratog dem deres Varer. I dette Sørøveri var der efter nordisk Opfattelse intet forkasteligt, det var Daad, der styrkede Slægten. Ca. Aar 800 var dette Sørøveri i fuld Blomstring og suppleredes med Strandhugst.

De valgte Hærførere — Kongerne — var interesserede i stadig Krig, og deres Folk ogsaa; det gav Lejlighed til Daad, ved Død Adgang til Valhal og ved Held Rigdom til Slægten. Den stadige

Faste Konger.

Krig gjorde efterhaanden Kongen til et fast Led i Samfundsordningen. Der har samtidig været flere Konger i Danmark; kendte er Kongesæderne i Jelling og Lejre.

Den danske Kong Godfred følte sig truet, da Frankerkongen Karl den Store i en Krig fra 772 til 804 havde undertvunget Sachserne og dermed udstrakt sit Rige fra Barcelona til Ejderen.

Dannevirke.

Godfred befæstede da Dannevirkestillingen og sendte de danske Vikinger ud for at svække Karls Rige ved Strandhugst og Plyn-

Vikingefærd som Udenrigspolitik.

dringer. Hermed var Vikingetogterne ligefrem blevet Danmarks Udenrigspolitik.

Vikingetogene tiltog, og hele Flaader sejlede ud fra Norden.

En Del Vikinger drog vel ud for at unddrage sig Kongernes Bestræbelser for at udrydde Konkurrenter. Først gik Vikingerne i Vinterlejr derude, siden blev de der og tog Jord. Saaledes blev f. Eks. Normandiet i Frankrig og Danelagen i England koloniseret. Kolonier. Endnu finder man danske Navne paa Byer i disse Egne. De Franske og Engelske forsøgte uden Held at købe Vikingerne bort for store Summer, men det lokkede blot flere Vikinger til. Til sidst drog Svend Tveskæg ud paa Erobringstogt og underlagde sig England.

Vikingetogene holdt først op, da nordiske Mænd sad som Herskere derovre. Samtidig var Norden tømt for sin Overskudsbefolkning. »Tilbage blev kun Kællingerne og Skrællingerne. Fra dem nedstammer vi.« (Professor Østrup.)

Vikingerne var dygtige og vaagne Folk; de lærte meget af deres Togter, ikke blot om Krigskunst, Sejlads og Organisation, men ogsaa om Møntvæsen, Skrift, Kristendom og Statskunst. Ved Mødet med Rigerne Syd paa lærte Nordboerne, hvad et virkeligt Kongerige var. Paa den Tid blev de første Mønter præget i Nor- Nordiske Mønter. den. Et fremragende Vidnesbyrd om Nordboernes Dygtighed er det for nylig udgravede Fæstningsanlæg Trelleborg nær Slagelse. Trelleborg. Dets Anlæg vidner om Plan og Orden, og det er udført med saa stor Nøjagtighed, at det vidner om nøje Kendskab til Geometri.

Opdyrkning.

Om Erling Skjalgsson paa Sole fortælles i Olav den Helliges Saga, at han havde 30 Trælle. Han gav dem Jord til Dyrkning. Afgrøden deraf var deres egen og brugtes til at frikøbe dem med. Paa tre Aar kunde en Træl arbejde sig fri. For det indvundne købte Erling nye Trælle og gav dem samme Vilkaar. De frigivne beholdt Jorden som hans Fæstere. Det betalte sig. Erling knyttede en Flok Mænd til sig og fik sin Jord gjort rentabel. Trælle arbejdede kun under Pisken; Fæstere, der svarede en bestemt Afgift af Jorden — Landgilde — og selv beholdt det overskydende, arbejdede uden Tilsyn. Økonomisk Vinding ved Trællenes Frigivelse. Fæstere og Landgilde.

Naar Slægtens vaabenføre Mænd drog paa Vikingefærd, var det heller ikke raadeligt at overlade Kvinder, Drenge og gamle Mænd at styre Trællene, bedre at gøre dem til Fæstere. Derfor ophørte Trællesystemet i Vikingetiden.

Navnene røber Landsbyernes Alder.

Stednavnsforskningen kan sige os noget om Opdyrkningen. Navne, der ender paa -ing, -inge, -um, -løse, -lev og -sted, er ældre end Vikingetiden, og Jorden, der hørte til disse Landsbyer, har i Hovedsagen været opdyrket før Vikingetiden. I Vikingetiden har Opdyrkningen været meget stor, idet alle Landsbyer med Endelserne -by, -toft, -mark, -dal, -bæk og -tved er grundlagt i Vikingetidens Begyndelse. Navne med Endelsen -strup, -rup, -rød, -holt, -torp og -tarp brugtes i Tiden 1000—1200 og viser saaledes særlig, hvilke Landsbyer der er grundlagt i den første kristne Tid. Fra dette Tidspunkt og til Opdyrkningen af den jyske Hede begynder i nyere Tid, blev kun ubetydelige Arealer ny Jord taget ind til Dyrkning i Danmark.

Landsbyer med Fællesskab.

Opdyrkningen foregik efter et ganske bestemt Organisationsmønster. Man byggede Gaardene omkring en aaben Plads — Forten — og byggede Hegn mellem Gaardene. Paa Forten kunde Byens Kvæg samles, før det blev drevet ud paa de fælles Græsgange. Her var ofte et Gadekær eller Vandløb, hvoraf Kvæget kunde drikke. Her var ogsaa Bystævnet, hvor Byens Mænd samledes under Oldermandens Ledelse for at bestemme, hvad de skulde foretage sig i den fælles Bedrift.

Bystævne.

Tofter.

Til hver Gaard hørte en Toft, som var udenfor Fællesskabet, og hvor den enkelte Mand kunde dyrke Hør, Humle, Kaal, eller hvad han nu lystede.

Jord paa mange Steder.

Udenfor Tofterne laa Fællesskabsjorden. I Fællesskab brød man en ny Mark (eller Aas), og derefter fik hver tildelt sin Ager. Aaret efter opdyrkedes atter i Fællesskab en ny Mark, og igen fik hver sin Ager. Efterhaanden som ny Jord toges ind, kunde en bestemt Gaard faa sin Jord fordelt paa mange, ofte 50—100 Steder. Denne Mangfoldighed af Agre var kun til at finde ud af derved, at de i hver Mark laa i en bestemt Rækkefølge.

Hjulplov.

Plovtypen var en anden end i Jernalderen. Arden var afløst af Hjulploven, men nyere Fund viser, at Hjulploven havde været kendt længe før. Hjulploven vendte og brød Jorden og gav saaledes en bedre Jordbehandling end Arden. Desuden pløjede man altid sammen og fik derved højryggede Agre med dybe Furer imellem. Disse dybe Furer virkede som Dræn og ledte Vandet til Lavningerne, der henlaa uopdyrkede. Dette var en Forbedring fra Ardlandbruget, som havde bevirket, at Agrene blev hule og vandlidende paa Midten. Da Hjulploven var sen at vende med, foretrak man meget lange Agre.

I denne Periode indførtes Trevangsbrug til Afløsning af det gamle Alsædsbrug. Ved Alsædsbrug dyrkede man Korn efter Korn, til Jorden var udpint, hvorefter man tog ny Jord i Stedet. Kun i Jylland holdt Alsædsbruget sig paa Steder, hvor man havde vide Enge og stort Kreaturhold og derfor fik megen Gødning og kunde gøde Kornet hvert Aar. Ved Trevangsbruget delte man Landsbyens mange Marker eller Aase i tre Vange og dyrkede efter hinanden Rug, Byg og naturligt Græs. Man var dog ikke helt bundet af Sædskiftet, men kunde bruge sin Landmandsviden og f. Eks. dyrke Ærter paa Aase i Rugvangen eller Boghvede i Bygvangen. Trevangsbrug.

Udenfor Vangene laa Overdrevene. De var Byens Fællesejendom, og her passede Byhyrden Byens Kvæg. Udenfor Overdrevene laa Almindingen, ofte skovklædt Jord, som til at begynde med var uden Ejer, men senere regnedes for Kongens Ejendom. Overdrev.

Landsbygrundlæggelsen blev sikkert i Hovedsagen foretaget af Bondehøvdinge og Stormænd indenfor Kirken og Krigerstanden. Ved Periodens Slutning fandtes ca. 40.000 Fæstebønder og ca. 40.000 Selvejerbønder i Danmark. Selvejere og Fæstere ca. 1250.

Kristendommen.

Nordboerne mødte overalt i Europa Kristendommen. De saa Kristendom forenet med Magt og Lykke. De tjente som Livvagt hos den kristne østromerske Kejser i Konstantinopel, og den kristne tyske Kejser truede Nordens Sydgrænse. Bag »Hvide Krist« stod saaledes overlegen Magt og Kultur. Forstaaeligt, at man gav efter for kristne Købmænds Krav om Kirker i de nordiske Handelsbyer. Magt og Kultur bag »Hvide Krist«.

For Kongerne var det fristende at antage Kristendommen, naar man derved vandt den tyske Kejsers Venskab og fjernede hans Paaskud til Omvendelsesforsøg med Sværdet. Ved at lade sig kristne blev man i de sydlige og vestlige Naboers Øjne optaget blandt Kulturnationerne, idet Hedningerne blev regnet for ukultiverede Barbarer. Om Harald Blaatand hed det da ogsaa ca. Aar 954: »Han ydmygede sig da sammen med en stor Mængde af sit Folk for Kongernes Konge Kristus og stødte sine Afguders Forfængelighed fra sig.« Den tyske Kejser Otto kunde sikkert tilskrive sig en stor Del af Æren for denne Omvendelse. Kristendom og Udenrigspolitik.

Slægtsvis Overgang til Kristendom.

Naar de mægtige gik over til Kristendommen, fulgte de andre. Slægtssamfundet lettede Overgangen, idet hele Slægter fulgte Overhovedet over i Kristendommen; men megen Forstaaelse af den nye Religion har der næppe været hos de nyomvendte. De hedenske Præster — Goder — blev kristne Præster, og Livet fortsatte efter de gamle nordiske Idealer. Først i Løbet af et Par Aarhundreder indførtes den Syd fra kommende Skik, at Præsterne skulde leve i ugift Stand — i Cølibat.

Cølibat.

Kirkebyggeren Svend Estridsøn. Død 1074.

Med Svend Estridsøn kom en Konge, som virkelig vilde hjælpe Kirken frem. Under ham deltes Landet i 8 Bispedømmer, og ved hans Død fandtes ca. 800 Kirker, simple plankebyggede Trækirker, af hvilke kun faa Spor er tilbage. Herved fik Kong Svend en Række dygtige skrift- og læsekyndige kirkelige Tjenestemænd, som kunde hjælpe ham med Lovens og Fredens Opretholdelse*).

Kirken en Støtte for Kongemagten.

Fire af Svends Sønner blev Konger. Harald (Hen) maatte paa Tinge love at lade alt blive ved det gamle, man havde faaet nok af Reformer. Han døde 1080. Knud (den Hellige) søgte at skræmme Folket til Lydighed; han forlangte Tiende af Kirken og Kongens Ret til at kræve Mandskab til Krigstjeneste anerkendt. Vendelboerne rejste sig i Vrede. *Man kan ikke uden at fremkalde Modstand krænke et Folks Begreb om Ret og Rimelighed.* Derfor blev han 1086 dræbt af sit oprørske Folk i Sct. Albani Kirke i Odense.

Oluf (Hunger) levede til 1095, og det var elendige Høstaar i Danmark. Kirken prædikede, at det var Straffen for Kongemordet, og Knud blev erklæret for Helgen. Det angerfulde Folk tillod da Tiendens Indførelse. Hvert tiende Neg skulde udtages paa Marken. En Trediedel deraf skulde Sognepræsten have mod til Gengæld at yde gratis kirkelige Handlinger og underholde de fattige (og dem var der mange af i Oluf Hungers Dage). En anden Trediedel skulde gaa til Kirkens Bygning og Vedligeholdelse, og det satte Fart i Kirkebyggeriet. Det var en god Kapitalanbringelse at bygge Kirker. Den eller de, der byggede en Kirke, fik »Patronatsret«, d. v. s. Ret til at ansætte Præsten, og — heri laa Forretningen — den Del af Tienden, som gik til Kirkebygningen. Efter Tiendens Indførelse rejstes i hurtigt Tempo vore gamle Stenkirker, af hvilke mange staar den Dag i Dag. *En Reform gennemføres altid lettest, naar man gør det til en god Forretning at gennemføre den.* Det

Tiende.

Kirkebyggeri en god Forretning.

*) Læs Grundtvigs Digt om Bisp Wilhelm og Kong Svend.

har særlig været Stormænd og lokale Bondehøvdinge, som byggede Kirker. Den sidste Trediedel af Tienden skulde gaa til Bispen, Domkirken og Præsteuddannelsen, men den nægtede man foreløbig at gaa med til. Den blev først indført af Absalon, mod at Menigheden fik Ret til selv at vælge Præst.

Dansk Ærkebiskop.

Erik (Ejegod) fik endelig udvirket i Rom, at Lund blev Sæde for en dansk Ærkebiskop. Dermed blev Danmark frigjort for Afhængighed af den tyske Ærkebiskop i Bremen.

Svend Estridsøn og hans Sønner har langt mere end Harald Blaatand kristnet Danmark. Harald gjorde Begyndelsen, de andre Arbejdet.

Kirkens Magt over Sindene.

Kirken stod ved Periodens Slutning som Tidens stærkeste Magt, for den havde Magten over Sindene. Materielt raadede den over Tienden og de rige Gaver, som skænkedes den, men det, der betød mest, var Magten over Sindene. Gennem sin Prædiken bestemte den, hvad Folket skulde finde ret og rimeligt. Den skabte den offentlige Mening. Den indviede til Liv, Ægteskab, Død og Kongegerning. Den plejede syge og fattige og gav de rejsende Husly i Klostrene. Den drev Mønsterlandbrug og skrev Læge- og Historiebøger. Alt, hvad der paa den Tid fandtes af Kultur og Videnskab, kom fra Kirken. Den dæmpede Nordboernes vilde Sind, opløste Slægtssamfundet og skabte et af Kristendommen præget Samfund.

Kongemagt.

Nordisk Tankegang i Vikingetiden maatte naturnødvendigt føre til Dannelsen af Kongeriger. Slægternes Mænd brændte efter at udøve Daad og samle paa Jord, Rigdom og Magt. Førende var de Mænd, som i Kraft af Dygtighed og Rigdom kunde samle Folk paa Tinge og blive Ledere af Bestræbelserne for at gøre Slægten yderligere mægtig.

Høvdinge bliver Smaakonger.

Disse Høvdinge førte an i Vikingetog, Opdyrkning og Samling af flere Slægter til et Hele. Havde de Heldet med sig, blev de Konger over Omraader som Himmerland, Thy, Sjælland el. lign.

Valgte Konger.

Først i denne Periode voksede de til virkelige Konger. De var ikke mere blot Hærførere, men blev Herskere ogsaa i Fredstid. Tingordningen udviklede sig. De lokale Byting havde kun med Landsbyens Fællesanliggender at gøre. Herredstingene havde sær-

Herreds- og Landsting.

lig med Retsplejen at gøre, her blev Trætter afgjort, Domme fældet og Jord overdraget. Endelig var der de faste Landsting i Lund, Ringsted og Viborg. Der holdtes Ting under Kongens Forsæde. Dels var de den højeste Retsinstans, dels var det her, al Politik blev afgjort. Her blev Kongen valgt, og her maatte han have Tilslutning til sine Planer eller slaas for dem. De primitive Transportmidler gjorde det nødvendigt med flere Ting, og trods det har det i Hovedsagen kun været de rige og mægtige, som havde Tid og Raad til at møde regelmæssigt.

Kun Kongens Person holdt Riget sammen.

Harald Blaatand siger paa Jellingstenen om sig selv, at han »vandt sig al Danmark og Norge«. En dygtig Konge kunde samle et stort Rige (Svend Tveskæg samlede Danmark, Norge og England), men det faldt let fra hinanden ved første Uheld for Kongen eller ved hans Død.

Systemet var galt. Hver, der paa Tinge kunde faa Folket med sig, kunde blive Konge. Hvert Landsting kunde hylde sit Kongsemne, og Forbindelseslinierne var saa daarlige, at man ikke vidste, hvem der samtidig hyldedes paa et andet Ting. Hele Tiden op til 1170 var opfyldt af Strid mellem Kongsemner. Mordet paa Knud Lavard og Striden mellem Svend, Knud og Valdemar er Eksempler paa saadanne Kongsemnestridigheder. Under saadanne Stridigheder laa Landet aabent for Plyndring, og den norske Konge kunde i 1042 uhindret besætte Landet og blive valgt til Konge blot mod Løfte om at skaffe Landet Fred. *Et uenigt og splittet Folk er svagt.*

Strid mellem Kongsemner.

I Ringsted skete den 25. Juni 1170 en Begivenhed, som bragte dette System til Ophør og skabte Grundlaget for Valdemarstidens Storhed. Kong Valdemar den Store, som da var saa mægtig, at intet Landsting turde mukke, fik Sønnen Knud Valdemarsøn salvet og kronet af Kirkens Primas, og Landets verdslige Stormænd havde paa Forhaand givet deres Tilslutning. Hermed var Kongens Efterfølger valgt paa Forhaand, og Hyldingen paa Tinge blev kun en Formsag. Ved dette tabte Landstingene i Betydning, og Stormændene fik øget Indflydelse.

Nyt Kongevalg før Kongens Død.

Oprindelig havde Kongens eneste Indtægt været Udbyttet af hans private Slægtsjord. Siden fik Kongen Ret til de paa Tinge idømte Bøder, det var hans Dommerløn. Knud den Hellige blev bl. a. saa upopulær, fordi han lod sine betroede Mænd oplede alt, hvad der kunde bruges som Grundlag for en Retssag.

Kongens Ret til Bøder.

Derefter fik Kongen paa Tinge tilkendt Retten til al Indtægt af Vrag og »Danefæ«: Gods, hvortil ingen Ejer fandtes. Indtægt af Vrag og Danefæ.

Den første faste aarlige Skat udviklede sig af den Ret, Kongen fik til »Nathold«. Kongen laa paa stadige Rejser til de mange Herredsting og de tre Landsting, og han maatte da have Husly, Føde og Befordring. Oprindelig blev det vel ydet ham som Gæst, men snart anerkendtes det som værende hans Ret. Da Rejserne oftest gik ad Hovedruterne, blev det en ulige fordelt Byrde, som der klagedes over paa Tinge. Der blev da truffet den Ordning, at Kongen selv skulde sørge for sit Underhold, til Gengæld skulde alle Landets Indbyggere yde ham en Erstatning i Naturalier. Denne første Skat kaldtes »Stud«. Kongen oprettede da Kongsgaarde rundt i Landet og ansatte Ombudsmænd til at indkræve Stud. Kongen fik derved forøget Indtægt og Embeder at uddele til sine betroede Mænd, hvad der styrkede hans Magt. Folk udenfor Kongens Rejseruter har sikkert ikke været glade for Ordningen; enhver Skat vil have sine Modstandere. Nathold. Stud.

En meget gammel Ydelse var »Innæ«: en Arbejdsydelse til Landets Bedste. Først var det vel Tingene, der bestemte, hvad Innæ der skulde udføres, siden blev det Kongen. Dannevirke byggedes som Innæ. I Valdemarstiden blev der rejst en Række Borge til Værn mod Venderne, alle ved Innæ: Absalons Borg i København, Søborg, Kallundborg, Vordingborg, Nyborg m. fl. Arbejdsydelsen.

Størst af alle Kongeindtægterne blev dog Ledingsskatten, den Skat, som udviklede sig af Hærordningen. Under Knud den Hellige var der endnu delte Meninger om, hvorvidt det var Tinget eller Kongen, som havde Ret til at udskrive Mandskab — Leding — til Krigstjeneste; men senere anerkendtes Kongens Ret hertil fuldt ud. Naar der blev udskrevet Leding, skulde der møde en Mand med egne Vaaben og egen Proviant af hver Ejendom stor nok til en Families Underhold. Valdemar den Store (1157—82) og hans Raadgiver Absalon benyttede sig af Kongens Ret til at udskrive Leding og gjorde det hvert Aar. Dels forelaa der en truende Situation ved Vendernes Plyndring af Landet, dels kunde Kongen sikre sig Indtægt ved at lade de udskrevne blive hjemme mod at betale en Bøde. Bønderne, for hvem det var en tung Byrde at være hjemmefra hver Sommer og Høst paa egen Fortæring, foretrak at betale Bøden. Hermed var Ledingsskatten indført. Hærordningen. Leding. Skat i Stedet for Leding.

Ledingsskatten brugte Kong Valdemar til at skaffe sig en Hær

af svært pansrede, beredne Mænd med aarelang Øvelse i Vaabenbrug og Krig. Disse »Riddere« havde overalt i Europa vist sig Ledingshærens letbevæbnede Fodfolk overlegne.

Riddere.

Valdemar den Store bærer sit Tilnavn med Rette. Under ham blev der øvet stor Kongegerning og Grundlaget skabt for hele Valdemarstidens Storhed. Æren derfor maa han dog dele med den djærve og veltalende Kriger og Bisp Absalon. Vendernes paabegyndte Erobring af de sydlige Øer blev standset*) og deres Land erobret. Kongsemnestrid blev hindret ved Kongevalg før Kongens Død, og Kongens Magt blev styrket (bl. a. ved Ledingsskatten), saa han blev stærk nok til at skaffe Folket Fred. *Thi saa længe der er onde og egoistiske Mennesker til, skabes Fred kun ved Magt.*

Fred stammer fra Magt.

De efterfølgende Konger brugte den af Valdemar grundlagte Magt til et Forsøg paa at erobre Herredømmet over Østersøen. Valdemar Sejrs Togt til Estland var imidlertid ikke blot et Forsøg paa at sikre sig Udgangspunktet for den russiske Handel paa Østersøen, men ogsaa et Korstog mod de hedenske Estlændinge. Danmark var ikke blot blevet kristnet, men udbredte ogsaa Kristendommen efter Tidens Skik.

---

1. *Hvilke Aarsager skyldes det, naar et Folk (som Nordboerne i denne Periode) viser særlig Kraft og Foretagsomhed?*
2. *Kan der paavises nogle landbrugstekniske Fremskridt i denne Periode?*
3. *Hvorfor forsvandt Trællestanden?*
4. *Hvorfor antog Nordboerne Kristendommen?*
5. *Hvorfor rejste Vendelboerne sig mod Knud den Hellige?*
6. *Hvorfor gik det efter Tiendens Indførelse saa raskt med at faa Kirker bygget?*
7. *Hvorved skaffede Kirken sig sin store Indflydelse?*
8. *Hvorfor kunde Danmark til at begynde med ikke holde sig Venderne fra Livet?*
9. *Hvorfor regner vi Valdemarstiden for en af de lykkeligste Tider i Danmarks Historie?*

---

*) Korselitze og Tillitze er vendiske Navne og vidner om, at Venderne havde slaaet sig ned paa Lolland og Falster.

III. MIDDELALDERENS STÆNDERSAMFUND, ca. 1250—1536.

Svigtende Samarbejde og Stilstand.

Man kan sammenligne Menneskenes Færd gennem Historien med en Vandring hen ad en Vej, indrammet af Grøfter, den ene Grøft hedder Frihed, den anden Tvang. Menneskenes Vandring har ikke været lige ud ad Vejen, man har snart været ved at køre i den ene Grøft, snart i den anden. I Vikingetidens Begyndelse var man nærmest Friheden og brugte den paa godt og ondt. Friheden gav Muligheder og Plads for Ekspansion, og det var godt; men Lovløshed, Plyndringer og Udnyttelse af de svage var af det onde. Mod dette satte Kirke og Kongemagt ind, og i Samarbejde skabte de Valdemarernes Storhedstid. Vi skal i det følgende se, at Middelalderen bragte Menneskene over imod den modsatte Grøft, Tvangens. Frihed og Tvang.

Oldtidssamfundet havde været et Slægtssamfund, Middelaldersamfundet blev et Stændersamfund. I Stedet for at være knyttet til Slægten følte man sig i Middelalderen særlig knyttet til sin Stand. Europa var trods forskellige Riger og Sprog ikke opdelt i Nationer saadan som nu; ingen følte, som vi gør det, for Land og Folk, man følte og handlede ud fra sin Stands Interesser. Gejstligheden med sine Bisper og Klostre varetog overalt i Europa sine Interesser under Pavens Ledelse, ligesom Adelen plejede sine Interesser som Kriger- og Godsejerstand uden Hensyn til Konger og Landegrænser, og det samme gjaldt Borger- og Bondestand. Under saadanne Forhold maatte Kongemagten og Rigstanken have vanskelige Kaar. Stænderne svækker Konge og Rige.

Kongen.

I Fortalen til Valdemar Sejrs »Jydske Lov« fra 1241 er Valdemarstidens Forestillinger om Kongens Opgaver klart udtrykt. Den opstiller det Kongeideal, som Kongerne Middelalderen igennem af bedste Evne søgte at virkeliggøre, og skal derfor her gengives i frit Uddrag:

»Med Lov skal Land bygges. Var der ej Lov i Lande, havde den mest, som kunde gribe mest; derfor skal Lov gøres, saa retfærdige Mænd kan nyde deres Ret og uretfærdige ræddes for det, som Jydske Lov om Kongens Opgaver.

staar i Loven. Ingen Magt skal dømme mod den Lov, som Kongen giver og Landet vedtager paa Tinge. Kongen maa ikke tage en Lov tilbage eller ændre den uden Landets (d. v. s. Tingets) Vilje. Kongen er af Gud sat til at vaage over Freden mellem Landets Mænd og over den hellige Kirke. Han skal paa Dommens Dag komme til at svare for, om Kirkens Frihed eller Landets Fred mindskes for hans Skyld.«

Kongens Opgave var at lovgive og værne Freden mellem Landets Mænd. Imidlertid indskrænkede Kongerne sig ikke hertil, og det blev Aarsagen til deres svækkede Magt. Foruden at lovgive og værne Freden søgte Kongerne at udvide deres Magtomraade ved Erobring. Det var Krigertraditionen fra Rigernes Dannelsesperiode, der laa dem i Blodet som en Slægtsarv. Derved kom de i Afhængighed af de Folk, der kunde skaffe dem Penge og Soldater, og mistede derved deres Magt til at lovgive og værne Landets Mænd mod Uret.

Kongerne svækkes af tabte Krige.

Vi skal i det følgende se, hvordan Kongernes Erobringslyst og Stændernes Standsegoisme svækkede Kongemagten Middelalderen igennem. Kun fremragende Personligheder som Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe formaaede for en Tid at gengive Kongemagten sin gamle Glans.

Gejstligheden.

Ved Periodens Begyndelse stod Kirken som Tidens stærkeste aandelige Magt og var gennem Tiende og Gaver sikret et solidt materielt Grundlag for sin Virksomhed.

I de urolige Tider, da den katolske Kirke skabte sin Stilling i Europa midt iblandt Folkevandringer, barbariske, rigssamlende Konger og Vikinger, var det simpelt hen nødvendigt for Kirken at skaffe sig Rigdomme og Jordegods, om den fortsat vilde eksistere. At samle paa Rigdom og Rettigheder blev et fast Led i den katolske Kirkes Politik, og den ansaa sig for bedre egnet end Konger og Adel til at administrere. Der opstod den Tanke, at Kirken under Pavens Ledelse burde have saavel den aandelige som den verdslige Magt. Derfor stod Kirkens Mænd i Middelalderen ikke som i Absalons Dage ved Kongens Side; de bekæmpede Kongens Magt og søgte at udvide deres egen. Kirken blev saa optaget af sin Magtsamling, at den glemte at yde. Den paatog sig

Paven søger verdslig Magt.

ikke nye kulturelle Opgaver, dens aandelige Liv stivnede, og dette blev til sidst ved Reformationen Aarsag til dens Fald.

Kirkens Skattefrihed.

Grundlaget for Kirkens stærkt øgede Rigdom var den Skattefrihed, som Gejstligheden forstod at skaffe sig. Oprindelig skulde Kirkens Fæstere svare Ledingsskat. Gejstlige skulde ikke møde til Leding, og den Jord, de selv drev, var derfor fri for Ledingsskat. Imidlertid kunde Kirken købe sine Fæstere fri for Ledingsskat. Kirken overlod Kongen Jordegods eller kontante Penge mod til Gengæld at faa Skattefrihed for andet Jordegods. Det havde den Raad til som Følge af sine store Indtægter fra Tiende, Arv og Gave, og da Kongerne, som Følge af Erobringskrige, var i stadig Pengeforlegenhed, havde de gejstlige oftest de bedste Kort paa Haanden, naar en Handel skulde gøres. Da Reformationen kom i 1536, ejede Kirken ca. 35 pCt. af hele Danmark skattefrit.

Kirken Forsørgelsesanstalt for Adelens Børn.

Desuden sikrede Kirken sig mange andre Privilegier sammen med Adelen, bl. a. Retten til at besætte Rigets Embeder og til at indsætte Dommere og indkræve Bøder. Det var for en stor Del Adelens yngre Sønner, som udgjorde den højere Gejstlighed, og de fortsatte ofte i Liv og Tankegang med at være Adelsmænd.

Adelen.

Storbønder og Hirdmænd bliver adelige Krigere.

Adelen opstod af Ledingsvæsenet, da Ledingsskatten blev indført. Den, der mødte til Krigstjeneste, blev fri for Ledingsskat. Da der blev stillet stedse større Krav til Bevæbningen, foretrak almindelige Bønder at blive hjemme fra Leding og i Stedet betale Skatten. Kun velhavende og krigslystne Bønder mødte og udgjorde sammen med de af Kongen lønnede Hirdmænd Hæren. Ud af disse to Bestanddele opstod Krigerstanden: Adelen.

Østersøpolitikken.

Valdemar Sejrs Efterfølgere var i stadig Krig, bl. a. fordi de forsøgte at generobre de af Valdemar Sejr erobrede og atter tabte Lande langs Østersøen. Danmark skulde være en Stormagt og beherske Handelen paa Østersøen. Dette stillede store Krav til den danske Adel, som skulde møde med Mand og Hest svært pansrede, og Adelen var derfor kun villig til at gaa med til Østersøpolitikken, dersom de fik noget for det.

Adelens Privilegier opstaar.

Da Kongerne ikke havde Penge at undvære, maatte de betale med andre Ting af Værdi. Adelens Fæstere blev derfor fritaget for Ledingsskat og kunde derved yde mere til Adelsmanden. Ade-

len fik Birkeret (Ret til at indsætte Dommere) og Indtægten af de Bøder, der blev idømt. En meget stor Indtægt for Adelen blev det, at de fik Ret til at besætte Rigets Embeder.

Adelen var Krigsmagten og kunde derfor tvinge sin Vilje igennem. Derfor gled den politiske Magt over fra Konge og Landsting til Adelen. Møder mellem Kongen og »Rigets bedste Mænd« — Adelen — blev efterhaanden Stedet, hvor Love udformedes og vedtoges. Danehoffet — som disse Møder kaldtes — blev en ny Retsinstitution, som afløste Landstingene. Da det var besværligt for Danehoffet at samles, blev det Skik, at nogle af de mægtigste Adelsmænd altid blev hos Kongen som hans Rigsraad. Dette Rigsraad skulde give Kongen Raad og paase, at han ikke misbrugte sin Magt. Rigsraadet saa naturligvis særlig paa Adelens Interesser og mindre paa andres eller hele Rigets.

Danehof og Rigsraad.

Efterhaanden blev det Skik, at Rigsraadet valgte Kongen, og Hyldingen paa Landstingene blev kun en Formsag. Rigsraadet landt snart paa at binde Kongens Handlefrihed ved en Haandfæstning: et Løfte om at holde de af Rigsraadets stillede Betingelser for Kongens Valg. Vi ser heraf, at *den Stand, der behersker Krigsmagten, ogsaa faar den politiske Magt.*

Rigsraadet vælger Kongen.

Haandfæstninger.

Fra 1372 omtales Bøssekrudt, men der gaar endnu en lang Tid, inden de primitive Skydevaaben kommer til at spille en afgørende Rolle i Krigsteknikken. Efterhaanden udspilles dog Adelens Rolle som eneste duelige Krigerstand, og fra da af gaar Standens hele Politik ud paa ved alle Midler — særlig ved Haandfæstningerne — at bevare de opnaaede Fordele. Adel blev arvelig. Adelige maatte ikke gifte sig med ikke adelige, for derved kunde Adelsjord komme paa ikke adelige Hænder. Af samme Grund blev adeliges uægte Børn gjort arveløse. Dansk Jord maatte ikke sælges til Udlændinge. Adelsjord maatte ikke udpantes o. s. v. Alle disse Bestemmelser viser, at Adelen efterhaanden var mere interesseret i Jordegods end i Krig.

Skydevaaben.

Adelens Hovedinteresse bliver Jordegods.

Adelens Godser.

Adelen kunde besidde Godser paa to Maader, enten som Len eller som Ejendom. Kun Adelsmænd kunde faa Len under Kronen, og Besiddelsen af et Len gav en Mand god Lejlighed til at berige sig. Regnskabsvæsenet var mangelfuldt, og desuden betragtedes det som en Fornærmelse mod Adelsmanden at se ham for

nøje paa Fingrene. Lenet betød, at Adelsmanden kunde flytte til Lensgodset og føre hele sin store Husholdning paa Lenets Regning. Indtægten af hans egne Godser kunde da blive rent Overskud og bruges til Godskøb. De danske Adelsmænd blev ivrige Godssamlere. Da Reformationen kom i 1536, raadede Adelen skattefrit og med næsten kongelige Rettigheder over godt en Tredjedel af al Danmarks Jord. Ved denne Udvikling var der blevet et mægtigt socialt Svælg mellem Adel og Bønder. Danmarks Adel havde for længst glemt, at de stammede fra Oldtidens ledingsydende Bønder.

1536 ejer Adelen 1/3 af Danmarks Jord.

Adelens Hovedgaarde var ofte hele Fæstninger; men det betød ikke, at Stordrift var indført paa Godsets Jord. Arealet, der blev drevet fra Hovedgaarden, var ofte ikke større end en Bondegaards, Resten var Fæstegods, og Hovedgaardens Jord laa ofte i Fællesskab med Fæstebøndernes. Dog havde Hovedgaardene meget større Stalde end Bønderne, for Herremanden modtog sine Fæsteres Landgilde i Naturalier og fik derved store Fodermængder til Raadighed.

Hovedgaardene

I Riddertiden, da man til Krigsbrug benyttede kraftige Heste, der kunde bære 450—500 Pund, opdrættede Adelen mange Heste, og de danske Heste var en Eksportartikel. Paa Valdemar Sejrs Tid blev der i et enkelt Aar eksporteret ca. 8000 Heste fra Ribe. Efter Riddertiden, da der blev Brug for lettere Heste, svandt Danmarks Hesteeksport ind.

Hesteeksport.

Det blev Studefedningen, der i Periodens sidste Del kom til at spille den største Rolle for Herremændene. Dansk Korn blev paa det nordtyske Marked konkurreret ud af Korn fra Danzig og Randstaterne, og i Stedet slog Danskerne sig paa Studefedning. Den spillede til sidst en saa stor økonomisk Rolle for Adelen, at Fedningen blev gjort til et Adelsprivilegium.

Studefedning.

Ved Studefedningsprivilegiet blev Adelen den eneste Aftager af Bøndernes Opdræt, og det forstod de til fulde at udnytte til egen Fordel. Datidens Stude var smaa og utrivelige, Ungkvæget fik en elendig Opvækst paa Bøndernes ofte overfyldte Overdrev. Først 4—5 Aar gamle var Studene fuldfede og vejede da i slagtet Tilstand kun ca. 100 kg. Omkring Aar 1500 androg Studeeksporten 15—20.000 Stykker aarligt og solgtes til de nordtyske Byer og Holland.

Ogsaa Svineproduktionen spillede en stor Rolle, men her var

Svinehold.

Bønderne med i Produktionen. Svinene blev drevet til Skovs og fedet paa Bog og Olden. Den øvrige Tid maatte Svinene finde Føden, som de bedst kunde; de brød ind i Kaalhaverne, ja, trængte ind i Husene og gik ikke af Vejen for at æde Smaabørn, som var uden Opsyn. De har fungeret som effektive Skraldemænd omkring Menneskets Boliger. Først 2—3 Aar gamle var Svinene tjenlige til Slagtning. Desuden har der ved Herregaardene været Faar, Geder og Fjerkræ til eget Brug. Mælke- og Smørproduktionen var af underordnet Betydning.

Andre Produktioner.

Skovene svinder.

I denne Periode svandt Skovene stærkt ind. Svin og Geder ødelagde Opvæksten, og der medgik vældige Tømmermængder til Bul- og Bindingsværkshuse baade i By og paa Land samt til Skibsbygning, og vældige Brændemængder til Opvarmning. Baade Konge og Adel interesserede sig for Jagtens Skyld meget for Skovene og sikrede sig Skov som Privatejendom — Enemærkeskov. Derved blev en Del Skov bevaret, men der var ikke Tale om rationel Skovdrift.

Enemærkeskov.

Bondestanden.

Fra Selveje til Fæste.

For Bønderne betød denne Periode en Overgang fra Selveje til Fæste. Det skete særlig i de første 100 Aar efter 1250 og med Bøndernes gode Vilje, de gav sig frivilligt ind under Adel og Kirke.

Den hurtige Overgang til Fæste skyldtes de urolige Tider og Kongernes Østersøpolitik. Østersøpolitikken kostede Penge; den førte til Kongernes Afhængighed af Adel og Gejstlighed, men drev dem tillige til at dynge Skat efter Skat paa Borgere og Selvejerbønder. Erik Plovpenning fik sit Tilnavn, fordi han lagde Skat paa Plove. Erik Menved paalagde 1304 Danmarks første Indtægtsskat for at skaffe sig Midler til Østersøpolitikken. Vrede herover gjorde Bønderne Oprør, men Kongen slog det ned ved tyske Lejeriddere og lod til Straf Bønderne bygge Bygholm ved Horsens og Kalø Slot. Fra disse faste Borge kunde de tyske Lejeriddere holde Bønderne i Ave. Folket brugte da passiv Modstand; man unddrog Kongen Skatterne ved, at skattepligtige Selvejerbønder i Tusindvis solgte deres Gaarde til dansk Adel og Gejstlighed, hvorved de blev skattefri Fæstere og kun skulde svare en fast aarlig Landgilde. Ca. 1350 var omtrent 7/8 af Danmarks Bønder Fæstere.

Selvejerbønder bliver Fæstere som Protest mod ubestemte Skatter.

Landgilde.

Fæstebøndernes vigtigste Afgift var Landgilden: Jordlejen, som

de svarede Jordens Ejer. Landgilden var en fast aarlig Ydelse — mange Gaarde har bevisligt i Aarhundreder ydet samme Landgilde — og den var derfor et vigtigt Bondeprivilegium, som tillod Bønderne at udnytte de gode Tider. Den faste Landgilde var ikke fastsat ved en Lovbestemmelse, men dybt rodfæstet i Folkets Retsbevidsthed ved Hævd. Landgilden blev i Regelen erlagt 15. August og bestod i Korn eller Penge eller begge Dele; desuden kunde der være Smaaredsel: Bestemte Mængder af Svin, Lam, Gæs, Smør, Æg eller lignende. Værdien af Landgilden angives ofte som lig den aarlige Udsæd.

Indfæstning.

Foruden Landgilden kunde svares Indfæstning. Det var en Sum, som en ny Fæster betalte ved Fæstemaalets Begyndelse. Var det daarlige Tider, nøjedes Jordejeren ofte med ingen eller en lille Indfæstningssum. I gode Tider kunde den være stor.

Gæsteri.

Fæsteren kunde ogsaa være pligtig at yde Gæsteri og Fodernød. Gæsteri var en Pligt til at huse og beværte Jordejeren eller hans Fogeder, naar disse var paa Rejse for at varetage Administrationen af det ofte spredte Jordegods. Fodernød bestod i Fæsterens Pligt til at yde Staldplads og Foder, f. Eks. til Herremandens Jagthunde, Skyttens Hest, nogle Stude el. lign.

Fodernød.

Tiende.

Hertil kom den forhadte Tiende, som ydedes Kirkens Ejer, forhadt, fordi Kornets Hjemkørsel ikke kunde begynde, før det havde behaget Tiendeejeren at tage sine Neg paa Marken, ligesom der let kunde opstaa Uenighed om, hvor Tiendekornet skulde leveres.

Hoveri.

Ved Periodens Begyndelse var det sjældent, at Fæstebønder ydede Hoveri: ulønnet Arbejde paa Herregaarden. Herregaardens Arbejde blev udført af Ugedagstjenere: Landarbejdere, som fik Hus og Jord mod nogle Dage om Ugen at arbejde paa Herregaarden. Fra ca. 1350 medførte forskellige Forhold imidlertid, at Fæstebøndernes Arbejdsydelse fik stedse større økonomisk Betydning for Herremændene.

Krise og Folkemangel.

Tiden fra ca. 1250 til 1400 var en urolig Tid med store økonomiske Vanskeligheder. Landbruget blev stadig generet af Krig, Plyndring og Udpantninger, og Priserne var lavere end i Valdemarstiden. Fæstegaardene tabte derfor deres Tillokkelse, og mange Bønder tog til Byerne eller til Udlandet. Rent galt med at faa Gaardene besat blev det, da den sorte Død havde raset i Danmark i Aarene 1348—50. Hele Kirkesogne var uddøde, og Valdemar Atterdag kunde bruge Stenene fra Kirker og Huse i nedlagte

Den sorte Død.

Landsbyer til sine Fæstningsværker. Fra da af, og i flere Aarhundreder derefter, henlaa der Gaarde øde og udyrkede i Danmark. Den egentlige Aarsag til, at Gaardene ikke blev besat igen, var naturligvis deres tvivlsomme Økonomi.

Ødegaarde. Godsbesidderne klarede i første Omgang de øde Gaardes Problem ved at give en Ødegaard til en Ugedagstjener, som fik den til lav Landgilde mod fortsat at arbejde paa Herregaarden. Ligeledes fik andre Fæstere — grundet paa de daarlige Tider eller Udplyndringerne — deres Landgilde nedsat mod at yde Hoveri. Saaledes blev Hoveriet gradvis indført paa Fæstegaardene, og fra ca. 1500 staar der i Fæstebrevene, at Bonden skal være sin Herre »hørig og lydig«. Saaledes sank den frie Oldtidsbonde gradvis ned til slet og ret at være Herremandens Tyende.

Landsbyregulering. Et andet Middel til at faa Ødegaardene dyrket var Landsbyreguleringer. Hvor en Herremand var Eneejer af en Landsby, kunde han slaa al Landsbyens Jord sammen og derefter fordele den ligeligt mellem Landsbyens besatte Gaarde. Herved forsvandt Ødegaardene, og Administrationen lettedes, idet alle Gaarde fik samme Størrelse, Landgilde og Hoveri. Herfra stammer i Hovedsagen de danske Landsbyers store Regelmæssighed.

Dronning Margrethe bruger Tvang. Man søgte ogsaa ved Lovgivning at holde Folk ved Jorden. Dronning Margrethe bestemte 1396, at Fæstere, der var flyttet fra Kronens Fæstegaarde siden 1368, skulde flytte tilbage og tage Gaard under Kronen. Det var en højst ubehagelig Lov for den Bonde, som havde taget Gaard andet Sted eller var flyttet til Byen. Ligeledes bestemte hun, at Slægtninge ved Dom kunde tvinges til at overtage en ledig Selvejergaard — Jorden skulde dyrkes og Kronen have sine Skatter.

I 1446 vedtog Godsbesidderne paa Lolland de saakaldte Lollandske Vilkaar. Heri bestemtes det, at ingen Husmand, der kunde drive Gaard, maatte gaa uden. Havde hans Herremand ingen Gaard at byde ham, da maatte en af de andre tage ham til en af sine Gaarde mod en Erstatning til den Herremand, under hvem han oprindelig hørte. Siden blev det almindeligt at sælge vornede Bønder. Vornedskabet, som fandtes paa Sjælland og omliggende Øer, bestod i Herremandens Ret til at forlange, at den Mand, der var født paa hans Gods, ogsaa tog Gaard der. Det var Bondens Pligt at tage Gaard paa det Gods, hvor han var født. Bønderne blev saaledes bundet til deres Hjemstavn.

Vornedskab.

For Bondestanden betød denne Periode Tilbagegang: Selvejere blev Fæstere; frie Fæstere, der kunde opsige og flytte, blev vornede, og Bønder, der før helt kunde ofre sig for deres egen Bedrift, blev hoveripligtige og dermed Tyende, som maatte være deres Herre »hørige og lydige«. Bondestandens Tilbagegang.

Jorden maatte imidlertid dyrkes for Landets Velfærds Skyld, og dette skaffede Standen visse Privilegier: Landgilden var fast og urørlig fra Herremandens Side, Livsfæste var det almindelige, ingen Herremand turde opsige en Fæster, der klarede sine Forpligtelser. Ligeledes var der Fæstetvang, Herremanden kunde ikke bruge Fæstejord, som han lystede, men skulde bortfæste den paa de engang vedtagne og ved Hævd fæstnede Betingelser. Grundet paa disse Privilegier holdt Bondestanden sig i Danmark, og det var endnu heller ikke ualmindeligt at finde rige Bønder med Sølv i Bæltet, og de andre Stænder havde stor Respekt for de ikke ualmindelige Bonderejsninger: var Bønderne end daarligt bevæbnede, kunde de alene ved deres Mængde være farlige Modstandere. Bondens Privilegier.

I Landsbyernes Drift har der ikke været store Ændringer i denne Periode; under Fællesskabet kørte Bønderne de tunge Hjulplove over Danmarks Aase og Agre. Det dyrkede Areal var paa Grund af lave Kornpriser indskrænket noget fra Valdemarstiden, og paa den Jord, der dyrkedes, var Udbyttet ringe, set med vore Øjne, idet Jorden blev udpint og kalktrængende, Dræning manglede, og Midler til Plantesygdommes Bekæmpelse fandtes ikke. Naar 2—3 Fold Korn angives som det almindelige, skal det dog vist ikke tages helt bogstaveligt: man var ikke interesseret i høje Fold, som kunde friste Herremændene til at presse mere ud af Fæsterne, og man har ikke tærsket rent, da Husdyrene saa kunde klare sig bedre paa Halmfoderet Vinteren igennem. Ogsaa Husdyrbruget var sløjt: Sygdom, Sult og Mangel paa rationel Pleje var det almindelige, og det opmuntrede ikke Bønderne, at Adelen forbeholdt sig Fortjentsmulighederne ved Studefedningen.

Borgerstanden.

Saa snart Erhvervsdelingen begyndte, har Haandværkere og Købmænd samlet sig paa Steder, der bød gunstige Betingelser for deres Erhverv: ved Handelsruterne, paa anerkendte Markeder og Byerne opstod i Valdemarstiden.

i Borges Ly. I Valdemarstiden, da Forbindelsen med Europas Handel blev skabt over Lübeck, var Byernes Vækst livlig, og de Folk, der beskæftigede sig med Handel og Haandværk, skilte sig ud fra de omboende Bønder og blev en særlig Stand: Borgerstanden.

Byerne var smaa, og Landbrug spillede endnu en vigtig Rolle for Borgerne. Byernes Handel bestod mest i Salg af Haandværkets Produkter til de omboende Bønder og Herremænd. Købmændene forsynede Landet med Importvarer som Salt, Tjære, Vin, Krydderier og al udenlandsk Luksus.

Byernes Konkurrenter.

Byerne havde imidlertid to alvorlige Konkurrenter. De mægtige Adelsmænd besørgede for en stor Del selv deres egen Eksport og Import. Desuden var Hansestæderne de danske Byers overmægtige Konkurrenter, de havde Kapital og Forbindelser Syd paa og sikrede sig hele en gros Handelen.

For Bondestanden spillede Byerne dels en handelsmæssig Rolle, dels var Byen den eneste Fremtidsmulighed for den, som ikke kunde eller vilde blive paa Landet. Da Fæstegaardene ikke deltes ved Arv, og Opdyrkningen helt var hørt op, var det en begrænset Befolkning, der kunde faa Plads paa Landet. Overskuddet maatte Byerne da — som nu — tage.

Byerne havde en dem særlig af Kongen given Ret. De udgjorde en Retskreds for sig, uafhængige af de lokale Herredsting, og havde Selvstyre ved et selvsupplerende Byraad. Alle Skatter til Kongen blev samlet i en aarlig »Byskat«, hvis Tilvejebringelse Borgerne maatte ordne sig imellem. 1326 fik Byerne Ret til at have Fæstningsanlæg til Borgernes Beskyttelse.

Oversigt over Middelalderen.

Middelalderen var i Modsætning til den foregaaende Periode en Stilstandens Tid. Der var Stilstand paa alle aandelige Omraader. Den Erobringsaand, der havde været i de hedenske Nordboer og i den missionerende katolske Kirke, afløstes af aandeligt Dødvande, som ogsaa øvede sin Indflydelse paa verdslige Omraader. Middelaldermennesket var i sin bedste Form særlig optaget af at opnaa Salighed i Himlen, og dette — lærte den katolske Kirke — kunde opnaas ved gode Gerninger; men efterhaanden blev den katolske Kirke saa optaget af at skaffe sig Magt, at den

Erobringsaanden dør.

lærte, at de gode Gerninger bestod i at give Gaver til Kirken; man kunde købe sig Salighed ved Gaver til Klostre og Bispestole og ved at betale Sjælemesser for de døde og Aflad for sine Synder. Til Gengæld herfor burde den katolske Kirke i stedse stigende Grad have søgt at afhjælpe Lidelse og Nød og understøtte Undervisning og Forskning, men den gjorde det ikke. I Stedet for gik dens Rigdom til at forhøje Klosterbrødrenes og de højere Gejstliges materielle Velvære.

Den katolske Kirke svigtede.

I Landbruget var der Stilstand. Ingen ny Jord blev opdyrket og ingen nye Landbohjem grundlagt. Al Jord var inde under Fællesskabet i Landsbyerne og dermed beslaglagt til Udnyttelse under det eksisterende Landbrugssystem. I hver Landsby var kun et bestemt Antal Gaarde, og ingen nye kunde oprettes. Kun Ophævelse af Fællesskabet og Indførelse af helt nye Driftsformer kunde have ændret dette, men ingen havde Aandskraft til at faa Ideen og søge den gennemført. Naar det gik daarligt, opfattede man det ikke som en Ting, man kunde gøre noget ved, men som en Straf fra Gud, som man i Ydmyghed maatte bære.

Det stivnede Landbrugssystem.

I Byerne herskede samme Stilstand. Ingen nye Byer blev grundlagt eller nye Institutioner oprettet. Livet i Byerne var behersket af Lav. Lavet tillod for Konkurrencens Skyld kun et bestemt Antal Mestre, og før en gammel Mester var død, kunde ingen ung blive etableret. Desuden var man bundet af Prisaftaler. Resultatet blev et »planøkonomisk« Samfund med ringe Plads for privat Initiativ, ringe Plads for de unge og ringe Muligheder for Oprettelsen af nye Hjem. Derfor blev Folk sent gift og fik faa Børn, samtidig med at Børnedødeligheden var stor. Fra ca. 1300 holdt Danmarks Folketal sig derfor omtrent konstant.

Stilstand i Byerne.

Ringe Befolknings Tilvækst.

En af Aarsagerne til Stilstanden var Middelalderens fortvivlede Pengeforhold. Dette kommer til Udtryk i Priserne. I Valdemar Sejrs Tid kostede en Tønde Rug 10—12 Kr., ca. 1500 derimod kun 2—3 Kr. For samme Sølvmængde kunde man altsaa købe fire Gange saa meget Rug. Dette Prisfald var ikke blot et dansk Fænomen, men tilsvarende fandtes for alle Varer over hele Europa. De i den foregaaende Periode opdagede Sølvminer var ved at være udtømt, og man fandt ikke nye og manglede derfor Metal til nye Mønter. Desuden var meget Sølv forsvundet i de urolige Tider, da Folk gravede det ned og derefter døde, uden at det kom for Dagens Lys igen. *Da Varepriser er bestemt af Pengemængden,*

Prisfald som Følge af Sølvmangel.

Priser bestemmes af Pengemængden.

maatte denne Situation give Prisfald med de deraf kommende Ulemper. Naar Priserne falder, bliver Gæld og faste Afgifter tunge at bære, da der skal flere Varer til Betalingen, og det giver Tab at handle, idet Priserne falder, mens man ligger med Varerne. Dette har i høj Grad lammet Foretagsomheden i Middelalderen.

Kongernes Møntforringelse.

Kongerne søgte at hjælpe paa Pengemangelen ved at udmønte ringere Mønter — lettere Mønter eller Mønter med lavere Sølvindhold. Det fandt saaledes Sted i de for Kongerne vanskelige Aar omkring Aar 1300. En saadan Pengeinflation gav naturligvis højere Priser maalt i Penge. Men Penge var dengang ikke et saa indarbejdet Omsætningsmiddel, at Folk modtog dem uden at tænke over Sølvindholdet; tværtimod regnede man i Omsætningen med en bestemt Vægtmængde Sølv, og Kongernes Pengeinflation fik derfor ikke megen Indflydelse paa Erhvervslivet, hvorimod det gik ud over Kongerne selv, idet de ikke godt kunde nægte at modtage deres egne daarlige Mønter som Betaling for Told og Skat. I enkelte Tilfælde gik det saa vidt, at Kongerne nægtede at modtage deres egne tarvelige Penge og forlangte Told betalt i lødige udenlandske Mønter. Til sidst holdt Udmøntningen af danske Penge helt op fra 1336, til Dronning Margrethe genoptog den i 1396.

Middelaldermennesket tog ogsaa de faldende Priser som en Tilskikkelse fra Gud; man ejede ikke aandelig Kraft nok til at raade Bod derpaa ved at finde nye Sølvminer eller opfinde et nyt Pengesystem, grundlagt paa andet end Sølv.

---

1. *Hvordan opstod Gejstlighedens og Adelens Skattefrihed og andre Privilegier?*
2. *Hvorfor gik man over fra Selveje til Fæste?*
3. *Hvorfor opstod der Ødegaarde?*
4. *Hvorfor kom Bønderne til at yde Hoveri?*
5. *Hvorfor holdt Danmarks Befolkning sig omtrent konstant?*
6. *Hvorfor faldt Priserne Middelalderen igennem?*

IV. ADELSVÆLDEN 1536—1660.

Historien maa af praktiske Grunde deles i Tidsafsnit, men det maa huskes, at i Menneskehedens Historie findes ikke skarpe Skel, *alt kommer som en naturlig Følge af en forudgaaende Udvikling*. Kender man ikke den forudgaaende Udvikling, vil man aldrig lære at forstaa nutidige eller fortidige historiske Begivenheder. Aaret 1536 er valgt som Tidsskel, fordi Reformationen i det Aar officielt blev indført i Danmark, og 1/3 af Landets Jord dermed skiftede Ejer; men bag det, der skete, laa de i det følgende skildrede Begivenheder.

Tidsafsnit kunstig Inddeling.

Renaissance).*

Middelalderen var til sidst stivnet i en ganske bestemt Opfattelse af Kristendom, Videnskab og Samfund. Paven var højeste Autoritet i alt og havde een Gang for alle bestemt, hvad det europæiske Menneske maatte tro og gøre. Alle nye Tanker blev betegnet som Kætteri og ramt af den mægtige Kirkes Forfølgelse. Naar Paven anså Jorden for flad, maatte ingen tro andet.

Middelalderens stivnede Aandsliv.

Den Spændetrøje, som den katolske Kirke havde lagt hele Europas Kultur i, sprængtes, da Pavernes Autoritet gik tabt. En af Aarsagerne til Pavernes svindende Autoritet var deres højst ukristelige Levned med Mord, Bestikkelse, Hor, Salg af kirkelige Embeder og Syndsforladelse og Begunstigelse af deres Børn. Intet Under, at fromme Kristne andet Sted kunde finde paa at betegne Paven som selve Antikrist.

De daarlige Paver.

Dernæst erobrede Tyrkerne 1453 det østromerske Kejserrige; det drev lærde Flygtninge derfra til Italien. Med sig bragte de Haandskrifter fra den græske og romerske Oldtid, som i sin Tid var overført fra Italien til Konstantinopel, da Folkevandringerne skyllede ind over Italien. Studiet af disse Skrifter fra den klassiske Oldtid blev en stor Oplevelse for Middelalderens Italienere. De havde som Romernes Efterkommere altid regnet Romertiden

*) Renaissance betyder »Genfødelse«, i dette Tilfælde Genfødelse af den klassiske Oldtids Kultur.

for en Storhedstid og deres egen Samtid med de mange lastefulde Smaafyrster for en barbarisk Tid. Ved det fornyede Bekendtskab med Oldtidens store Tanker mødte de en Verden helt ubundet af Pavens Autoritet. Af de græske Filosoffer lærte de at tænke selv. Deres nye Sprogkundskaber satte dem i Stand til at bevise, at den katolske Kirkes Oversættelse af Bibelen fra Originalsproget til Latin indeholdt mange Fejl. Magellan's Jordomsejling i Aarene omkring 1520 beviste ogsaa paa et rent praktisk Omraade, at den katolske Kirke havde Uret, naar den hævdede, at Jorden var flad. Alt dette svækkede Pavens Autoritet saa følelig, at alle Drømme om et katolsk aandeligt og verdsligt Verdensherredømme forsvandt.

Fornyet Kendskab til Oldtidens Tanker.

Resultatet af denne Renaissance af Oldtidens Forskeraand blev nogle højst individualistiske Mennesker, der ikke følte sig bundet til Kirke, Stand, Nation eller noget andet, men saa med Foragt paa al Autoritet. Disse Mennesker kastede sig uden Hæmninger ud i Livet og udrettede store Ting i Kunst, Litteratur, Videnskab og Statsmandsskab. De hævdede: Mennesket kan, hvad det vil, og forsøgte at efterleve det. Renaissancens Tankegang begyndte hos de velhavende, men har fra dengang til vore Dage bredt sig ned til stadigt socialt lavere Lag over hele Europa.

Renaissancemennesker

I de latinske Lande opstod med Renaissancen et irreligiøst, kirkefjendsk Intelligensparti, i de nordlige Lande blev Renaissancemennesket derimod Kirkereformatorer, skabte nye Kirkeformer.

Reformation.

Reformationen kom som nordeuropæiske Renaissancemenneskers Reaktion mod det fordærvede Pavedømme, hvis Autoritet havde svigtet. 31. Oktober 1517 opslog Martin Luther sine 95 Punkter paa Kirkedøren i Wittenberg, og det blev den lutherske Form for Reformation, som slog an i Danmark. Hovedindholdet i Luthers Lære er, at den hellige Skrift og ikke Paven er den eneste Norm og Regel for, hvad der er ret Kristendom, og at Mennesket ikke kan frelses ved sine gode Gerninger, saadan som den katolske Kirke lærer — for ingen kan gøre gode Gerninger nok til at frelse sig selv fra Døden — men kun ved sin Tro paa Gud. Reformationen i Danmark blev særlig baaret frem af Hans Tavsen, der havde studeret under Luther og hans Meningsfæller

Lutherdommens Indhold.

i Tyskland. Atter strømmede en Bevægelse udefra ind over Danmark.

Kampen om Magten.

Reformationen i Danmark var imidlertid ikke blot en aandelig Bevægelse, men nøje knyttet sammen med en Kamp om Magten i Landet. Paa den ene Side stod Adelen og Gejstligheden, paa den anden Side Konge, Borger- og Bondestand. Kampen blev heftig under Kristian den Anden (1513—23); han valgte nemlig den kloge, borgerlige Hollænderfrue Sigbrit til sin nærmeste Raadgiver, og Malmøs Borgmester, Købmanden Hans Mikkelsen, til at lede sin Regering. Alene det vakte Adelens Uvilje, og den blev forstærket i 1517, da Kongen lod den mægtige Adelsmand Torben Okse henrette.

Da Hans Mikkelsen i 1521—22 udsendte et stort Lovværk, blev Adelens Uvilje til aabent Oprør; for Kærnepunktet i Lovene var en Ophjælpning af Købstæderne og Beskyttelse af Bønderne, begge Dele paa Adelens Bekostning.

Adelens Sejr over Konge, Borger- og Bondestand.

De oprørske Adelsmænd valgte Kongens Farbror, den gottorpske Hertug Frederik, til Konge og lejede en Hær af professionelle Soldater i Tyskland. Saa stor var Adelens Rigdom, at den kunde gøre det. 1524 var København erobret, Adelen havde vundet over Borger- og Bondestand og faaet en Konge, som blot var en magtesløs Topfigur. Hans Mikkelsens Love blev straks sat ud af Kraft, og Adelen sikrede sig i Kongens Haandfæstning nye Privilegier: Udvidede Handelsrettigheder, Ret til efter Forgodtbefindende at sætte en Fæster fra Gaarden og ikke mindst større Indflydelse paa Landets Styre. Adelen herskede i Danmark, Kongen var magtesløs, og Borgere og Bønder turde endnu ikke kny.

Borger- og Bondeoprør: Grevens Fejde.

Da Kong Frederik døde, var Sønnen Kristian (III) den naturlige Tronfølger. Men Bisperne i Rigsraadet ønskede ham ikke valgt, da han var Lutheraner, og Adelen heller ikke, da han ikke vilde underskrive en Haandfæstning som Faderens. Resultatet blev, at Rigsraadet herskede videre uden Konge. Udsigten til i al Fremtid at regeres af Rigsraadet bragte Borgere og Bønder i Oprør. Under Skipper Clement drog Bønderne hærgende og afbrændende Herregaarde ned igennem Jylland, og Borgerne sikrede sig, mod at love

*) Under Forhandlingerne herom blev, som Argument mod at modtage Hjælpen, brugt det gamle danske Ordsprog: Før vokser Figen paa Hylderod, end Tysken vorder Dansken god.

Lübeckerne Handelsrettigheder, Hjælp fra dem*). Det lykkedes virkelig Skipper Clement at slaa en Adelshær og gøre Rigsraadet alvorligt bange.

Rigsraadet bestemte sig da til mod Bispernes Ønske at vælge Kristian til Konge uden at binde ham ved for haard en Haandfæstning. Dette var en ny politisk Magtsammenstilling. Adelen ofrede — sikkert uden Sorg — den katolske Kirke og gengav Kongen en Del af hans Magt, mod at han til Gengæld hjalp dem mod Borgere og Bønder. Med tyske Lejetropper og den holstenske Adelsmand Johan Rantzau som Hærfører erobrede Kristian III Danmark. For anden Gang i Løbet af kort Tid havde Adelen slaaet Borgere og Bønder. Perioden 1536—1660 blev saaledes Adelsvældens Tid.

Konge og Adel slaar Borgere og Bønder.

Kristian III havde ført sin Krig paa Kredit, men da han var Lutheraner, generede det ham ikke at lade Kirken betale. Bisperne blev arresteret og Kirkegodset beslaglagt; derved gik Kronens Landgildeindtægt op fra ca. 100.000 til ca. 300.000 Tønder Korn aarligt. Desuden blev mange jyske Selvejergaarde, tilhørende Skipper Clements Følgesvende, inddraget. En luthersk Kirkeordning blev indført, Kongen blev Kirkens øverste Herre, Bisperne mistede deres Sæde i Rigsraadet, Byerne overtog Klosterbygningerne til Hospitaler og lign., og Præsterne fik Lov til at gifte sig. Kirken var sat ud af det politiske Spil — og det havde den fortjent —, Bønder og Borgere var kuet, tilbage til at dele Magten var Adel og Konge.

Kirken betaler Krigen.

Luthersk Kirkeordning.

Opgangstiden 1536—1630.

Amerika blev opdaget i 1492. Derefter begyndte Spanierne den mest ukristelige og barbariske Udplyndring af de rige Agerbrugssamfund i Meksiko og Peru. En amerikansk Undersøgelse af gamle Dokumenter i Spanien viser, at der fra 1503 til 1660 indførtes 16.632.648 kg Sølv og 181.235 kg Guld til Spanien fra Amerika, og dertil kommer saa det indsmuglede Metal og det, der blev opsnappet af Spaniens Fjender og af Sørøvere og afsat i andre Lande. Spanierne skyndte sig at omsætte Sølvet i Varer og indførte en flottere Levemaade; derved spredtes efterhaanden det spanske Sølv over hele Europa og forrykkede alle Værdier. Sølv blev billigt, man maatte derfor give flere Sølvmønter for den

Sølvstrømmen fra Amerika.

*) Se foregaaende Side.

samme Vare end før, det vil sige, at Priserne steg paa alle Varer, ogsaa de danske. Rug kostede Aar 1600 3—4 Gange saa meget som i 1500, andre Varer fulgte med, men ikke alle lige stærkt, f. Eks. steg Husdyrprodukter mindre end Korn. Priserne stiger.

Med Renaissancen, Adelsvælden og Sølvstrømmen fra Amerika kom igen en Tilstand til Danmark, som ikke havde eksisteret siden Storhedstiden omkring Aar 1000. Renaissancemennesket var lige saa foretagsomt som Nordboen, om end af andre Grunde. Adelen havde Friheden til at udfolde sin Foretagsomhed, ganske som Vikingerne. Bonden var derimod sunket ned til en Stilling, der nærmest svarede til Trællens i Oldtiden. Lighed mellem Vikingetid og Adelsvælde.

Et Bevis for Adelens store Indtægter i denne Periode har vi i de mange Herregaardsbygninger fra den Tid: Hesselagergaard (1538), Egeskov (1554), Borreby (1556), Rosenholm (1559—67), Nakkebølle (1559), Boller, Rygaard og mange, mange flere. Med Skipper Clements Oprør i frisk Erindring blev Herregaardene bygget som Borge, beregnet til Forsvar mod oprørske Bønder og udstyret med en Pragt, som kun et livslystent Renaissancemenneske kunde drømme om. Herregaardsbyggeri.

Grundlaget for denne Rigdom var Jordegodset. Da Prisen paa lejet Arbejdskraft steg med andre Priser, blev Bøndernes Hoveriydelse af større Betydning for Herremændene end før. De søgte derfor ved Mageskifte og Handel at faa deres Gods samlet, saa det blev velbeliggende for Hoveri. Derefter holdt de helt op med at leje Arbejdskraft, men lod Hovbønderne udføre alt. Tilmed udvidede de Hoveriet stærkt og lod Bønderne selv møde med Trækdyr og Redskaber. Godserne samles ved Mageskifte og Handel. Hoveriet udvides stærkt.

De højere Kornpriser indbød — ligesom i Valdemarstiden — til Udvidelse af Kornproduktionen. Det blev imidlertid Herremændene og ikke Bønderne, der kom til at udvide; hos Kongen var det let at faa Tilladelse til at lægge en Ødegaard ind under Herregaarden, og laa Ødegaarden ubekvemt derfor, inddrog man simpelt hen den Jord, der laa bedst for, og omregulerede Landsbyen. Havde man mange Ødegaarde, nedlagde man dem og oprettede en ny Herregaard paa Jorden; saaledes opstod f. Eks. Kongsdal, Fuirendal og Hellerup Herregaarde. Bøndergaardenes Antal blev dog uændret ca. 80.000, idet Kongen udstykkede nogle af de Herregaarde, han ved Mageskifte kom i Besiddelse af. Større Areal til Herregaardene.

Naar der stadig var Ødegaarde i Danmark, skyldtes det natur- Ødegaarde og Flugt til Byen.

ligvis Fæsternes daarlige Kaar. Da Bønderne engang klagede til Kristian IV over det stedse voksende og vilkaarlige Hoveri, svarede denne, at han ikke vidste af, at de havde Privilegium paa at være fri. Derfor foregik der en stadig Flugt fra Landbruget som altid, naar Landbruget har daarlige Kaar i Forhold til andre Erhverv. Mangen en Bondekarl fandt et Fristed i hollandske og engelske Byer, der var man i Sikkerhed for den hjemlige Herremand. Forblindet af sine Sejre havde Herremanden glemt, at Bonden var en fri Mand. 1634 indførtes Træhesten — et Strafferedskab for Trediveaarskrigens Landsknægte — og Prygl paa Hovmarken blev almindeligt. En Herremand udtrykte Adelens Syn paa Systemet med følgende Ord: *Jeg slaar paa Bonden, Bonden slaar paa sin Hest, Hesten trækker Ploven, men uden Prygl vilde det hele gaa i Staa.*

Herregaardenes Drift.

I denne Periode blev Hovedgaardene som nævnt større, men samtidig udskilt af Landsbyfællesskabet. Herved fik Herremanden Frihed til at drive sin Jord, som han lystede, da han ikke mere var bundet af Vedtagelserne paa Bystævnet. Herregaardene fik derfor først indført Forbedringer og blev Foregangslandbrug. Ideerne til det forbedrede Landbrug hentede Adelsmændene paa den Udenlandsrejse, som var et fast Led i enhver Adelsmands Uddannelse. Herregaardsmarkerne blev ved Hoveri ryddet for Sten og Krat, og Vandhuller og Lavninger udgrøftet ved aabne Grøfter. Tillige indførte man en bedre Jordbehandling og nogle Steder Brak.

Det var Herregaardene, som leverede Landbrugets Eksportvarer. Der var en betydelig Hesteeksport, mest fra Adelens og Kongens Stutterier. Berømt langt uden for Landets Grænser var

Frederiksborg Stutteriet.

Kongens Stutteri paa Frederiksborg, som i sin store Tid havde et Tilliggende paa 6—7000 Tdr. Land og holdt 200 Følhopper. Man søgte at fremavle en let og smidig Ridehest med god Rejsning. Adelen beherskede som før nævnt Studefedningen. Ved Periodens

Heste-, Stude- og Korneksport.

Slutning beløb Studeeksporten sig til 50—70.000 Stk. aarligt. Paa enkelte Gaarde i Nærheden af København begyndte man at interessere sig for Mejeribrug. Da stadig mere Skov blev Enemærkeskov, aftog Fedningen af Svin i Skovene; men samtidig begyndte saa smaat Staldfedningen paa Gaarde med Mejeribrug. Eksporten af Svin angives ved Periodens Slutning til 3—4000 Stk aarligt. 1642 viser en Toldopgørelse en Kornudførsel paa ca. 200.000 Tdr. Korn, Hovedparten af dette har sikkert været Herregaardskorn.

Adelsvældens Fald.

Den Adelsstand, der saaledes herskede i Danmark, var ikke talstærk, og faktisk blev der stadig færre og færre Adelsmænd. I det 16de Aarhundrede uddøde saaledes ca. 100 Adelsslægter. Det kan synes mærkeligt, at Folk med saa gode materielle Kaar ikke formerede sig livligere, men det hang sammen med Renaissancens uheldige Sider. Adelen faatallig og uddøende.

Renaissancen frembragte livslystne Individualister, som tiltog sig Frihed ved at forkaste al Autoritet. Mange Steder i Europa opstod derved Mennesker af høj Kultur, som udrettede store Ting. Ogsaa i Danmark fandtes der fremragende Mænd af denne Type, f. Eks. Tycho Brahe, Herluf Trolle og Peder Oxe, men Adelens nylige absolutte Sejr over de andre Stænder skabte en Indstilling, som var lidet gunstig for Fremkomsten af denne Mennesketype; Tycho Brahe døde da ogsaa i Landflygtighed. I Hovedsagen var Adelen mest opsat paa at nyde sin Sejr. Enkelte kulturelle Stormænd.

Den danske Adel fik Udløsning for sin Renaissanceaand gennem løssluppen Nydelse. Man fraadsede i alt, hvad Livet kunde byde paa af Drik, Mad, Kvinder og Pragt. Overalt drak man sig hver Aften en dundrende Rus og var stolt af den, men ikke alle kunde som Kristian d. IV taale det og møde til Arbejdet næste Morgen Kl. 4. Selv Jomfruerne i det adelige Jomfrukloster fik 8 Potter Øl om Dagen. De andre Stænder fulgte naturligvis efter bedste Evne de fornemmes Eksempel, men deres ringere økonomiske Muligheder satte her visse Grænser. Drik og Fraadseri.

Adelen var en lukket Stand; bortset fra nogle faa indvandrede fik den kun Tilgang ved de ægte Børn, der blev født i Adelsfamilierne. Derfor blev Standen haardt ramt af den Tids Svøbe — Syfilis —, som de berejste og letlevende Adelsmænd var stærkt udsatte for at hjemføre. Dertil kom, at adelige kun giftede sig med adelige, og der blev ved Giftermaalene taget mere Hensyn til Formuer og Godssamling end til Parternes Egnethed til at sætte Børn i Verden. Resultatet af dette overdrevne Vellevned blev tidlig Død, faa Børn og derfor færre, men rigere, Adelsslægter, idet de alle var beslægtede og arvede hinanden. 1648 ejede Adelen 47 pCt. af Danmarks Jord, fordelt paa 750 Hovedgaarde og ca. 35.000 Fæstegaarde. Da Enevælden blev indført 1660, bestod Adelen af ca. 3000 Personer, fordelt paa ca. 500 Husstande. Syfilis og faa Børn.

Sjældent har en Magthaverklike skilt sig saa daarligt fra sin Opgave med at styre Landet, som Adelen gjorde det, da Vanskelighederne satte ind sidst i Kristian IV's Regeringsperiode. Det gik, saa længe der var Fred, og Sølvstrømmen fra Amerika skabte gyldne Opgangstider, men Styret svigtede totalt overfor Krig og økonomisk Krise.

Tabel 1. *Forholdstal for Spaniens Import af amerikansk Møntmetal.*

Femaaret	Forholdstal
1536—40	100
1591—95	895
1631—35	435
1656—60	86

Sølvkrise.

Det fremgaar af Tabel 1, at den Europa aarligt tilflydende Sølvmængde fra ca. 1600 til ca. 1660 blev formindsket med ca. $^{9}/_{10}$. Plyndringen i Amerika var overstaaet, og det maatte faa alvorlige økonomiske Følger i en Tid, da Sølvet var Værdimaaler. Sølvets Værdi steg, og derfor faldt alle Varepriser. Købmændene tabte Penge paa de faldende Priser, og Landbrugseksporten bragte færre Penge hjem. Da det — som den Dag i Dag — var vanskeligt at komme af med den høje Levefod, betød det, at der ingen Penge blev tilovers til nye Foretagender, og den økonomiske Fremgang gik derfor i Staa.

Adelen Skyld i uheldige Krige.

Samtidig blev Landet indviklet i ulykkelige Krige. Det adelige Rigsraad bærer en meget stor Del af Skylden herfor. Det lod Kongen om at bekoste Krigene af sine egne Midler (vigtigst var her Indtægten af Øresundstolden); men slap saa Kongens Pengemidler op, inden Krigen var vundet, opfordrede det hellere Kongen til at slutte Fred, selv en ugunstig Fred, end det selv bidrog til Krigsførelsen ved at bevilge Skatter lagt paa Adelen. Adelen var jo omtrent de eneste, der virkelig havde Evne til at betale. Herved kom Landet og dets Finanser i en elendig Forfatning, og Landets Indbyggere blev grebet af Utilfredshed og Mistillid til Rigsraadsstyret.

Daarlig Lovgivning og Forvaltning.

Borgernes Utilfredshed var begrundet. Rigsraaderne var »mælte« Samfundsborgere, som havde opnaaet omtrent alt, hvad der kunde naas af standsmæssige og personlige Fordele, og de fremkom sjældent med Lovforslag, idet alle Forslag, som virkelig vilde hjælpe paa Situationen, maatte gaa ud over deres egen Magtstilling. Ogsaa Rigsraadets Forvaltning af Landet var uheldig; de

unge adelige Kancellijunkere (Sekretærer) tog sig Arbejdet let og betragtede Arbejdet som noget ubehageligt, der blot var Gennemgangsled til noget bedre. Det hele var daarligt organiseret, og der herskede den vildeste Uorden. Hertil kom, at der ikke fandtes nogen Grænse mellem Statens Kasse, der var underlagt Rigsraadet, og Kongens private Kasse.

Da Krigen med Svenskerne var slut i 1660, var Danmark et forarmet og formindsket Rige. Landene Øst for Øresund var tabt, og Landet var udplyndret, saa der ikke fandtes mange Landbrugsbygninger, Husdyr eller megen Saasæd tilbage. Egnene omkring Nyborg og Fredericia laa fuldstændig øde og menneskетomme hen. 14.000 unge Danske var tvunget ind i den svenske Hær og ført bort. Statens Indtægter var svundet ind til intet. Det meste Krongods var pantsat. Statsgælden beløb sig til ca. 5 Mill. Rigsdaler eller ca. 145 Tons Sølv, og de tyske Lejetropper havde ikke faaet deres Sold.

Et formindsket og udplyndret Land.

Dog, Danskerne havde med deres Blod paa Københavns Volde bevist, at Danmark ønskede at eksistere som selvstændigt Land, og derfor sendte en af Datidens Stormagter — Holland — Hjælp, da det ikke var interesseret i, at samme Land beherskede begge Sider af Sundet. Det var imidlertid ikke Adelen, der havde reddet Danmark — nogle Adelsmænd var endog blevet Landsforræddere og var gaaet Fjendens Ærinde — det var derimod Københavns Borgere og Kongen.

Borgerne, Kongen og Holland redder Riget.

Da Freden kom, udgjorde Københavns Borgere og Kongens Tropper i Hær og Flaade Landets eneste væbnede Magt. Hverken Borgere eller Konge elskede Adelen, saa de ønskede ikke det gamle Styre igen. En Stænderforsamling af Adel, Gejstlighed og Borgere blev indkaldt; vi ved ikke nøje, hvilke Intrigespil der foregik ved denne, men Resultatet blev i hvert Fald, at ingen Enighed kunde opnaas, og det blev saa overladt Kongen at bestemme Landets fremtidige Styreform. Frederik III valgte at gøre Riget arveligt og Kongen enevældig. Kongedømmet af Guds Naade fik sin Chance.

Stænderforsamling.

Arvelig Enevælde indføres.

---

1. *Hvorfor fik Bønderne ikke Del i de gode Tider under Adelsvælden?*
2. *Var det Renaissanceaanden eller Amerikas tilfældige Opdagelse, der fremkaldte de gode Tider?*

3. *Er vi Renaissancemennesker i vore Dage?*
4. *Udførte Danskerne store Bedrifter under Paavirkning af Renaissanceaanden?*
5. *Hvorfor varede Adelsvælden ikke ved?*
6. *Hvorfor satte Folket sig ikke imod Enevældens Indførelse?*

V. ENEVÆLDENS FØRSTE TID
1660—1740.

Reaktion.

Enevældens første Tid blev paa alle Maader en Reaktion mod Individualismen, Løsheden og Planløsheden under Adelsvælden. Den kirkelige Reformiver blev afløst af en streng Rettroenhed, som ikke tillod mindste Afvigelse fra Luthers Lære. I Landets Styre søgte man at gennemføre Plan, Orden og Fasthed, og dermed forsvandt Friheden for det enkelte Individ baade aandeligt og materielt for en lang Periode. Forskrækket over Renaissancetidens Vildskud bevægede man sig over imod Tvangens Vejgrøft. Dermed var dog Renaissancens Tanker ikke døde, de dukkede, som vi senere skal se, op igen.

Statens Organisation.

Kongens Magt.

I Kongens Haand var samlet al lovgivende, dømmende og udøvende Magt. I Kongeloven (færdig 1665) nævntes kun tre Indskrænkninger i Kongens Magt: Han skulde tilhøre den lutherske Kirke, han maatte ikke dele Riget uden Folkets Samtykke, og han maatte ikke ændre Kongeloven. Denne Styreform beholdt Danmark til 1848.

Centralisation.

Et enevældigt Styre maa, for at Kongen kan overse Styret, naturnødvendigt søge at samle de forskellige Forvaltningsgrene i Hovedstaden. Der blev oprettet »Kollegier« (svarende til Nutidens Ministerier), men i Stedet for at være ledet af een Person laa Kollegiernes Ledelse i Hænderne paa flere kongeudnævnte »Kollegieraader«. Disse drøftede Sagerne og kom med Indstillinger til Kongen; men Kongen tog selv alle Bestemmelser om, hvad der skulde være Lov og Ret, Forvaltningspraksis og Regeringens Politik. Kongen indhentede dog Raad mange andre Steder end hos sine Kollegieraader.

Det gamle Rigsraad — suppleret med lige saa mange borgerlige — beholdt Rigets højeste Domsmagt, men blev nu kaldt »Højesteret«. Kongen kunde tage Formandssædet i Højesteretten og træffe den endelige Afgørelse. Højesteret.

Den lokale Forvaltning blev radikalt omorganiseret. Lenene fik Navneforandring til Amter, og flere Len blev slaaet sammen til et Amt. Lensmændene havde beboet de kongelige Slotte, haft militær Kommando, bestyret Krongodset og opkrævet Skatterne. De nye Amtmænd fik ikke en saadan Magtstilling, de blev civile, fastlønnede Embedsmænd. Militæret blev lagt direkte under Centraladministrationen. Skatternes Opkrævning blev betroet kongelig udnævnte Amtsforvaltere. Mange af de adelige Lensmænd fortsatte som Amtmænd, men uden deres gamle Magt; de var nu blot lokale Embedsmænd, som maatte udføre Centraladministrationens Bud. For mindre lokale Omraader blev ansat kongeudnævnte By-, Herreds- og Sognefogder. Lokal Administration.

Økonomiske Problemer.

Statens økonomiske Forhold var fortvivlede. Indtægterne svigtede, og Gælden kunde ikke klares. Man tvang da Statskreditorerne til at overtage det Krongods, som de havde Pant i, til en meget højere Pris, end Gods ellers solgtes til i Handel og Vandel. Dette Krongodssalg havde derfor Karakter af en Akkord med Kreditorerne. Ca. en Fjerdedel af Danmarks Jord skiftede paa denne Maade Ejer, tilbage havde Kronen ca. en anden Fjerdedel af Jorden. Akkord med Statens Kreditorer.

Den største Del af Krongodset blev solgt til borgerlige. Hollænderen Gabriel Marselis fik Havreballegaard ved Aarhus og omdøbte den til Marselisborg, nogle Jøder fik Hald Hovedgaard, et hamborgsk Handelshus fik store Godser i Danmark og Holsten, og danske Borgmestre, Raadmænd, Købmænd og Slagtere fik Godser. Herved opstod Proprietærstanden, d. v. s. Godsejere af borgerlig Herkomst. Bønderne købte intetsteds deres Gaarde, dels havde de ingen Penge og intet til gode hos Kongen, og dels vidste de vel, at Prisen var for høj. Proprietærstanden opstaar.

Da Kronens Indtægter formindskedes ved Krongodssalget, maatte der skaffes andre Indtægter. Valget faldt paa en Skat paa fast Ejendom, og som Fordelingsgrundlag valgte man Gaardenes Skatter.

»Hartkorn«, d. v. s. den Landgilde, de svarede, men omregnet til »haardt Korn« (Rug eller Byg). For Hovedgaarde, Præstegaarde og Selvejergaarde gik man skønsmæssigt til Værks. Listerne over Hartkornsskatterne blev kaldt »Matriklen«. Foreløbige Matrikler kom i 1662 og 1664, og den endelige »Gammelmatriklen« kom i 1688 og var i Hovedsagen Skattegrundlag lige til 1850—52. Efter den blev Jorden delt i Klasser efter Godhed, og indenfor hver Klasse gik et bestemt Antal Td. Land paa 1 Td. Hartkorn. Ogsaa Skov, Tørvemoser, Fiskestader, Mølleri, Færgeri, Bropenge og Tiende blev sat i Hartkorn efter bestemte Regler.

Gammelmatriklen af 1688.

Skatterne beløb sig i 1663—65 til ca. 1 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn (d. v. s. 28—29 Gram Sølv). Skatterne steg kun lidt i det følgende Aarhundrede; men da Priserne samtidig faldt, blev de tungere at bære. Omkring 1700 udgjorde de ca. 6 pCt. af Ejendommenes Værdi.

Hartkornsskatternes Størrelse.

Landets slette Forfatning gjorde imidlertid, at Skatterne ikke kom ind; derfor — og af flere andre Grunde — fandt man paa at indføre Adelens Skattefrihed igen. Med dette hang det saaledes sammen: Man havde dengang gjort den Erfaring, at Fæsterne klarede sig bedre end Selvejerbønder. Naar vanskelige Tider indtraf, gik Selvejeren fra Gaarden, den blev øde, og Kongen fik ikke sin Skat. Fæsteren derimod, som havde en Godsejer i Ryggen, kunde i vanskelige Tider faa Saasæd og anden Hjælp hos sin Godsejer, hvorved Jorden blev dyrket, og Kongen fik sin Skat. Man mente ligefrem, at Godsejeren skulde opsuge Rigdom i gode Tider og afgive noget deraf igen i daarlige i Form af Hjælp til Fæsterne, derved vilde Landets Jord blive bedst dyrket. Man ansaa altsaa Godsejer-Fæster-Systemet for det bedste. Nu fandt man paa at gøre Godsejerne til Skattegaranter, de fik Skattefrihed for en Del af Jorden mod til Gengæld at garantere for Skatten fra Resten.

Godsejer-Fæstesystemet anses for bedst.

I 1671 udsendtes Forordningen om Oprettelse af Grevskaber og Baronier, senere oprettedes ogsaa Stamhuse. Et Grevskab skulde bestaa af 2500 Td. Hartkorn og have Hovedgaarden og 300 Td. Htk. Bondejord skattefri mod at være ansvarlig for Skatterne fra Resten. Et Baroni skulde bestaa af 1000 Td. Htk. og have Hovedgaarden og 100 Td. Htk. Bondejord skattefri. Stamhuset skulde omfatte 600 Td. Htk. og havde kun Hovedgaarden skattefri. Desuden fik disse Besiddelsesformer den Fordel, at Godserne skulde

Grevskaber, Baronier og Stamhuse.

gaa udelt i Arv og ikke kunde udpantes for Gæld. Herved blev 15 pCt. af Danmarks Jord skattefri mod at sikre rettidig og regelmæssig Skat af Resten.

Et andet vigtigt Motiv ved denne Genindførelse af privilegeret Adel var, at man paa denne Maade haabede paa at faa lokket Folk med Kapital til at anbringe Penge i det betrængte Landbrug og dermed ophjælpe det. Kapital til Landbruget.

Endelig — og for Kongen sikkert ikke mindst vigtigt — var det Hensigten med den nye Adel at skabe en Modvægt mod den gamle danske Adel, som Kongen frygtede vilde tage Magten igen. Derfor skulde der skabes en Adel, som var nær knyttet til det enevældige Hof og kunde laane det Glans. Da man ikke stolede paa den gamle danske Adel, blev det for en stor Del tyske Adelsmænd, som blev Grever og Baroner.

Et andet økonomisk Problem var Landets Forsvar. For at opnaa Balance paa Statsregnskabet maatte nogle af de dyre professionelle Soldater afskediges; men for ikke at svække Landets Beredskab væltede man saa Militærbyrden over paa Bønderne. Frederik III inddelte Landet i Lægder paa 60 Td. Hartkorn, som hver skulde stille en Fodsoldat. Soldaten udtoges ved Lodtrækning, og Tjenesten bestod i Vaabenøvelser hver Søndag efter Gudstjenesten. Bondesoldaten afløser Landsknægten.

I 1670 blev 27.000 Td. Htk. Krongods udlagt til Underhold for et Rytteri. Gaarde over 8 Td. Htk. fik Frihed for Skat og Landgilde mod at stille en Rytter, som godt kunde være Bonden selv. Da disse Bonderyttere ikke klarede sig godt i den skaanske Krig, blev de afskaffet og Ryttergodset i Stedet belagt med hvervede udenlandske Ryttere. Disse Lejetropper opførte sig omtrent som i Felten og var en skrækkelig Plage for Befolkningen. Rytterdistrikterne blev ganske forarmede. Til sidst maatte man lægge Tropperne i Kaserner, saa Bønderne slap for den direkte Indkvartering. Ryttergodser.

Frederik III's Lægdsordning afløstes 1701 af Landmilitsen. Nu skulde hvert Lægd paa 20 Td. Htk. stille en Fodsoldat. Tjenesten varede i 6 Aar. Karlen blev hjemme og passede sit Arbejde, men mødte til Vaabenøvelse hver Søndag. Tjenesten var forhadt, Underofficererne var Udlændinge, Kommandosproget tysk, og der blev anvendt barbariske Straffe som Prygl og Træhest. Paa Grund af hyppige Rømninger indførtes saa »Pas og Skudsmaalstvang«, Landmilitsen. Pas- og Skudsmaalstvang.

d. v. s. at en Karl, der flyttede, skulde have Pas hos sin Herremand. Ønskede Herremanden ikke, at en Karl rejste, nægtede han ham simpelt hen Pas. Da Kongen ophævede Vornedskabet i 1702, fik dette derfor slet ingen Virkning, Pastvangen gav stadig Herremanden et Middel til at holde paa sine Folk.

Vornedskabet ophæves 1702.

Proprietærerne var imidlertid ogsaa utilfredse med Landmilitsen. De klagede over, at deres bedste Karle blev taget til Soldater, og at Udstyret forarmede Karlens Slægtninge. Tjenesten var jo ogsaa blot en ny Form for Skat. Kongen ophævede derfor 1730 Landmilitsen, og samtidig bortfaldt Pastvangen. Resultatet blev en Masseudvandring af Bønder fra de Godser, hvor de havde det daarligst. Proprietærerne klagede da atter voldsomt til Kongen, og blot 5 Mdr. efter, at Landmilitsen var ophævet, indførtes »Stavnsbaandet«. Stavnsbaandsforordningen genindførte Pastvangen, og tillige fik Herremændene Lov til at sende saadanne Karle, som var »deres Herskab i Særdeleshed mere til Skade end til Gavn«, ind til Tjeneste ved den hvervede Hær.

Stavnsbaandet

Herremand og Bonde.

Rovdrift.

Ansvaret for Skatterne og Militærordningen hvilede i denne Periode tungt paa de danske Herremænd. Landbruget var en Underskudsforretning. De, der havde Formue eller Indtægt fra anden Kilde, holdt Godserne oppe ved stadig at skyde Penge til, Resten drev af Nød og Trang Rovdrift paa Jorden, Skovene og Bonden.

Misvækst og Kvægpest.

Rovdriften gav udpint Jord og smaa Afgrøder, som i daarlige Aar blev til ligefrem Misvækst. Aarene 1662 — 70 — 75 — 84 — 93 — 95 — 97 og 99 var rene Misvækstaar med Foldudbytter omkring 1. Bondekornet var saa daarligt, at det regnedes for uegnet til Saasæd. Ogsaa Husdyrene gik det ud over, ofte maatte man sidst paa Vinteren fodre dem udelukkende med Halm fra Straatagene eller Lyng. Om Sommeren kom de svækkede Dyr paa tarveligt Græs og smittede hinanden med allehaande Sygdomme. Kvægpesten rasede i Danmark 1661 — 1690 — 1722 — 1745 og 1747 og ryddede uhyggeligt op i de forhutlede Besætninger. Embedsmænd, som kunde fordre Pligtrejser af Bønderne, klagede over, at Bøndernes Heste var for svage til at trække noget.

For at faa Balance i Godsernes Regnskab maatte Herremæn-

dene udnytte Bønderne til det yderste. Kunde man ikke faa Fæstere til en Gaard, blev dens Jord (trods Regeringens Forbud) lagt ind under Hovedgaarden, og Hovbønderne fik paa den Maade mere at gøre. Ofte kunde Bønderne ikke svare deres Skat, og Herremanden forlangte da Godtgørelse i Form af Arbejde. Saaledes udvidedes baade Hovmarken og Hoveriet. Mange Hovedgaarde naaede op paa at have fra 1000 til 1700 Tdr. Land under Plov og alt Arbejde udført af Hovbønder. Forøget Hoveri forøgede Bøndernes Lyst til at rømme; rømte de, blev der flere Ødegaarde at udvide Hovmarken med og dermed forøget Hoveri. Det var en Skrue uden Ende.

Hovedgaarde og Hoveri udvides.

En rationel Herremand tog Skridtet fuldt ud og førte Udviklingen til Ende: Han lagde Hovbønderne i Barak lige ved Hovmarken og tingede dem i Kost hos Kromanden. Naar Bønderne klagede over, at de ikke fik passet deres egen Bedrift, fik de Svaret: Sørg I blot for Hovkornet, det er det, vi lever af.

Da Priserne ca. 1735 var paa det laveste, var der virkelig Nød i Landet baade for Herremænd og Bønder. Herremændene truedes af Fallit. Hvor lidet tillokkende det var at være Herremand, viste sig i 1721. Da manglede Staten Penge og vilde skaffe dem ved Bortsalg af Krongods, men der meldte sig ikke en eneste Køber, for Jordegods var ikke værd at eje. For Bønderne var det en Slavetilværelse, der truede; de kunde ikke klare deres Forpligtelser og kom ganske i Herremændenes Vold. En Bondegaard kunde ofte ikke føde sine Beboere og gav kun Tab. Arthur Pedersen angiver i »Jorddrot og Bonde«, 1930, et Regnskab fra den Tid for en jysk Bondegaard saaledes:

Krisen værst 1730—1740.

Landgilde	12	Daler.
Folkeløn (Folk til Hoveriet)	23	—
Skatter	64	—
Udgift i alt	99	Daler.
Indtægt i alt	17	—
Underskud	82	Daler.

1. *Betyder Balance paa Statsregnskabet gode Tider for Folket?*
2. *Var Danmark ene om at have daarlige Tider efter 1660?*
3. *Hvad var Aarsagen til de daarlige Tider?*
4. *Hvorfor oprettedes den nye Adel?*
5. *Hvorfor øgedes Hovedgaardenes Areal og Hoveriet?*

VI. FREMGANGS- OG REFORMPERIODEN
Ca. 1740—1800.

Tidligere i Landbrugshistorien er forekommet Perioder med stærk Udvikling, f. Eks. Vikinge-, Valdemars- og Renaissancetiden. I alle disse Tilfælde var den dybere liggende Aarsag til Begivenhederne Menneskenes Tænkemaade, deres Aand. Nordens Kæmpeaand bevirkede Vikingetogene, Sølvfundene i Midteuropa og Dannelsen af de nordiske Kongeriger. Senere gav Mødet mellem Nordens Aand og Kristendommen en ny Blomstring under Mænd som Valdemar den Store og Absalon. Nogle Aarhundreder senere drev Renaissanceaanden Luther frem til kirkelig Reformation, og samme Aand sendte Kolumbus over Atlanten. Sølvstrømmen fra det nyopdagede Amerika skabte saa den økonomiske Opblomstring, som her i Landet omsattes i Vellevned og pragtfulde Herregaarde og Slotte.

Aandsliv som Begivenhedernes Udspring.

Ved Skildringen af den nu forestaaende Fremgangsperiode ligger det derfor nær at søge en aandelig Baggrund, og den findes da ogsaa i den saakaldte »Oplysningstid« i Frankrig og England.

Frankrig-England som Oplysnings-Centrum.

Oplysningstiden.

De nye Tanker stammede denne Gang særlig fra forstandsprægede, irreligiøse franske Kredse, paavirkede af Renaissancetidens Ideer. Hovedtanken var, at Fornuften var i alt den bedste Vejleder for Mennesket. Man anerkendte ikke Guds Bud eller Kirkens Lære som den bedste Rettesnor for Menneskets Liv. Alt, hvad Forstanden ikke kunde fatte, blev betegnet som Løgn eller Overtro.

Fornuften skal raade.

Denne Tankegang fik en umaadelig Indflydelse paa mange forskellige Omraader og har det den Dag i Dag.

Religiøst førte den i Danmark til Rationalisme, d. e. Fornuftsmæssighed. De rationalistiske danske Præster saa, at Nøden blandt Bønderne i Danmark hang sammen med Landbrugssystemet, Bøndernes Uvidenhed og Drikfældighed og manglende Dygtighed. De blev derfor Foregangsmænd paa Landbrugets Omraade, Reformvenner, og ivrede fra deres Prædikestole for bedre Landbrugsmetoder. Dette gik maaske ud over Kristendommens Forkyndelse, men var landbrugsmæssigt af stor Betydning.

Rationalistiske Præster som Landbrugets Foregangsmænd.

Økonomisk betød Oplysningstiden et Brud med Merkantilismen. Fysiokraterne i Frankrig hævdede, at alene Udbyttet af Jorden forøgede et Lands Velstand. Merkantilismen havde under Indtrykket af det amerikanske Sølvs Betydning for Spanien hævdet, at et Lands Rigdom bestemtes af Sølvmængden i Landet. Derfor havde man under Merkantilismen lagt alle mulige Hindringer i Vejen for Import og søgt at fremme Eksporthandel. For at fremme Eksportens Konkurrenceevne havde man holdt Landbrugspriserne saa lavt nede som muligt. Der skulde være billige Fødemidler til Raadighed for Byerne, som fremstillede Eksportvarerne og besørgede Handelen. Nu kom Fysiokraterne, som hævdede, at det var Produktionens Størrelse, der bestemte Velstanden. Det var Landbrugsproduktionen, der skulde fremmes, og der skulde være Frihandel. Da Interessen for for enhver Pris at skaffe Sølv til Landet bortfaldt ude i Europa, paavirkede det Sølvets Værdi. Man var ikke mere saa ivrig efter at faa fat paa det. Dette bevirkede, at Sølvet faldt i Værdi, og derfor steg Varepriserne. I samme Retning virkede det, at Sølvproduktionen samtidig var stigende.

Brud med Merkantilismen.

Stigende Priser.

En anden af Oplysningstidens store Tanker stammede fra Franskmanden Rousseau. Han hævdede, at fra Naturens Side var Mennesket godt, det var Samfundets forkerte Indretning, som gjorde Mennesket ondt. Gav man et Menneske gode Kaar, vilde det ogsaa blive godt. Derfor skulde Samfundet reformeres, saa alle fik gode Kaar. Dette var i direkte Modstrid med den kristne Kirkes Lære om, at alle Mennesker er fødte Syndere med baade godt og ondt i sig; men Tanken vandt almindelig Tilslutning i Oplysningstiden og er endnu en livskraftig Tanke, særlig hos ikke Kristne.

Troen paa Menneskel som godt.

Alle disse Tanker vandt Indpas i Danmark hos de dannede Klasser, d. v. s. hos Hoffet, de adelige Godsejere, Proprietærerne, Gejstligheden og de velstaaende Byfolk. De blev villige til Kritik og ivrige for Reformer.

Tiderne bedres.

I 1735 fik Danmark som en Kriseforanstaltning Eneret paa Kornsalget i det sydlige Norge. Rugprisen steg straks, og den fortsatte med at stige, idet Omvurderingen af Sølvets Værdi ved

Priserne stiger.

Merkantilismens Ophør og den stigende Sølvproduktion bevirkede faldende Sølvværdi og dermed stigende Priser.

Forholdstal for Rugpris i Danmark.

1731—35	100
1736—40	133
1751—60	153
1791—1800	245

Denne Prisstigning var en stor Opmuntring for de haardt ramte Godsejere. Ved Dygtighed blev det muligt at faa Skatterne ind. I Begyndelsen misforstod man imidlertid Aarsagen til Fremgangen. Man mente, at det nu gik bedre med Landbruget, fordi Stavnsbaandet i 1733 var blevet genindført, og fordi man havde faaet Kornmonopol paa Norge. Man hævdede derfor overfor Kongen Stavnsbaandets gode Virkning og fik det i 1742 udvidet til ogsaa at gælde Bønderbørn.

Opmuntret af de stigende Priser tog Godsejerne med fornyet Haab fat paa Godsernes Drift og deres Forbedring, og de fandt snart et værdigt Eksempel til Efterfølgelse i Grev Adam Gottlob Moltke, Kongens Ven og fortrolige Raadgiver. 1746 fik Moltke Bregentved Gods foræret af Kongen. Godset gav da Underskud og var i den sædvanlige Forfatning: Jorden laa i Trevangsbrug og var udpint. Landsbyerne laa i Fællesskab, for Overdrevenes Vedkommende endda paa en saa indviklet Maade, at 29 Byer havde Del i et Overdrev. Besætningerne var smaa og svage af Vanrøgt og Kvægpest. Paa Grund af Hoveriets Krav til Trækdyr var der langt flere Heste end Køer. Skovene var ødelagt af Oldensvin, mange Dyrs Græsning, hensynsløs Hugst og Skovtyverier. Bønderne var overbebyrdede med Hoveri og ganske forarmede og fordrukne.

Grev Moltke, Bregentved

Moltke begyndte med at indføre det holstenske Kobbelbrug paa Hovedgaardens Jord. De 11 Kobler (Marker) blev dyrket i følgende Sædskifte: 1) Helbrak, 2) Hvede, 3) Byg, 4) Rug, 5—6) Havre og 7—11) Græs. Denne Drift udpinte ikke Jorden som Trevangsbruget; i Brakmarken blev der renset for Ukrudt, der gik mange Aar mellem Dyrkningen af samme Kornsort, og Græsmarken blev bedre ved at faa Tid til at vokse sammen. Tillige lod han Krat og Sten rydde, fugtige Lavninger udgrøfte og bedre Kornsorter

Kobbelbruget.

hente fra Udlandet. Resultatet blev i Løbet af faa Aar 10 Fold Korn (mod de sædvanlige 4—5 Fold).

Moltke havde imidlertid ingen Tro paa Bøndernes Evne til at klare sig selv. Derfor indskrænkede hans Bondereformer sig til Udskiftningen af nogle Overdrev og til at hjælpe interesserede Bønder i Gang med Kobbelbruget. Han forstod ikke Frihedens Betydning, han ønskede endog Ret til at gribe ind i Bøndernes Giftermaalsplaner (for at hindre unge Mænd i at gifte sig med gamle ufrugtbare Enker, hvis eneste Charme var, at de sad med en Gaard).

Kobbelbrug indføres paa Hovedgaardene.

Da Moltke havde vist Vejen, blev Kobbelbruget hurtigt indført paa Hovedgaardene. De fleste Steder læssede man Arbejdet med Driftsomlægningen over paa Bønderne, saa de fik forøget Arbejde. Herved vaktes Bøndernes Uvilje mod Kobbelbruget. Naar de i Forvejen ikke kunde overkomme at passe deres egen Bedrift, hvordan skulde de saa overkomme det mere arbejdskrævende Kobbelbrug? Bønderne mødte desuden alt nyt med Mistænksomhed, for i Mands Minde havde alle Ændringer været til Bøndernes Skade. De tog hellere, hvad Øjeblikket bød paa af Drik, Magelighed og Morskab, end de tænkte paa Fremtiden. Holberg har i »Jeppe paa Bjerget« taget den Tids Bonde lige paa Kornet.

Bøndernes Stilling forværret.

Et Led i Omlægningen til Kobbelbrug var Rydningen af Sten og Rejsningen af de mange smukke Stengærder omkring Herregaardsmarkerne. Alt dette Arbejde blev læsset paa Hovbønderne og gav dem yderligere Lyst til at rende fra Landbruget, saa 1764 blev Stavnsbaandet udvidet til at gælde fra det 4de til det 40ende Aar. Der har altid været Mangel paa Arbejdskraft i Landbruget, naar Betalingen derfor var ringe og Arbejdsvilkaarene daarlige.

Reformforsøg.

Kritikken begynder.

I 1755 lod Kongen gennem Grev Moltke udgaa Indbydelse til alle om i Skrifter at belyse »alle de Sager, der kan tjene til at opretholde Landets Flor«. De egnede Skrifter blev trykt i et Tidsskrift: »Danmarks og Norges økonomiske Magasin«. Den første Afhandling behandlede Fællesskabets Skadelighed, og en meget stor Part af Artiklerne omhandlede Landboforhold.

De første vellykkede Reformer skete paa private Godser efter holstensk Forbillede. I det hele taget var Holstenerne dengang

Tyskernes Indsats paa godt og ondt.

Foregangsmænd paa alle Landbrugets Omraader og dominerede ogsaa Hoffet, som var mere tysk end dansk. Dette var maaske heldigt for Landet i materiel Henseende, men det kostede den danske Befolkning i Sydslesvig deres Danskhed. 1720 blev Frederik IV Eneherre i hele Sønderjylland. Der havde da været Lejlighed til at give de dansktalende dernede dansk Kirke- og Retssprog. Kongen havde imidlertid tyske Raadgivere i København og tyske Embedsmænd i Sønderjylland, og den danske Regering fortsatte den Fortyskningspolitik, som siden 1252 bevidst blev drevet af Holstenerne.

Reformer paa Hørsholm 1759.

Paa Hørsholm Gods blev Reformerne gennemført af Tyskeren Grev Stolberg. Hoveriet blev helt afskaffet (mod en Afgift), Hovedgaardens Jord blev udstykket til 12 Bønderbrug, og alle Bønderne fik deres Jord i Arvefæste. Det betød, at Fæstegaarden ved Dødsfald ikke blev ledig, men at Arvingerne kunde fortsætte Fæstet paa de gamle Betingelser. Ønskede de ikke det, overtog Ejeren igen Gaarden, men den blev da vurderet, og Godsejeren maatte godtgøre Arvingerne det, Gaarden var steget i Værdi. Faa Aar efter blev der høstet større Afgrøder, ingen Bønder fik Understøttelse, og ingen havde Restancer. Saaledes fik de Hørsholm Bønder nu endelig engang Lejlighed til at tjene Penge, og de var saa heldige at komme til i en Periode med stigende Priser.

Reformer paa Bernstorff.

Statsminister Bernstorff (ligeledes en indvandret Tysker) fik i 1764 Ordrup, Gentofte og Vangede Landsbyer foræret af Kongen. Da han fra sin Vogn tog Gaven i Øjesyn, græd han og blev syg af at se paa Elendigheden. Han lod da Hoveriet afløse med Penge, udskiftede Jorden og lod Gaardene flytte ud paa Jorden, ligesom Kobbelbruget blev indført. Da Gaardene ved Lodtrækning blev fordelt mellem Bønderne, berettes det, at en af dem var helt fortvivlet over at skulle ud paa Udmarken, han græd og bad Byhyrden bytte med sig. Reformen kostede 7000 Rigsdaler, men de gav gode Renter; 20 Aar efter gav Kornet 8—9 Fold, og Gaardenes Værdi var 3—4-doblet.

Herregaardsslagteriet.

I Jylland foregik fra 1760 noget omtrent tilsvarende; men her var det de mindre forkuede jyske Bønder, der førte an. Bønderne paa Grubbesholm i Ringkøbing Amt løste paa een Gang Hoveri-, Tiende- og Fæstespørgsmaalet ved at købe Gaarden med alle dens Rettigheder og udstykke den. Herved blev de Selvejere og i Stand til at udnytte de bedre Tider. Dette var Begyndelsen til det jyske

»Herregaardsslagteri«. Herregaardene forsvandt omtrent helt fra Ribe og Ringkøbing Amter, samt fra Thy. I Randers Amt blev Halvdelen og paa Fyn ca. Fjerdedelen af Hoverigodserne paa denne Maade udstykket. Udstykningen blev dog modvirket ved, at Staten solgte Krongods, og da man ikke vilde give Bønderne Kredit, blev det velhavende Folk, som købte Krongodset og paa det oprettede nye Hoverigodser.

Tekniske Reformer.

Reformvenner og Frihedsvenner.

Alle var paa den Tid Reformvenner, men der var Forskel paa, hvilke Reformer man tillagde Værdi. De forsigtige mente, at tekniske Reformer var nok: Ophævelse af Fællesskabet, Udskiftning og Kobbelbrug. Vennerne af Frihed derimod holdt paa, at ogsaa Stavnsbaand og Hoveri maatte bort. Fra den første Landbokommission nedsattes i 1757, til Stavnsbaandet endelig blev ophævet i 1788, var Tilhængerne af de tekniske Reformer og af Frihedsreformerne skiftevis ved Magten, og Debatten om Reformerne var meget levende.

Landbokommissioner.

Det var de tekniske Reformer, der først blev gennemført. Den første Landbokommission fra 1757 udrettede intet, fordi man af Respekt for Proprietærernes Rettigheder helt holdt sig til Frivillighedens Princip.

Den anden Landbokommission blev nedsat 1767 under Indtrykket af de vellykkede private Reformer. Dens Formand var Kongens gamle Lærer, Frihedsvennen, Schweizeren Reverdil, men intet blev udrettet, fordi Reverdil samme Aar faldt i Unaade og blev landsforvist. Moltke til Bregentved blev da Formand, fik Kommissionen ophøjet til Generallandvæsenskollegium (hvad der svarer til Landbrugsministerium) og sig selv sikret en god Gage. Da Moltke tog alle Hensyn til Proprietærerne, betød alt, hvad han foretog sig, ingen virkelig Bedring af de daarlige Forhold ude hos Bønderne.

Den tredje Landbokommission blev nedsat 1770, da Moltke blev styrtet og Struense kom til Magten. Den fik Hoveriet fastsat, det maatte ikke mere være vilkaarligt, men skulde afhænge af Gaardenes Hartkorn og deres Afstand fra Hovmarken. Desuden blev der aarligt ydet 20.000 Rigsdaler i Præmie til Bønder, der udskiftede deres Jord og flyttede Gaardene ud.

Struense blev styrtet efter kun 16 Maaneders Regeringstid, og hans Efterfølger, den forsigtige og konservative Ove Høegh-Guldberg holdt sig lige til 1784 og bremsede i den Tid alle Frihedsreformer. Struenses Hoveriforordning blev ophævet og Hoveriet atter vilkaarligt. Til Guldbergs Ros skal dog siges, at i hans Tid skete det store Fremstød for Fællesskabets Ophævelse. Fra 1776 blev der ydet større Pengehjælp til Udskiftningen; det gik imidlertid kun smaat indtil 1781, da der kom en Forordning om Fællesskabets Ophævelse. Forordningen gav en Lodsejer Ret til at forlange sin Jord samlet paa allerhøjst 3 Steder og paalagde de andre Lodsejere at deltage i Udgifternes Afholdelse. Først da man forlod Frivillighedens Princip, kom der Fart i Udskiftningen.

Fællesskabet ophæves 1781.

Desværre blev Udskiftningen mange Steder daarligt udført. Hvor Bønderne ikke kunde tænke sig at flytte ud af Landsbyerne, fik man saaledes den meget uheldige Stjerneudskiftning, som ses i danske Landsbyer den Dag i Dag.

Megen uheldig udført Udskiftning.

Da det 1792 blev tilladt Ejerne at paalægge Fæsterne en Del af Udgiften ved Udskiftningen, gik det meget raskt, og ca. 1800 var det meste af Danmarks Jord løst fra det i Oldtiden begyndte Fællesskab. Dog holdt det sig paa enkelte afsides Steder, f. Eks. paa Øen Manø, der først udskiftedes 1861.

Frihedsreformerne.

1784 sikrede den kun 16-aarige Kronprins Frederik (VI) sig Fuldmagt til at underskrive i sin syge Faders Sted. Han var dermed i Besiddelse af Magten. Bag Kronprinsens Kup stod en Gruppe betydelige Mænd: A. P. Bernstorff, Chr. Ditlev Reventlow til Christianssæde og hans Broder Johan Ludvig Reventlow til Brahetrolleborg, Ernst Schimmelmann m. fl. De var alle Frihedsvenner. De fleste tilhørte Godsejeraristokratiet, men havde Tilslutning fra store Dele af den oplyste Borger- og Embedsstand.

Frihedsvenner til Magten 1784.

Disse Mænd lod straks nedsætte den fjerde — saakaldte »lille« — Landbokommission. Den skulde forsøgsvis gennemføre Reformerne i Frederiksborg og Kronborg Amter. Udskiftning og Udflytning blev gennemført og Hoveriet afløst med en Pengeafgift. For at der ikke skulde mangle Landarbejdere, blev der oprettet to Husmandshuse for hver Bondegaard. Samtidig blev der oprettet Skoler

Reformer i Nordsjælland.

og nedlagt 13 Kroer. Endelig fik Bønderne deres Gaard til Arvefæste eller Ejendom. Reformen kostede 580,000 Rigsdaler, men gav Staten en Merindtægt aarligt paa 16,000 Rigsdaler. Vigtigst var det dog, at snart saas »munter Flid og Virksomhed«, hvor der et Par Aar før havde henligget næsten udyrkede Strækninger. Reformerne i Nordsjælland fulgtes af lignende Reformer paa det øvrige Krongods og paa Gods under Universitetet, Sorø Akademi og lignende Institutioner.

Efter disse Reformer frygtede de konservative ikke uden Grund mere vidtgaaende Reformer og angreb derfor voldsomt Chr. D. Reventlow. Han fandt imidlertid Støtte hos Kronprinsen, der sagde, at i en vigtig Sag som denne, der angik hele Landets Vel, maatte man ikke lade een eneste Dag gaa tabt. Den femte — den store — Landbokommission blev derfor nedsat i 1786, den skulde ordne Reformerne for hele Landet.

Den store Landbokommission 1786.

Fæsterens Ret sikres.

1787 udsendtes en Forordning om Fæsteforhold. Herigennem blev der skabt Klarhed over Retsforholdet mellem Fæster og Herremand. Der skulde foretages Synsforretning ved Fæstets Tiltrædelse og gives Erstatning for Forringelse eller Forbedring af Fæstet. En Fæster maatte ikke længere dømmes af sin Proprietær eller en Mand i dennes Tjeneste, og det blev forbudt Proprietæren at straffe med Træhest, Halsjern, Spansk Kappe el. lign.

Aaret 1787 blev livligt. Reformerne blev drøftet i ikke mindre end 70 Landboskrifter, og det var et alt andet end værdigt Sprog, der blev ført. Danmark var delt i to vildt uenige Partier for og imod Frihedsreformerne. Lüttichau, Tjele, angreb saaledes Landbokommissionens Sekretær Chr. Colbjørnsen saa voldsomt, at det kom til Retssag. Lüttichau blev dømt for Injurier, og Kronprinsen inddrog hans Kammerherrenøgle. I Vrede forlod Lüttichau derefter Landet og slog sig ned paa sine tyske Godser, hvor ingen Frihedsreformer forestod.

Stridsskrifter.

Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse kom den 20. Juni 1788. Det hed deri: »Saa ville vi allernaadigst fritage Jordegodsejerne for at levere Folk til Krigstjenesten.« Forholdet var, at Stavnsbaandet hvilede paa Landmilitsordningen, hvorefter Herremændene skulde udtage Rekrutterne, føre Lægdsrulle og udstede Pas til dem, de tillod at flytte fra Godset. Nu kunde Herremændene ikke længere nægte at udstede Pas og heller ikke true en Bonde med at lade ham springe Soldat. For at gøre Overgangen

Stavnsbaandet hæves 1788.

jævn blev dog ikke alle fri for Stavnsbaand straks; det var først helt afviklet Aar 1800.

Hoveriet ordnes.

Da Bønderne nu kunde flytte, var Godsejerne nødte til at byde dem rimelige Betingelser. Det betød en hurtig Ordning af Hoverispørgsmaalet, Bønderne flyttede simpelt hen fra de værste Hoverigodser. Der blev indgaaet en Mængde frivillige Hoverioverenskomster mellem Bønder og Herremænd, ofte under Landbokommissionens Medvirken. Inden 1800 var alt vilkaarligt Hoveri afskaffet i Danmark.

Frie Bønder, Husmænd og mindre Herregaarde.

Friheden og de gode Tider (fremkaldt af langsom Inflation) fik hurtigt det gamle Landbrugssystem til at falde sammen. Ca. 1/4 af Landets samlede Hartkorn overgik fra Fæste til Selveje, Hoveriet afløstes med Penge, og ca. 38,000 nye Landarbejderhuse skød op. Hovbondens Arbejdskraft afløstes af Herregaardshusmandens. De meget store Herregaarde blev ofte delt op til en Hovedgaard med omliggende store Forpagtergaarde, saadan som det ses mange Steder den Dag i Dag.

Bondens Indstilling begynder at ændres.

Saavel smaa som store Landmænd oplevede under det nye System en hidtil ukendt Selvstændighed, enhver kunde indrette sin Bedrift efter eget Ønske og høste Frugten af sine Anstrengelser. Før havde Bønderne været Medlemmer af et Fællesskab, bundne af dets Skikke og Tradition, men ogsaa beskyttede af den Tryghed, Fællesskabet giver (Hjælp i Tilfælde af Brand, Uheld, Sygdom o. s. v.). Nu begyndte de langsomt at udvikle sig til Individualister og Smaakapitalister.

I Taknemlighed over Reformerne rejstes i 1797 ved Vesterport i København »Frihedsstøtten«. Dens Indskrift fortæller os, hvad den Tids Mænd ønskede med Reformarbejdet:

Kongen bød,
Stavnsbaandet skal ophøre,
Landbolovene gives Orden og Kraft,
at den frie Bonde kan vorde kiek og oplyst,
flittig og god,
hæderlig Borger,
lykkelig.

---

1. *Havde Menneskers Aandsliv og Kultur nogen Andel i Reformernes Gennemførelse?*
2. *Kunde de tekniske Reformer ene have ført til et godt Resultat?*

3. *Hvorfor steg Priserne fra ca. 1740?*
4. *Hvorfor blev Reformperiodens nye Selvejerbønder hurtigt velstaaende?*
5. *Blev andre fattigere, fordi Bønderne blev rigere?*
6. *Hvorfor blev Reformerne ikke gennemført ca. Aar 1700?*

VII. KRIG, KRISE OG PENGEFORVIRRING 1800—1828.

Danmark var et velstaaende og blomstrende Land, da det nye Aarhundrede begyndte. Fysiokraterne havde vist sig at have Ret: et Lands Velstand bestod ikke i dets Rigdom paa Sølv, men i en stor Produktion. Danmarks Jord blev drevet fra ca. 800 Hovedgaarde, ca. 55,000 Bøndergaarde og ca. 57,000 Husmandssteder. Det var ca. 6000 Bøndergaarde færre, men ca. 50 Hovedgaarde og ca. 40,000 Husmandssteder flere end ved Reformperiodens Begyndelse. Det dyrkede Areal var udvidet stærkt, og der fandtes ikke mere Ødegaarde i Danmark. Paa Herregaardene var Trevangsbruget afløst af Kobbelbruget, og Bøndergaardene var ved at indføre det. Det mindre Hoveri betød en stor Nedgang i Hestebestanden; herved — og ved Jordens større Ydeevne — blev der mere Foder til Raadighed, og Kvægbestanden var derfor i de sidste 30 Aar før Aarhundredskiftet steget med 100 pCt. til ca. 560,000 voksne Kreaturer. Da Herregaardenes Studefedningsprivilegium var ophævet og Udførselstolden for Stude neosat, slog de jyske Bønder sig paa Studefedning, mens man paa Øerne begyndte paa Mejeribrug. Smørudførselen var 40—50,000 Tdr. aarlig, medens Landet 1740 knap kunde smørføde sig selv. Kornproduktionen var fordoblet og udgjorde ca. 10 Mill. Tdr. aarligt. Korneksporten var tredoblet til ca. 1 Mill. Tdr. aarligt.

Landbrugenes Antal.

Travl Aktivitet med Forbedring og Udvidelse.

Produktion og Eksport.

Forholdene i Udlandet begunstigede i Begyndelsen Danmark. Under Napoleonskrigene var der mægtige Chancer for den neutrale dansk-norske Handelsflaade. Handelen blomstrede som aldrig før. Imidlertid endte det med, at Danmark — som saa ofte før og siden — blev inddraget i Begivenhederne ude i Verden. Napoleon ønskede at bruge den dansk-norske Sømagt mod sin Hovedfjende England, mens England naturligvis ønskede at

Blomstrende Handel.

Uheldig og dum Krig.

hindre dette. Ved usmidig engelsk Udenrigspolitik fik Krigen den for os uheldige Udgang, at vi kom ind i Krigen paa Tyrannen Napoleons Side, og det skønt alle vore Interesser burde have ført os til den anden Side. Krigen førte til Forvirring i Pengevæsenet. For Landmænd har Pengevæsenet en Betydning, der kan sidestilles med Betydningen af Klima og Jordbund; der er blot den Forskel, at Pengevæsenet er Menneskeværk, der kan forstaas og beherskes. Pengekrisen først i det 19de Aarhundrede er god at faa Forstand af.

Inflation.

Hvad Inflation er.

Naar Priserne stiger paa Grund af faldende Pengeværdier, kalder man det Inflation. Dog er det ikke almindelig Sprogbrug at tale om Inflation, før Pengenes Værdi er hurtigt faldende, og Forstyrrelser i Priser og det økonomiske Liv er meget voldsomme. Tidligere i Historien har vi stødt paa Inflation, i hvert Fald under Adelsvælden, da faldt Sølvpengene i Værdi grundet paa den store Mængde Sølv, der fremkom fra Amerika. Naar Pengenes Værdi falder, maa man give flere Penge for den samme Vare, d. v. s. at Priserne stiger.

Upaalideligt Værdimaal.

Værdimaalet i et Land er Landets Penge. Ved Inflation svigter Landets Værdimaal og bliver mindre og mindre. Der vilde blive stor Opstandelse, hvis andre Maal gjorde det samme. Hvad om en Mand bestilte 1000 Tdr. Korn, men først fik dem leveret, naar Korntønden var svundet ind til en Skæppe. Ingen vilde være tilfreds med Rum- eller Længdemaal af en saadan ustabil og stadigt svingende Størrelse; men netop en saadan Ordning eksisterede og eksisterer stadig for Værdimaalets Vedkommende.

Sølvet upaalideligt.

Hidtil er omtalt Sølvet som Værdimaaler. Det blev valgt dertil paa Grund af sin høje Værdi pr. Vægtenhed, sin Holdbarhed og den Villighed, hvormed man overalt i Verden modtog Sølvmønt. Paalideligt som Værdimaal var Sølv imidlertid ikke: det svingede i Værdi, efter som man fandt lidt eller meget af det. Knaphed paa Sølv betød faldende Priser, Tab ved Handel og Produktion og økonomisk Krise, Rigelighed paa Sølv stigende Priser, Fortjeneste ved Handel og Produktion og livlig økonomisk Fremgang. Fra

Nye Penge. Kurantbanken 1736.

1736 kom der her i Danmark en ny Slags Penge, nemlig Seddelpenge, idet Kurantbanken da blev oprettet.

Banken var først et privat Pengeinstitut, som drev Bankforret-

ninger og udstedte Seddelpenge, der indløstes med Sølv. Indløselige Sedlers Værdi maa naturligvis være den samme som Værdien af det Møntmetal, de indløses med. Svinger Møntmetallet i Værdi, svinger Sedlernes Værdi med. Sedlerne havde den Fordel at fylde mindre, man slap for »Pengekat«*), Poser og Pengeskrin og kunde nøjes med Tegnebogen. For Staten var det en Fordel, at der ikke blev slidt paa Sølvet, mens det laa i Banken som Seddeldækning. For Banken betød Sedlerne øget Fortjeneste. Den kunde trykke Sedler og laane dem ud, de kom saa i Cirkulation og blev ikke alle præsenteret til Indløsning paa een Gang, den behøvede derfor kun at have Sølvdækning for en Del af Seddelmængden, men nøjedes med at have Dækning for Resten i Udlaanspanterne.

Sedlerne indløses ikke fra 1757.

Snart havde Kurantbanken laant saa mange Sedler ud, at der kun var Sølvdækning for en ringe Part af Sedlerne, og 1757 blev Banken fritaget for at indløse Sedlerne med Sølv. Derfor var Sedlerne dog ikke værdiløse, Banken havde Sikkerhed for dem i Udlaanspanterne, og Folk var stadig villige til at modtage dem som Betaling; men Sølv og Sedler var blevet to forskellige Værdimaalere, der kunde svinge i Værdi uafhængigt af hinanden.

Statens Underskud.

Landboreformerne stillede store Krav til Statens Kasse. Indtægterne blev bag efter Udgifterne. Vel steg Skatterne, men ikke nok til at følge den almindelige Prisstigning. I 1731 var Skatterne 8,8 pCt. af Jordværdien, 1801 var Skatterne fordoblede maalt i Penge, men udgjorde kun 2 pCt. af Jordværdien. Staten havde stigende Udgifter og gjorde Gæld.

Staten køber Kurantbanken 1773.

Det aarlige Underskud blev dækket ved Laan, bl. a. i Kurantbanken. 1773 købte Staten Kurantbanken for selv at faa Fortjenesten ved Bankvirksomheden. Fra da af gik det let og raskt med Laanene af nytrykte Pengesedler, men samtidig begyndte deres Værdi at svinde. Inflationen var begyndt. For 100 Rigsdaler i Sølv fik man 1773 125 Kurantbankdaler, 1783 var Kursen ca. 150, og deromkring holdt Kursen sig, til Krigen i 1807 begyndte.

Sølvet forsvinder.

Sedlerne fortrængte hurtigt Sølvet fra den daglige Omsætning. Man beholdt det mere sikre Sølv og gav Sedlerne ud. Snart havde man kun Sølvet som Skillemønt.

---

*) Et Læderhylster, hvori man kunde bære Sølvmønt, fastspændt paa Kroppen under Tøjet.

Den langsomme Inflations Velsignelser.

Den langsomme Inflation op til 1807 var ingen Ulykke for Landet. Reformperioden var tværtimod en Blomstringstid, vi mindes med Stolthed. For Lønarbejderen var det Dyrtid, men der var Arbejde nok, saa Arbejdsløshed var ukendt. Mange flyttede fra Byen til Landet for at faa Del i de gode Tider der. Laangiverne følte Dyrtiden, men selv tvivlsomme Fordringer kunde inddrives, og Renten var stigende. For alle andre var det gode Tider.

Hurtig Inflation fra 1807.

Krigens Omkostninger gjorde det ganske umuligt for Staten at faa Budgettet til at balancere; derfor maatte der laanes overalt, hvor Laan kunde opnaas. I Kurantbanken havde Staten ubegrænset Kredit, og dens Seddeltrykkeri blev snart Landets travleste Industri. Da Krigen begyndte, var en Kurantbankdaler 19 gr. Sølv værd, 1808: 14 gr., 1809: 9,5 gr., 1810: 4,5 gr., 1811: 3,1 gr., og endelig sidst paa Aaret 1812 kun 1,6 gr. Sølv værd. Sedlernes Værdi svandt efterhaanden, som der blev flere af dem og Statens Finanser mere haabløse.

Sedlernes faldende Sølvværdi.

Den hurtige Inflations Forbandelse.

Priserne steg naturligvis voldsomt; en Tønde Rug kostede 1813 131 Rigsdaler Kurant, og andre Varepriser stod i Forhold dertil. En Tønde Hvede kostede mere end en Underofficers Aarsløn. En forgældet Bonde kunde klare Gælden ved Salget af en Hest. Godsejerne tabte de Penge, de havde staaende i de nye Selvejergaarde, men til Gengæld tjente de paa Hovedgaarden. I Byerne var der Nød og samtidig Gullaschfolk; paa Landet klarede man sig, men det var strenge Tider for jordløse Smaakaarsfolk.

Statsbankerotten 1813.

Den 5. Januar 1813 erklæredes Staten bankerot, og Landet fik et nyt Pengevæsen. En Rigsbank oprettedes i Stedet for Kurantbanken. En Rigsbankdaler skulde være godt 14 gr. Sølv værd. Da man intet Sølv havde, fik Rigsbanken en 1ste Prioritet (den saakaldte Bankhæftelse) i al fast Ejendom. Den udgjorde 6 pCt. af Værdien og skulde forrentes og afdrages og det indvundne bruges til at skaffe Banken et Sølvfond. Det bestemtes, at 6 Kurantbankdaler vekslede med 1 Rigsbankdaler. Ved denne Ordning afskrev Staten ca. $^{9}/_{10}$ af sin Seddelgæld.

Inflationen fortsatte.

Krigen fortsatte imidlertid, og Statens Budget balancerede stadig ikke. Staten laante derfor i Rigsbanken som før i Kurantbanken. Inflationen fortsatte. De nye Sedler kunde ikke indløses

og holdt ikke Værdien i Forhold til Sølv. I September 1813 kunde en Rigsbankdaler købes for 1,4 gr. Sølv; efter Freden 1814 steg Værdien og svingede i de følgende Aar mellem 3 og 6 gr. Sølv.

Landbrugssystemet blev kun svagt paavirket af Pengeforvirringen; man drev Gaardene omtrent eller ganske som før, det betalte sig under de høje Priser. Mange kom imidlertid op paa en højere Levefod eller stiftede Gæld for at foretage Grundforbedringer eller bygge nye Landbrugsbygninger. Gæld var ingen bange for, da Inflationen gjorde den let at bære. Hele Landet aandede dyb Foragt for Penge.

Landbrugssystemet uændret.

Deflation og Landbrugskrise.

Ved Statsbankerotten i 1813 var det kun Staten, der slap af med en stor Del af sin Gæld. Privat Gæld blev omregnet til forskellige Kurser efter, hvor gammel den var. Man søgte saa vidt muligt at opnaa, at Folk kom til at skylde samme Sølvmængde, som da de laante. Inflationen betød derfor ikke, at Gæld svandt ind til intet; havde Skyldneren ikke benyttet det rette Øjeblik til at gøre sig gældfri, tog han Gælden med sig over i det nye Pengesystem.

Gammel Gæld flytter med.

Det var meget uheldigt, at Inflationen fortsatte, efter at det nye Pengesystem var indført. Det bevirkede, at alle Priser straks steg, og det var derfor let at bære den nyomregnede Gæld. Ingen nærede derfor Betænkelighed ved ny Gæld; Landbruget kunde forrente meget, og der levede snart ingen mere, der kunde huske daarlige Tider.

Ny Gæld stiftes.

Ganske som Inflationen var Menneskeværk, fremkaldt af manglende Lyst eller Mod til at tage Krigens Byrder med det samme som Skatter, saaledes var den efterfølgende Deflation ogsaa Menneskeværk. Kongen og hans Raadgivere ønskede igen at give Landet et stabilt Pengevæsen; men de har aabenbart tvivlet paa deres egen Evne til at gøre det. De overlod Opgaven til en selvstyrende Institution: Nationalbanken. Ingen Befaling fra Kongen eller Regeringen skulde have Indflydelse paa Bankens Styrelse. *Hermed gav Kongen Afkald paa den første Stump af sin enevældige Magt.*

Nationalbanken 1818.

Nationalbanken saa det som sin Opgave at bringe Sedlerne op paa deres fulde Sølvværdi og derefter gøre dem indløselige. Banken fik Sedler ind ved at sælge langfristede 5 pCt. Obligationer.

Seddelmængden indskrænkes

De indkomne Sedler blev simpelt hen brændt. Ved denne Indskrænkning i Seddelmængden steg de resterende Sedlers Værdi stærkt.

Priserne mere end halveres.

Resultatet af Sedlernes stigende Værdi maatte blive Prisfald. Da Danmark efter Adskillelsen fra Norge mistede Monopolet paa Kornsalg i Sydnorge, blev Prisfaldet paa Korn stærkere end for andre Varer. Sættes Rugprisen i 1818 til 100, var den Aaret efter 47 og sank derefter langsomt, til den i 1824 naaede ned paa 24. I Løbet af 6 Aar svandt Kornprisen ind til en Fjerdedel. Andre Priser fulgte med, om end knap saa stærkt.

Prisfald gør Produktion urentabel og sluger Landmænds Formuer.

Prisfaldet var en Katastrofe. Udgifterne fulgte ikke Indtægternes Fald nedad og vil aldrig kunne gøre det, idet mange Udgifter er faste eller meget langsomt ændres. Renterne af den før saa lette Gæld blev en uoverkommelig Byrde, Skatterne ligesaa, og Arbejdsløn og andre Driftsudgifter var ikke til at udrede. Ejendomspriserne faldt, en Gæld, der før havde været passende, voksede nu pludselig til at være hele Ejendommens Værdi, og Ejeren havde derved tabt hele sin Formue.

Ejendomspriserne Fald.

I Jyllands magre Egne slugte Skatterne hele Indtægten, saa Ejendommene faktisk intet var værd, da det ikke betalte sig at dyrke dem. I Hjørring Amt solgtes Gaarde paa 6—8 Tdr. Hartkorn for 5—6 Daler. Ved denne Kæmpelikvidation faldt Ejendomspriserne i de daarlige Egne med 80—90 pCt., mens Prisfaldet paa Øernes gode Jorder var ca. 50 pCt.

Store Gaarde haardest ramt.

Det var et Faatal af Danmarks større Gaarde, der ikke skiftede Ejer under Landbrugskrisen, og mange Len og Stamhuse kom under Administration. I Krisens første Aar udlaante Staten 5,6 Mill. Daler som Krisehjælp; da Krisen fortsatte, førte denne nye Gæld kun til Laanernes Ruin, og Staten maatte overtage 12,000 Tdr. Hartkorn Godsjord og ca. 13,000 Tdr. Ld. Skov.

Dernæst gik det især ud over Selvejerbønderne. Det forslog kun lidt, at Staten først under Krisen undlod at opkræve en Del af Hartkornsskatterne og siden nedsatte dem med 1/3; hvor der var Gæld, kom Gaardene i Regelen til Tvangsauktion.

Fæsterne klarede sig bedst.

Bedst klarede Fæsterne sig; deres Ydelser bestod mest i Naturalier, og Godsejeren indestod — til Ruin for ham selv — for Fæsternes Skatter. Fæsterne havde heller ikke haft saa megen Anledning til at gøre Gæld som Selvejerne, og man saa da ogsaa det Særsyn, at Selvejere kom til Godsejerne og ønskede at blive

Fæstere igen, og solgte deres Gaarde tilbage til Godserne for mindre, end de i sin Tid før Pengeforvirringen havde givet for dem.

Resultatet af Nationalbankens Bestræbelser for at faa et sundt Pengevæsen var altsaa et katastrofalt Prisfald, der fuldstændig tilfældigt — efter Købe- og Laanetidspunkt — drev Folk fra Gaard og Hjem. De fleste af Danmarks Ejendomme kom efter samtidiges Udsagn til Tvangsauktion i denne Periode. Samtidig led en Mængde Personer og Institutioner Tab paa deres Udlaan i Ejendomme. Ikke engang for Arbejderne var det særlig gode Tider, for faa havde Brug for dem, og Arbejdsløshed var almindelig. Det var en meget haard Kur, Nationalbanken udsatte Landet for; men ingen talte mere med Foragt om Penge eller gjorde Gæld med let Hjerte.

De fleste Ejendomme til Tvangsauktion.

Fra 1824 holdt Kornpriserne sig og begyndte efterhaanden langsomt at stige; sidst i 1820erne maa Krisen siges i Hovedsagen at være overstaaet; da havde Udgifterne efterhaanden tilpasset sig til de mindre Indtægter, men det var mest nye Ejere, der sad med Gaardene.

Krisen ovre ca. 1828.

Denne Pengeforvirrings- og Krisetid var de danske Landmænds første Skridt paa Liberalismens Bane. Før havde de levet i materielt ringe Kaar, men dog i en vis Tryghed. Fællesskabet gjorde, at den mindre dygtige i nogen Maade blev holdt oppe af den dygtige, ligesom Naboerne gerne hjalp den Mand, som ved et Uheld mistede en Ko eller Hest, til et nyt Dyr, eller med Opførelse af Bygninger efter Brand. Ogsaa Forholdet til Herremanden havde givet en vis Tryghed, han var jo Skattegarant, og hos ham kunde man hente Sædekorn eller anden Hjælp i Nød. Det liberalistiske Samfund derimod var langt mere haardt og brutalt, det var et »klar dig selv« og »grib hvad du kan« Samfund. Det kaldte Dygtighed og Initiativ frem, men samtidig ogsaa Egoisme og en vis Haardhed og Ufølsomhed overfor andre.

Modsætningen: Fællesskab, Liberalisme.

Reformernes Ophør.

Den franske Revolution forfærdede naturligvis Frederik VI og for øvrigt største Parten i de ledende Kredse i Landet. Man blev bange for yderligere Frihedsreformer, og Reformarbejdet gik

Reformer standses.

snart ogsaa paa Grund af Krigen helt i Staa. Kun Skoleordningen blev gennemført.

Reformperiodens Skoleforsøg.

I Reformperioden havde man arbejdet ivrigt paa at skaffe Landet en virkelig Folkeskole. Oplysning var jo Tidens Løsen, men man havde kun faa Erfaringer og manglede Lærere. I Nordsjælland og paa Brahetrolleborg blev dog forsøgsvis oprettet Skoler og Seminarier. Først 1814 havde man indvundet Erfaring nok til at fremkomme med en landsomfattende Skoleordning.

Skoleordningen af 1814.

Ved Skoleordningen af 1814 fik Børnene Skolepligt, og der blev fastsat Bøder for Forsømmelse. Landet blev delt i Skoledistrikter, og Skolerne stillet under Tilsyn af Amtmand og Amtsprovst. En Lærerløn blev fastsat til 6 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg og Prisen af 25 Tdr. Byg efter Kapitelstaksten samt Bolig og Brændsel. Alle Skoleudgifter blev paalignet Distriktets Beboere, og skønt det strømmede ind med Klager, stod den enevældige Regering fast ved sin Skoleordning.

I Aarene efter Landbrugskrisen begyndte Virkningen at spores; mens en Bonde eller Husmand, der kunde læse og skrive, før var et Særsyn, fandtes der nu snart ikke et Hjem, hvor ikke mindst een kunde læse og skrive. Den Flok — ofte bondefødte — Seminarister, der som Skolelærere spredtes ud over Landet, fik ogsaa en betydelig Indflydelse paa Bondestandens Liv og Interesser.

Patriotiske Selskaber.

Landhusholdningsselskabet.

Det kongelige danske Landhusholdningsselskab blev oprettet i 1769. Dets Formaal var af filantropisk Karakter. Man vilde opmuntre og hjælpe Bønder og mindre Landbrugere med Præmier og Raad. Selskabet, som havde sine fleste Medlemmer i og omkring København, virkede hele Reformperioden igennem, uden at dets Arbejde dog i Betydning kunde maale sig med Statens store Landboreformer. Men da Statens Reformiver tog af, blev Landhusholdningsselskabet den mest fremtrædende Institution, der arbejdede for Landbrugets Fremme. Det gjorde vel et stort Arbejde under Pengeforvirringen og Landbrugskrisen, men opnaaede — grundet paa Tiderne — alligevel kun smaa Resultater.

Lokale Selskaber.

Under den patriotiske Bølge, som med Krigen skyllede ind over Danmark, opstod ud over Landet 10 smaa lokale Selskaber efter Landhusholdningsselskabets Mønster. Selskabernes Medlemmer

var mest rationalistiske Præster og reformvenlige Godsejere. Det, disse Selskaber arbejdede med, giver en god Forestilling om, hvad der dengang særligt interesserede førende Landmænd. Man afholdt Plovprøver og søgte at faa Bønderne til at ombytte de tunge Hjulplove med Svingplove. Man agiterede for Udgrøftning, Mergling, Brakning, Kløverdyrkning og Vekselbrug. Interessen for Industriplanter var stor (Englands Blokade), og man ivrede for Forbedringer i Husdyrbruget ved Indførelse af fremmede og bedre Racer.

Alt dette kom der imidlertid meget lidt ud af. Bøndernes sikre økonomiske Sans holdt dem under Krisen fra alle Forandringer, der kostede noget. Deres Træghed og Vedhæng ved gammel »Slendrian« var saa stor, at Landhusholdningsselskabets energiske Præsident Drewsen, Strandmøllen, var ved at fortvivle og en Tid mente, at man maatte afskaffe Bønderbruget og indføre Stordrift, hvis man vilde have Fremskridt i Landbruget.

1. *Behøver en Seddelbank at have fuld Metaldækning for alle de indløselige Sedler?*
2. *Er langsom Inflation en Ulykke for Landet eller ej?*
3. *Er hurtig Inflation en Ulykke?*
4. *Hvem gaar det særlig ud over ved Inflation og Deflation?*
5. *Behøver der at følge Deflation efter Inflation?*
6. *Hvorfor holdt Reformer og tekniske Fremskridt i Landbruget op under og lige efter Krigen med England?*
7. *Hvilke Fordele og Mangler havde det gamle System før Landbrugsreformerne?*
8. *Hvilke Fordele og Mangler havde det liberalistiske System efter Landbrugsreformerne?*

VIII. INDUSTRIALISERINGEN

Det følgende om Industrialiseringen er ikke udelukkende dansk Historie, men Verdenshistorie. Det er medtaget her som en nødvendig Baggrund for Forstaaelsen af Udviklingen herhjemme.

Renaissancens Betydning for Videnskaben.

Renaissancen var et Oprør mod al Autoritet. Dette gav sig ogsaa Udslag indenfor Naturvidenskaben. I Stedet for blindt at

tro Forgængernes videnskabelige Forklaringer, begyndte de af Renaissanceaand paavirkede Videnskabsmænd selv ved Undersøgelser og Forsøg at løse Naturens Gaader. Dette førte i Aarhundrederne efter Renaissancetiden til den ene betydelige naturvidenskabelige Opdagelse efter den anden. Flertallet af disse Opdagelser syntes maaske i første Omgang at være uden praktisk Interesse for Menneskeheden: men medens vi havde Reformperiode i Danmark, begyndte de videnskabelige Opdagelser ude at faa praktiske Konsekvenser.

Dampmaskinen.

Den største Begivenhed var sikkert, at Dampmaskinen blev gjort praktisk anvendelig af James Watt (1736—1819). Hidtil havde Menneskers, Dyrs samt Vind- og Vandmøllers Kraft været ene om at udføre alt Arbejde. Nu kom Dampmaskinen til og stillede hidtil uanede Kræfter til Menneskenes Raadighed. Kort efter fulgte Opfindelsen af en Mængde Maskiner, som egnede sig til Dampdrift, saasom mekaniske Vævestole, Damphamre, Valseværker, Mølleri- og Papirmaskiner o. s. v. Det er umuligt at nævne hele Rækken af betydende Opfindelser. Ogsaa Transport blev revolutioneret gennem Dampdrift af Jernbaner og Skibe.

Teknisk Revolution.

England industrialiseredes først.

Denne tekniske Revolution begyndte i England. Der var baade de aandelige og materielle Forudsætninger i Orden. Englænderne var gennem Oplysningstiden og deres store Nationaløkonom Adam Smith præget af liberalistiske Tanker. De havde gennem Parlamentet Indflydelse paa Landets Styre og var ikke underlagt en enevældig Konge. Derfor var England præget af en Frihed, som ikke fandtes andet Sted. Den enkelte Borger havde uhæmmet økonomisk Frihed til at udnytte Industrialiseringens Muligheder. I England fandtes store Mængder Kul og Jernmalm, saa man havde Materialet baade til Fremstillingen af Maskinerne og til deres Drift. Endelig beherskede England efter Napoleonskrigene Havene og havde store oversøiske Besiddelser; dermed var Handelsvejene, Raastofleverandørerne og Afsætningsmarkederne sikrede.

England som Verdens Værksted.

En Følge af Industrialiseringen var, at der skete en Forøgelse af Produktionen. For de producerede Varer kunde England købe dels Raamaterialer, dels Levnedsmidler. Saa fordelagtig var den billige industrielle Produktion, at England ikke blot fik Raamaterialer hjem til en stadigt voksende Industri og Mad nok hjem til en stærkt voksende Befolkning, men tillige fik Penge tilovers

til store Kapitalanbringelser i Udlandet. I den Situation, hvor de var overlegne i Konkurrencen, var det forstaaeligt, at Englænderne holdt paa Frihandel, for det betød Lejlighed for dem til at udnytte deres industrielle Forspring. Frihandel.

Hjemme i England bragte Industrialiseringen meget store Forstyrrelser. Ved den mekaniske Vævestols Fremkomst blev Hjemmevæverne overflødiggjort, ved Jernbanerne Fragtkuskene o. s. v. Mange Mennesker blev slaaet ud af deres hidtidige Erhverv; men til Gengæld fandt andre ny Beskæftigelse ved Erhverv, som slet ikke før havde eksisteret. Erhvervene bliver ustabile.

Mange, der var slaaet ud af deres Erhverv, udvandrede til oversøiske Lande. Amerikas Prærie, New Zealand, Australien og Sydafrika m. m. blev nu hurtigt værdifulde Omraader, der toges ind til Landbrug. Nu kunde Produkter derfra takket være Jernbaner og Dampmaskine transporteres til hjemligt Marked, og Industriprodukter bringes derud. De oversøiske Lande producerede mest Huder, Uld, Korn og senere frosset Kød, d. v. s. Produkter, som kunde transporteres lange Veje. Ogsaa Europas Landmænd havde Gavn af Industrialiseringen: de købte Industrivarer og solgte særlig de Fødevarer, som ikke kunde transporteres de lange Veje. De folketomme Omraader befolkes. Ogsaa Europas Landbrug fremmes.

Efterhaanden kom andre Egne i Europa med i Industrialiseringen, særlig Rhinegnene i Tyskland, Frankrig og Belgien. Her var fra Naturens Side den samme heldige Kombination af Kul og Jernmalm.

Industrialiseringen betød flere Varer, bedre Mad, sundere Boliger, Medicin o. s. v., om end højst ulige fordelt. Børnedødeligheden tog af, og naar Børnene voksede op, var der Mad til dem, takket være den forøgede Landbrugsproduktion, og andre Varer til dem, takket være Industrien. Havde den forøgede Produktion ikke været, er det tvivlsomt, om Befolkningstilvæksten i det hele taget var kommet. Den var da blevet standset af Hungersnød, som man har kendt i Europa før og i Indien og Kina lige til Nutiden. Stor Befolkningstilvækst. Ingen Hungersnød. Industrialiseringen skaffer Mulighed for 400 Millioner i Europa.

Befolkningstilvæksten fremgaar af Statistikken. Europas samlede Befolkning var rundt regnet 100 Millioner fra Aar 1300 til Aar 1700. Tilvæksten var forsvindende lille. Fra 1700 til 1800 bliver Europas Befolkning omtrent fordoblet og udgør 187 Mill. Det er Landbrugsreformerne og den begyndende Industrialisering, der gør sig gældende. Den store Stigning kommer i Tiden fra

1800 til 1930, da Europas Befolkning trods Udvandringer vokser til ca. 500 Millioner Mennesker.

Produktionen mere end holdt Skridt med Befolkningsvæksten.

Ifølge en amerikansk Statistik (af Carl Snyder, her efter Warren and Pearson: Prices, 1933) er *Verdensproduktionen af alle Varer tredoblet fra 1840 til 1875 og igen tredoblet fra 1875 til 1914.* Forøgelsen af Produktionen var større end Forøgelsen af Folketallet, og der er derfor i Gennemsnit stadig blevet *flere Varer til Raadighed for hvert Menneske, dobbelt saa mange i 1875 som i 1840 og atter dobbelt saa mange i 1914 som i 1875.*

Det er paa denne Baggrund af industriel Udvikling og Befolkningsforøgelse, særlig i England og Tyskland, at Danmarks Historie op til ca. 1914 maa ses. Den stadige Befolkningsforøgelse gav stedse større Afsætningsmuligheder for vore Landbrugsprodukter, og vor Nærhed ved de store Markeder gav os Fordele, som kun faa andre havde.

---

1. *Hvorfor begyndte Industrialiseringen netop i England?*
2. *Er Industri ønskeligt fra et Landbruger-Synspunkt?*
3. *Er England stadig Verdens Værksted?*
4. *Hvad var Aarsagen til Stigningen i Europas Folketal?*
5. *Stiger Europas Folketal stadig lige stærkt?*
6. *Stiger Folketallet andre Steder i Verden?*

IX. FOLKET VAAGNER
1828—1864.

Kulturelt Liv.

De stærke Jyder.

Det første Tegn til selvstændigt aandeligt Liv hos den danske Bonde efter Landboreformerne findes hos »de stærke Jyder« i Egnen mellem Vejle og Horsens. De fastholdt de gamle Trosdogmer om Arvesynden og et evigt Helvede og brød sig ikke om de rationalistiske Præsters fornuftprægede Kristendom. De gik til aaben Modstand, da Præsterne vilde have dem til at bruge Balles Lærebog og den evangelisk-kristelige Salmebog. Det gav sig i visse Sogne det Udslag, at Menigheden sang efter Kingos Salmebog, mens Præst og Degn sang efter de samme Numre i den nye

Salmebog. Det var Alvor for de stærke Jyder, de kæmpede i 40 Aar for deres Opfattelse, indtil Autoriteterne midt i 1840erne bøjede sig.

Lægprædikanter forfølges.

Paa Fyn opstod i 1820erne en gudelig Lægmandsbevægelse for en Vækkelse uden om de rationalistiske Præster. Bevægelsen vakte Myndighedernes Mishag, Forsamlingerne blev forbudt og den kendte Lægprædikant, Husmand Chr. Madsen arresteret.

Disse i sig selv ubetydelige Begivenheder viser, at der hos det brede Folk var en stærk og levende Kristendomsopfattelse, upaavirket af Tidens forvanskede Fornuftskristendom.

Grundtvig 1783—1872.

Ogsaa fra gejstlig Side blev Rationalismen angrebet. Størst Betydning af Angriberne fik Digterpræsten *Nicolai Frederik Severin Grundtvig, 1783—1872.* Grundtvig havde gennem historiske Studier og Digtning indlevet sig stærkt i Danmarks Historie; særlig havde han indlevet sig i den Nordens Kæmpeaand, der gav de gamle Nordboer deres store Handlekraft. Grundtvigs anden Oplevelse var en religiøs Krise, som han kom ud af med en brændende Kristentro og den senere for Grundtvigianisme særegne kirkelige Anskuelse: Det centrale i Kristendommen er det levende Ord, som er overleveret os helt fra Oldkirken i Trosbekendelsen ved Daaben. I disse Ord er Kristendommens Aand udtrykt. Bibelen behøver man ikke at tro efter Bogstaven og da slet ikke efter de skriftkloges Udlægning af den.

Grundtvigs Program.

Paa Grundlag af sin stærke Oplevelse af Historien og Kristendommen angiver Grundtvig da i Fortalen til »Nyaarsmorgen« (1824) sit Program: »*Oplivelse af Nordens Helte-Aand til christelige Bedrifter paa en med Tidens Tarv og Vilkaar passende Bane!*«

Dette var et stort Maal for en lille Kapellan at sætte sig. Foreløbig indviklede han sig i en saa heftig Strid med Rationalisterne, at han blev dømt for Injurier og blev sat under Censur (som først blev hævet 1838). 1826 nedlagde han desuden sit Embede, fordi man nægtede ham Lov til at bruge sine egne Salmer i Kirken. Senere er et meget stort Tal af disse Salmer optaget i Salmebogen.

Højskoletanken.

I de følgende Aar virker Grundtvig som Digter og Taler og kæmper for Frihed i alle aandelige Spørgsmaal. 1832 udgiver han »Nordens Mytologi eller Sindbilledsprog«. I Fortalen til den udkastes Højskoletanken, og dens Billedsprog bliver netop det Sprog, som de første Højskolemænd benytter. Størst Betydning faar

Grundtvig dog gennem sin umaadelig store Produktion af Salmer og folkelige Sange, af hvilke ikke mindre end 240 er optaget i Højskolesangbogen.

Grundtvigianismen.

Omkring Grundtvig samles efterhaanden en stedse større Kreds af Venner og Tilhængere, og Præster af grundtvigsk Retning spredes ud over Landet og vinder Tilslutning hos de Lægmænd blandt Bondebefolkningen, der kæmpede mod Rationalismen.

Rødding Højskole 1844.

I Aaret 1844 blev den første danske Højskole oprettet i Rødding. Grundtvig synes ikke at have haft med dens Oprettelse at gøre. Den var snarere et Modtræk mod en tysk »højere Folkeskole i Rendsborg« og saaledes et Udslag af den Danskhed, Grundtvig havde været med til at vække. Grundtvig tænkte sig stadig Højskolen som en stor af Staten dreven Folkehøjskole paa Sorø Akademi, men Planen strandede ved Christian VIII's Død. Grundlæggeren af den Højskoleform, der skulde sejre i Danmark, blev den jævne, grundtvigske, gudbenaadede Fortæller Kristen Kold, som 1851 aabnede sin Højskole i et lille straatækt Bondehus paa Ryslinge Mark.

Kristen Kold 1816—1870.

Højskolearbejdets Resultater.

Hvad Højskolen vilde sine Elever, kan ikke udtrykkes meget bedre, end det er sagt af Johan Wegener, Rødding Højskoles første Forstander, i Beretninger om Arbejdet den første Vinter. Tre Dage efter Undervisningens Begyndelse sagde han: »Det er mig et helt Studium at tale saa dumt og barnagtigt, at man tør være sikker paa at blive forstaaet«, og 17. December: »Taler man om noget, der gaar højere end spise og drikke og Embedsmændenes Bedragerier, forstaas man ikke. Jeg tror heller ikke, der findes en Plet saa blottet for den højere Dannelse som her«. Efter Jul skiftede Billedet, da slugte Eleverne hvert Ord og var ivrige efter at faa alt skrevet op. Ved Afskeden græd baade Forstander og Elever, og »— dette Optrin sagde mig dog, at jeg ikke frugtesløst havde hamret løs paa deres Aand og Hjerte daglig og hver Time; og da jeg sagde dem, at det stod til dem, om alt det, de hørte og saa, skulde være en uddød Nations sidste Krampetræk eller Opvaagnelse til nyt Liv, saa jeg Modet i Fortvivlelse lyse ud af deres Øjne«.

Saaledes gik det — »Deres Sind varmedes, deres Vilje rejste sig, deres Mod fik Vinger: før kunde de ikke være andet end Danske, fordi de var født til det, nu vilde de ikke være andet end Danske, fordi de i Danskhed følte sig frie og glade«. Det skal til

Wegeners Ord føjes, at foruden en Vækkelse til bevidst Danskhed skete der ogsaa paa de koldske Folkehøjskoler en Vækkelse til bevidst Kristentro i Grundtvigs Aand. Højskolen blev det Stød udefra, som fik unge Bønder til at erkende sig selv som Aandsvæsener, der følte sig præget af og i deres Handlinger bundet af dansk og kristen Indstilling til Livet.

Politisk Liv.

Enevældige Regering maa ikke kritiseres.

Enevælden herskede i Danmark gennem en stærk Centraladministration. Vel kunde mange Samfundsspørgsmaal diskuteres offentligt, men Kritik af Regeringen blev ikke taalt.

Studenterforeningen 1820.

I 1820 var Studenterforeningen blevet stiftet, og indenfor den foregik Studenterne imellem en Drøftelse af de liberale Tanker om Frihandel og Folkestyre, som optog Sindene i England og Frankrig.

Julirevolutionen i 1830 i Frankrig gav dette Land en friere Forfatning, som gav Stødet til en Række Rejsninger i andre Lande. Under Indtrykket af disse Begivenheder bestemte Frederik VI sig til at give Holsten, Slesvig og Danmark en *Stænderforfatning*. Holsten havde ved Freden 1814 faaet Løfte om en saadan Forfatning. 1834 kom den endelige Anordning om raadgivende Provinsialstænder.

Raadgivende Provinsialstænder 1834.

Der skulde være 4 Stænderforsamlinger (for Øerne i Roskilde, Jylland i Viborg, Slesvig i Slesvig By og Holsten i Itzehoe); de havde ingen lovgivende Myndighed, men Ret til at give Raad om de Sager, Regeringen forelagde dem, og til at indsende Andragender.

Grundejerne Overvægt.

Repræsenteret blev Grundejerne i Byerne, Godsejerne og Bønderne fra de middelstore Selvejere og Fæstere og opefter. 2,8 pCt. af Landets Indbyggere havde Valgret. Ordningen gav Landbruget og Grundejerne i Byerne en meget kraftig Repræsentation, men Intelligensen næsten ingen. I København var kun 1 Professor valgbar, men derimod 73 Brændevinsbrændere.

Offentlig Debat og politisk Presse.

Der blev livlig offentlig Debat om Stænderforfatningen, og den politiske Presse opstod i Danmark i disse Aar. Liberale Kredse hilste Stænderforfatningen med Glæde, men fandt, at den kun var en svag Begyndelse.

Tonen i den liberale Presse — særlig »Fædrelandet« — beha-

gede ikke Frederik VI; han foreslog sine Ministre paa Grund af »Skrivefrækhedens« Vækst at indføre almindelig Censur. Da dette rygtedes, sendte 572 kendte liberale en Protestadresse til Kongen. Kongens Svar endte med Ordene: »— ingen uden Vi alene kan være i Stand til at bedømme, hvad der er Folkets og Statens sande Gavn og Bedste«. Censuren blev dog ikke skærpet; derimod fik Adressens Underskrivere oprettet *Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug*, som hurtigt fik 5000 Medlemmer. Selskabet udgav Skrifter og afholdt Møder og blev den egentlige liberale Organisation.

Vi alene vide.

Trykkefrihedsselskabet.

Modsætning: Dansk / Tysk.

I 1830erne skærpedes Modsætningsforholdet mellem Danske og Tyske. I den første Fjerdedel af Aarhundredet vaagnede Nationalbevidstheden overalt i Europa. Ogsaa Holstenerne vaagnede til Erkendelse af deres Tyskhed. Bevægelsen bredte sig videre til Slesvig, hvor Godsejerstanden og Flertallet i Byerne var indvandrede Tyske eller fortyskede Danske. De ønskede at trække Slesvig med sig til Tyskland, mens Danskerne ønskede at bevare deres Danskhed.

Slesvig, det omstridte Land.

Orla Lehmann, 1810–1870.

National-liberal politisk Linie formes.

I November 1836 holdt den fremragende liberale Agitator, Juristen Orla Lehmann en Tale i Trykkefrihedsselskabet, hvor han gik ind for, at de liberale skulde støtte Danskheden i Sønderjylland mod Tyskernes Anslag. Nogen Støtte hos den danske Regering mødte dette ikke, man var imod alt, hvad der kunde skabe Brydninger mellem dansk og tysk.

Ejderpolitik.

Ved en Tale paa Skydebanen i 1842 fremsatte Lehmann Ejderpolitikkens Program: Slesvig med sine blandede Sprogforhold kunde ikke deles. Det maatte udelt høre enten til Danmark eller Tyskland, og han ønskede Danmark til Ejderen.

Skandinavisme.

Endelig holdt han Juni 1845 sin berømte Ridehustale til Studenterne, hvor han gik ind for et forenet Norden; om tyve Aar, mente han, vilde de — Studenterne — sidde i Kongens Raad og have Midlerne i Hænde til at gennemføre Ejderpolitikken og Skandinavismen. Tyve Aar efter var Sønderjylland tabt og Skandinavismen fjernere fra sin Gennemførelse end før.

Politisk Gæring blandt Bønderne.

Imidlertid begyndte ogsaa i 1840erne en selvstændig politisk Bevægelse blandt Bønderne. Fra 1842 udkom »Almuevennen«; dens Formaal var at rejse Bondestanden til Selvfølelse og Selvhævdelse overfor de store Godsejere og Embedsmænd. Skomageren J. A. Hansen og Skolelæreren Rasmus Sørensen blev ivrige Bondeagi-

tatorer og ivrede for almindelig Værnepligt, lige Hartkornsbeskatning, Adgang til Fæsteafløsning ved Køb og Afløsning af Tienden. De kunde samle Tusinder af Bønder til deres Møder.

Disse Bondeagitatorer førte et saa voldsomt Sprog, at Myndighederne frygtede Oprør og Afbrænding af Herregaarde som i Skipper Clements Dage. Derfor kom 1845 »Bondecirkulæret«, som forbød Møder om Bondens Retsforhold. Det blev dog snart ophævet. Et komisk Tegn paa Bondens Trang til Selvhævdelse og Ligeret var det, at nogle Gaardmænd i Avisen lod bekendtgøre, at de fra 20. Juni 1845 vilde tiltale alle med »Du«, »Han« og »I«, som tiltalte dem saadan.

Bondecirkulæret.

De national-liberale udnyttede denne Stemning blandt Bønderne og stiftede 1846 »Bondevennernes Selskab«. Borgerne sluttede sig til Bøndernes Krav, medens disse saa til Gengæld gik ind for en fri Forfatning. Samtidig begyndte Bønderne at gøre sig fri af Godsejernes og Embedsmændenes Formynderskab ved selv at oprette Sparekasser og Brandforsikringsselskaber.

Bondevennernes Selskab.

Folkestyret.

I Februar 1848 udbrød der Revolution i Paris, og Republikken blev indført. Uroen forplantede sig til Tyskland, hvor der rejste sig en kraftig Bevægelse for at samle Tyskland til eet Rige under en fri Forfatning. Ogsaa til Holsten naaede Røret, og man sendte en Deputation til København for at forlange en fri Forfatning og Slesvig optaget i det tyske Forbund.

Holstenernes Krav.

De nationale Bølger gik højt i København, da Holstenernes Krav rygtedes. En af Lehmann udformet Henvendelse til Kongen om nye Ministre (d. v. s. national-liberale Ejderdanskere) sluttede med en Advarsel mod at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp. Et mægtigt Folketog til Christiansborg støttede Lehmanns Henvendelse.

National-liberale Krav.

Hverken Kongen eller hans konservative Regering holdt til dette Pres, og det saakaldte Martsministerium blev dannet. Det var et blandet konservativt og national-liberalt Ministerium. Bl. a. Lehmann kom ind og fik til Opgave at svare Holstenerne. Han lovede dem fri Forfatning, men Slesvig maatte forblive dansk. Allerede inden hans Svar var kendt i Holsten, havde et Rygte om,

Martsministeriet 1848.

at Kongen var i den københavnske Pøbels Haand, faaet Holstenerne ud i aabent Oprør.

Krigen 1848—1850.

Treaarskrigen 1848—50 fulgte. Preussen blandede sig i den, men trak sig efter Pres af Stormagterne ud af Krigen, saa Danmark fik Lov at slaa Slesvig-Holstenerne selv.

Enevældens Ophør.

Enevælden ophørte, da Frederik VII ved Martsministeriets Udnævnelse erklærede, at han nu betragtede sig som konstitutionel Konge, d. v. s. at ikke Kongen, men Ministrene bestemte, hvad der skulde gøres, og havde Ansvaret. Overgangen var næsten umærkelig; ogsaa før havde Kongen ladet Ministrene bestemme, og Embedsmændene i Administrationen forblev de samme og arbejdede efter samme Retningslinier som under Enevælden.

Den grundlovgivende Rigsforsamling.

Til at vedtage en ny Forfatning valgte alle over 30 Aar de tre Fjerdedele af den grundlovgivende Rigsdag, mens Kongen valgte den sidste Fjerdedel. Forsamlingen kom til at bestaa af tre omtrent lige stærke Grupper: Til »Højre« de konservative, deriblandt mange kongevalgte, i »Centrum« de national-liberale, og til »Venstre« Bondevennerne.

D. G. Monrad, 1811—1887.

Det blev de national-liberale og særlig Biskop D. G. Monrad, som var Kultusminister i Martsministeriet, der kom til at præge Grundloven. Danmark blev et konstitutionelt Monarki med uansvarlig Konge og ansvarlige Ministre, som Kongen udnævnte og afskedigede. Der var intet om Parlamentarisme, d. v. s. at Ministeriet skal være støttet af Rigsdagens Flertal. Kongen havde Myndighed over Krigsmagten og kunde erklære Krig, slutte Fred og indgaa Traktater. Han sammenkaldte og hjemsendte Rigsdagen og kunde opløse den.

Kongens Magt.

Folketing og Landsting.

Folketinget valgtes paa tre Aar ved direkte Valg i Enkeltmandskredse af alle Mænd over 30 Aar. Landstinget valgtes paa 8 Aar ved indirekte Valg af alle Folketingsvælgere, men Valgbarhedsalderen var her 40 Aar mod Folketingets 25 Aar.

De borgerlige Rettigheder.

I Grundloven var desuden sikret en Række borgerlige Friheder, saasom Tro-, Tale-, Trykke- og Forsamlingsfrihed, ligesom Retssikkerheden blev fæstnet gennem Indførelse af Grundlovsforhør og en Løfteparagraf om Offentlighed og Mundtlighed i Retsplejen (krævet af Grundtvig).

Sammensætning af Regering og Rigsdag.

Regeringerne var sammensat af saavel konservative som national-liberale Mænd. Rigsdagens Flertal bestod af National-liberale og Bondevenner, men Tale om Partier i moderne Forstand var

der slet ikke; Begrebet Partidisciplin kendtes ikke, og hver stemte i den foreliggende Sag efter bedste Overbevisning.

Stænder tidens Krav opfyldes delvis.

I Folkestyrets første Tid gennemførtes en Række Reformer, som i Hovedsagen var Indfrielse af Løfter eller Krav fra Stændertiden. Der kom Love om *Pressefrihed, almindelig Værnepligt, lige Hartkornsskatter, Ophævelse af Godsejernes Øvrighedsforretninger, Lettelse af Hoveriafløsning og Indskrænkning af Jagtretten.*

Ejderpolitikken opgives.

Tidens store Begivenhed var imidlertid, at Ejderpolitikken blev opgivet. De konservative havde hele Tiden holdt paa Helstaten og fandt hos Bondevenner og National-liberale tilstrækkelig Støtte til at gennemføre deres Politik. Resultatet blev en Tredeling af Riget med lovgivende Stænderforsamlinger i Holsten og Slesvig og Folkestyre under Junigrundloven i Kongeriget. Fælles Sager skulde undergives fælles Styre og senere en fælles Forfatning. Ingen uden de konservative Helstatsfolk var helt tilfredse med Løsningen.

Helstaten 1855. Rigsraadet.

I Oktober 1855 udsendtes efter mange Brydninger og Ministerkriser den nye Fællesforfatning for Kongeriget, Slesvig og Holsten. Rigsraadet, Helstatens øverste Myndighed i Lovgivnings- og Budgetsager, skulde bestaa af 20 kongevalgte Medlemmer, 30 Medlemmer valgte af den danske Rigsdag og Stænderforsamlingerne i Holsten og Slesvig, samt 30 valgte af de største Skatteydere. Rigsraadet skulde samles hvert andet Aar i København, og der skulde kunne tales baade Dansk og Tysk.

Ingen Glæde over Fællesforfatningen.

Fællesforfatningen vakte ingen Glæde hverken i Danmark eller Holsten. I Danmark betragtedes den af de National-liberale og Bondevennerne som et Tilbageskridt fra Junigrundloven, og i Holsten frygtede man, at Danskerne vilde komme til at dominere i Kraft af deres Antal. I Stænderforsamlingen i Itzehoe raadede en stærk Opposition, som slet ikke anerkendte Fællesforfatningens Lovlighed.

Tysk Indblanding.

Dette førte til tysk Indblanding. Preussen og Østrig klagede først og stillede 1857 det *Ultimatum*, at Fællesforfatningen skulde forelægges den holstenske Stænderforsamling, ellers vilde Sagen blive indbragt for det tyske Forbund, af hvilket Hertugdømmet Holsten var Medlem. Dette skete, og det tyske Forbund erklærede Fællesforfatningen for Holsten for ugyldig. Fællesforfatningen blev da fra dansk Side ophævet for Holsten, og dermed var Enevælden genindført i Holsten.

Ogsaa Tyskerne i den slesvigske Stænderforsamling rettede voldsomme Angreb paa det danske Styre; særlig Indførelsen af dansk Skolesprog og blandet dansk-tysk Kirkesprog i Mellemslesvig var dem en Torn i Øjet. Ogsaa dette gav Anledning til dansk-tysk Noteudveksling, og Preussens Konge proklamerede det for en national Pligt at faa det dansk-tyske Spørgsmaal løst.

Imidlertid var den offentlige Mening i Danmark under Paavirkning af det tyske Tryk blevet klart for Ejderpolitikken; man ønskede at komme af med det besværlige Holsten, men at beholde det gamle danske Slesvig trods de indvandrede Tyskere. Man saa ikke, at den preussiske Ministerpræsident Bismarck forberedte en Politik støttet paa Militærmagt. Danmarks Eksistens var i overhængende Fare, men ingen saa det klart.

Bismarcks Planer.

Da Frederik VII pludselig døde, og der var Uklarhed med Hensyn til, hvem der havde Arveret til Hertugdømmet Slesvig, greb Bismarck til. Krigen 1864 var en Kendsgerning og Danmark meget slet forberedt baade med Rustninger og Alliancer.

Krigen 1864.

---

1. *Spiller Forhold ude i Verden en Rolle for Danmark i denne Periode?*
2. *Sker det aldrig, at Forhold i Danmark kommer til at præge Udviklingen i Udlandet?*
3. *Svarer det, som de første Højskoleelever fik ud af deres Højskoleophold, til det, I fik ud af jeres Højskoleophold?*
4. *Er Grundtvigs »Program« blevet gennemført?*
5. *Hvem prægede dansk Politik i denne Periode?*
6. *Hvad var af størst Betydning for denne Periodes Danske, Indenrigspolitikken eller Udenrigspolitikken?*
7. *Blev i denne Periode Indenrigspolitikken forsømt for Udenrigspolitikken eller omvendt?*

X. KAMPEN FOR PARLAMENTARISME
Ca. 1864—1901.

Økonomiske Forhold.

Liberalismens og Kapitalismens gyldne Tid.

Hele Tiden fra ca. 1828 til ca. 1880 var en lang og nogenlunde jævn Opgangstid, Liberalismens og Kapitalismens gyldne Tid, da alle eller i hvert Fald et absolut Flertal troede paa disse

økonomiske Teorier. Derefter fulgte en økonomisk Krise, som først var overstaaet ved Periodens Slutning ca. 1901.

Voldsom Ekspansion.

Det er tidligere skildret, hvordan Industrialiseringen, den store Fremgang i Folkemængde og Opdyrkningen af de oversøiske Lande foregik i denne Periode. Det var for Alvor Ekspansionstid, en Ekspansion, som ganske faar Vikingetidens til at blegne. Det mærkelige var, at denne Ekspansion foregik, mens alle Landene, som deltog i denne Udvikling, var paa Metalmøntfod. Deres Sedler kunde indløses enten i Sølv eller Guld. Ekspansionen, Befolkningsforøgelsen og Overgangen til Pengeøkonomi i Stedet for Naturaliehusholdning stillede meget store Krav til Pengevæsenet, det maatte udvides efter en hidtil ganske ukendt Maalestok. Et Blik paa Fig. 1 vil vise, at Produktionen af Guld og Sølv — takket være Teknikken og heldige Fund — viser en helt eksplosionsagtig Stigning, som gjorde, at man fortsat kunde bruge disse Metaller som Møntmetal trods de forøgede Krav til Penge.

Pengevæsenet maatte udvides.

Nok Møntmetal til Ekspansionen.

Landbrugets Priser.

Landbrugets økonomiske Vilkaar ses bedst gennem de Priser, Landmændene opnaaede. Tager vi Rugprisen som Repræsentant for Planteprodukterne, da laa Kapitelstaksten for

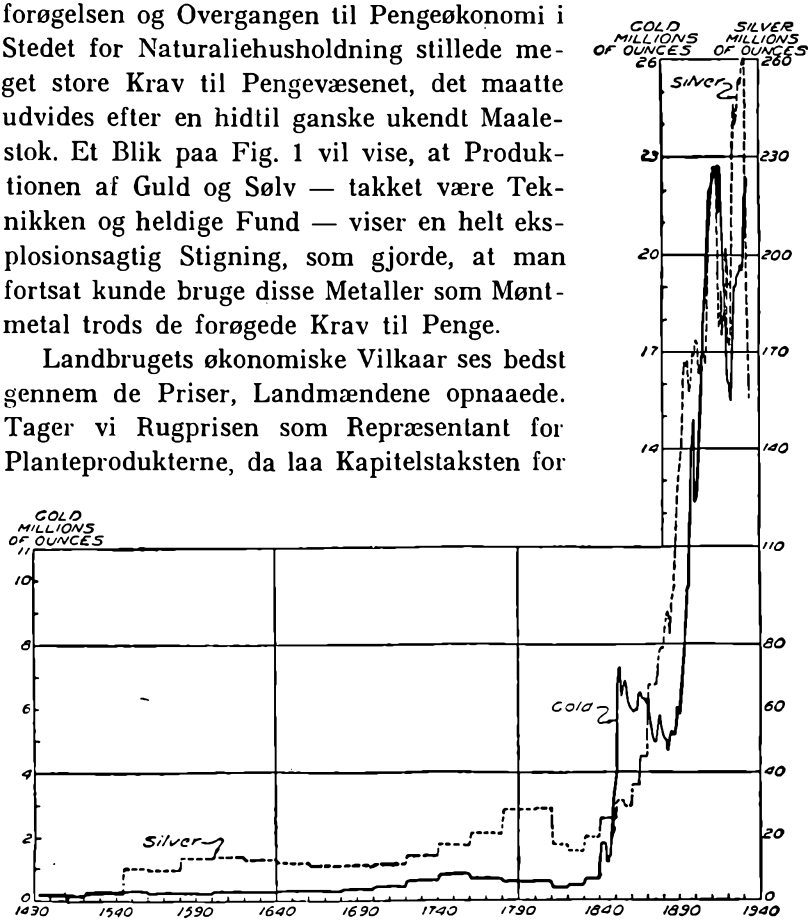

Fig. 1. Verdensproduktionen af Guld (Gold) og Sølv (Silver), 1493—1932.
Warren and Pearson: Prices, 1933.

Medens Danmark havde Sølvmøntfod, var det gode Tider, hver Gang Sølvproduktionen steg stærkt; da Danmark fik Guldmøntfod, var det Krisetid, naar Guldproduktionen faldt, og Opgangstid, naar Guldproduktionen steg stærkt.

Rug omkring 8—9 Kroner i Perioden 1826—50 og omkring 11—14 Kroner i Perioden 1850—80. Derefter indtræder den Krise, som afslutter Perioden, og Rugprisen ligger da omkring 10 Kroner. Kapitelstaksten for Smør stiger fra ca. 60 Øre pr. kg i Tiden omkring 1830 til ca. 76 Øre pr. kg omkring 1850. Derefter stiger det fra ca. 1 Krone pr. kg i 1850'erne til 1.80 pr. kg lige før Landbrugskrisen i 80'erne, falder kun lidt under Krisen, og Stigningen fortsætter derefter. Hovedindtrykket er en Prisstigning kommende i lidt ujævne Bølger.

Tabel 2. *Kapitelstaksler for Korn, Smør og Flæsk, 1821—1905.* Angivet i Kr. for 5-aarige Perioder.

	Hvede pr. Td.	Rug pr. Td.	Smør pr. Td.	Flæsk pr. Td.
1821—25	5,99	4,55	0,26	0,14
1826—30	10,58	8,31	0,30	0,20
1831—35	8,52	8,22	0,30	0,20
1836—40	11,57	7,95	0,35	0,25
1841—45	11,86	9,42	0,36	0,23
1846—50	13,47	8,75	0,38	0,27
1851—55	19,01	14,62	0,50	0,34
1856—60	15,88	11,18	0,60	0,37
1861—65	15,36	11,51	0,59	0,38
1866—70	19,51	14,13	0,70	0,48
1871—75	20,07	14,32	0,85	0,50
1876—80	17,88	13,21	0,85	0,53
1881—85	14,85	11,86	0,90	0,55
1886—90	12,63	9,88	0,89	0,47
1891—95	11,37	10,11	0,94	0,48
1896—00	11,67	9,92	0,95	0,44
1901—05	11,87	10,28	0,96	0.52

Krisen 1880—1895 skyldtes Guldmangel og oversøisk Korn.

Landbrugskrisen sidst i Aarhundredet var fremkaldt af to Forhold. De oversøiske Landes Kornproduktion begyndte paa den Tid at komme til det europæiske Marked i store Mængder. Kornprisen faldt derfor stærkere end de øvrige Priser. Dette bevirkede, at Danmarks Landmænd saa deres Fordel ved at gaa over til Produktion af Husdyrprodukter. Tillige var Krisen en Guldkrise. England havde længe haft Guldmøntfod, og ved denne Tid gik pludselig en hel Række andre Lande over til Guldmøntfod, Tyskland i 1871, de skandinaviske Lande i 1873, de latinske Lande sidst i 70erne og Rusland i 90erne. Da denne Overgang fandt Sted netop i en Periode med faldende Guldproduktion (se Fig. 1)

steg og steg Guldets Værdi sammen med Efterspørgselen. Tiden var en typisk Deflationstid med generelt faldende Priser, og Forholdene bedredes først ved store Guldfund i Sydafrika og Klondyke.

Opgangstiden indtil 1880 med de stigende Priser og det omtrent ubegrænsede Marked i de hastigt voksende Industribyer bevirkede en stor Iver hos Landmændene for at udvide Forretningen. Det dyrkede Areal steg med ikke mindre end omkring 80,000 ha indtil 1861. I dette Aar angives Landbrugsarealet til 2451 Tusinde ha, medens det i 1907 angives til 2918 Tus. ha, en Udvidelse paa ikke mindre end 467 Tus. ha (Sønderjylland ikke medregnet). Største Delen af denne skete i Jylland, og man skal helt tilbage til Vikingetiden for at finde en lignende Nyopdyrkning. Det dyrkede Areal stiger.

Vi har tidligere hørt, at Danmarks Jord ca. 1800 blev drevet fra ca. 800 Hovedgaarde, 55,000 Bøndergaade og 57,000 Husmandssteder. De statistiske Inddelinger falder ikke helt sammen til de forskellige Tider, men kan dog give en Forestilling om Ejendommenes Antal og Fordeling. 1850 fandtes 1,829 Gaarde over 12 Td. Htk., 67,848 Bøndergaarde mellem 1 og 12 Td. Htk. og 98,168 Huse under 1 Td. Htk. *Det er en Fremgang paa ca. 55,000 Hjem paa Landet i Aarhundredets første Halvdel,* heraf falder Hovedmængden paa Huse. 1905 fandtes 2,093 Gaarde over 12 Td. Htk., 74,517 Bøndergaarde mellem 1 og 12 Td. Htk. og 183,210 Huse under 1 Td. Htk. *Det er en Fremgang paa ca. 92,000 Hjem paa Landet i Løbet af 55 Aar.* Ca. Halvdelen af Husene kan dog ikke betegnes som Landbrug, men som Landarbejderboliger med lidt Jord. Fraregnes Huse med under 1 Fjerdingkar Hartkorn, bliver Fremgangen i Landejendomme i de 55 Aar efter 1850 57,297. Ejendommenes Antal.

Gennem hele Perioden skete en Forøgelse af Eksporten. I Begyndelsen gik den særlig til Tyskland, senere — da de to Krige bragte Forstyrrelser i Forholdet til Tyskland — særlig til England. Indtil Femaaret 1880—85 var Korn en af vore betydeligste Eksportartikler, men allerede Femaaret 1885—90 havde vi en betydelig Import af Korn og Oliekager. Eksporten.

Tabel 3. *Kongerigets og Hertugdømmernes aarlige Eksport.*

	1829	1850–63
Korn, Mill. Tdr.	1,7	3,5
Heste, 1000 Stk.	8,3	12,0
Kvæg, 1000 Stk.	36,5	60,0
Svin, 1000 Stk.	?	50,0

Tabel 4. *Danmarks aarlige Eksport.*

	1865—66	1872—73	1901—05
Korn, Mill. Tdr.	3,6	3,5	÷10,1*)
Heste, 1000 Stk.	4,5	7,4	24,5
Kvæg, 1000 Stk.	41,5	49,2	73,4
Kød af Hornkvæg, Mill. kg	—	—	13,4
Svin, 1000 Stk.	32,4	127,0	0,1
Flæsk og Svineprod., Mill. kg	—	—	89,0
Smør, Mill. kg	4,6	8,5	75,7

Stærk Befolknings- og Produktions-Fremgang.

Naar det tages i Betragtning, at det egentlige Danmarks Befolkning i 1801 var 0,9 Millioner og i 1901 2,4 Millioner og Eksporten samtidig var steget som vist i Tabel 3 og 4, vil det forstaas, at Produktionsfremgangen i Landbruget har været overordentlig stor, særlig efter Produktionsomlægningen i 1880erne.

Landbrugets Driftsplan omlægges.

Ved Periodens Begyndelse blev Danmarks Jord drevet i Kobbelbrug, og Kornsalget var Hovedformaalet; desuden blev solgt de Husdyrprodukter, som kunde skaffes, hovedsagelig paa Græs, Hø og Halm. Ved Driftsomlægningen i 80erne gik man over til at opfodre alt Kornet, dyrke Roer i Brakmarken og supplere det hjemmeavlede Foder med indkøbt Korn og Oliekager.

Kulturel Udvikling.

Flere Kulturretninger.

I Middelalderen havde Europas Kultur været en ensartet katolsk-kristen Kultur. Med Renaissancen opstod Deling i flere Kulturretninger. I sydlige Lande fortsatte den katolske Linie, medens i det nordlige Europa to Kulturlinier brødes. Den ene var den luthersk-kristne Linie, som her i Landet særlig fortsatte gennem Grundtvig og Højskolen. Den anden var den irreligiøse Intelligenslinie, udtrykt gennem moderne videnskabelig Indstilling, Brandes og Socialisme.

Den luthersk-kristelige Linie. Naar det er sagt, at denne Kulturretning særlig finder sit Udtryk gennem Grundtvigianisme og Højskole, saa betyder det ikke, at kun disse Kredse repræsenterede den luthersk-kristelige Linie. Luthersk Kristendom var naturligvis vidt udbredt i det danske Folk, men man var ikke aktiv, ikke i Stand til at erobre nyt Land for sin Kultur; derfor maa

*) Import, heraf 6.1 Mill. hkg Oliekager og andre Foderstoffer.

Grundtvigianismen og senere Indre Mission siges at være Tidens betydeligste kristelige Bevægelser. Grundtvigianisme og Indre Mission.

Nederlaget for den national-liberale Politik og det danske Folk i 1864 kunde have kastet Folket ud i Haabløshed og Tvivl om Folkets Levedygtighed. Var Danmark ikke ved Nederlagene i 1660, 1814 og nu i 1864 skrumpet ind til en Lilleputstat? Et Nederlag til kunde ganske simpelt hen ikke tages, og Midlerne til at hævde Eksistensen syntes for mange simpelt hen at være borte. Den fortvivlede Situation.

Grundtvigianerne tabte imidlertid ikke Troen. Læs blot de grundtvigske Sange i Højskolesangbogen. »Sidder bleg du (Fædrelandet) i Sorgen indhyllet, dog for dig er det bedste tilbage, thi end lever den gamle af Dage« (Grundtvig). »Et lille Land er ej fortabt, naar Folket har et Maal« (Begtrup). De havde en brændende Tro paa, at Gud havde en Mening med ethvert Folk, ogsaa det danske. Det danske Folk skulde vise Verden et Eksempel paa Fællesskab, Retsind og Handlekraft til det godes Fremme, saa andre Folk vilde lære deraf, naa frem til det samme, og dermed skulde det danske Folk have givet sit Bidrag til Verdensudviklingen og opfyldt sin Mission. Grundtvigianernes Tro paa det danske Folks Kald.

Grundtvigianerne kastede sig derfor straks efter 1864 ud i Oprettelsen af Højskoler, som skulde vække det danske Folk. I Aarene fra 1864 til 1872 oprettedes 61 Højskoler. Der fandtes paa den Tid to Højskoletyper: »Vækkelsesskoler« og »Kundskabsskoler«. Kundskabsskolerne havde simpelt hen Dygtiggørelse til Formaal, medens Vækkelsesskolerne ganske vist ikke foragtede Dygtiggørelse, men fornemmelig havde Vækkelse til Danskhed, Kristendom og Handlekraft til Formaal. Det blev Vækkelsesskolerne, der sejrede. Kundskabsskolernes Formaal blev efterhaanden overtaget af Landbrugsskolerne. Det er typisk for hele denne Nyskabelse af Skoler, at den overhovedet ikke vandt frem i Byerne, den opstod paa Landet for Bønderbørn og er aldrig naaet nævneværdit ind i Byerne. Mange nye Højskoler.

Den grundtvigske Vækkelse gav Anledning til et meget rigt Liv. En grundtvigsk Bonde følte sin Gerning som et Kald, Gaarden var den ham af Gud betroede Opgave. Dens Drift var den økonomiske Baggrund, men det egentlige var Livet i Hjemmet med Børnenes og de unge Medhjælperes Oplæring. Det var jo dem, som i Fremtiden skulde blive det danske Folk og være med til at opfylde Guds Mening med dette Folk. Ogsaa uden for Hjem- Grundtvigsk Bondeliv.

met deltog man i Fællesskabet med de andre i Kredsen omkring Valgmenigheden, Friskolen og Højskolen. Et glimrende Indtryk af hele Livsformen faar man gennem Bogen »Det grundtvigske Sydfyn« af Martin Pedersen.

Grundtvigske Bønder som Foregangsmænd i Landbruget.

De første grundtvigske Bønder var saa optaget af aandelige Ting, at det somme Tider kunde gaa lidt ud over Bedriften. Senere saa de klart, at den økonomiske Baggrund — Landbrugsbedriften — maatte være i Orden, for at et rigt Liv kunde udfolde sig. De blev da Foregangsmænd paa det landbrugstekniske Omraade, og deres levende Retsind og Fællesskabsfølelse gjorde dem til Skaberne af og Lederne i Landboforeninger og Andelsselskaber.

Grundtvigianismens manglende Spændvidde.

Den grundtvigske Bevægelses største Svaghed var en Tilbøjelighed til at afsondre sig. Man følte Ansvar for og Fællesskab med sine egne, men havde man skabt det rige grundtvigske Liv i sit eget lille Landsogn, da følte man ikke tilstrækkeligt Medansvar for det, der foregik udenfor. Politisk var man saa optaget af Kampen mod Estrup, at man ikke havde Kraft tilovers til en Indsats mod den Industrialiseringens Forbandelse, som netop i de samme Aar ramte den hastigt voksende Arbejderbefolkning i Byerne.

Indre Mission.

Indre Mission adskilte sig fra Grundtvigianismen ved i højere Grad at holde sig til Bibelen og ved stærkere Tro paa Gerningernes Betydning. Bevægelsen lagde mere Vægt paa det rent personlige Gudsforhold og interesserede sig oprindelig ikke for Politik. Den kunde derfor tjene til at holde Kristendommen levende i det danske Folk, men slog ligesom Grundtvigianismen ikke til overfor de mægtige sociale Problemer, der voksede ud af Industrialiseringen.

Den irreligiøse Intelligens. Troen paa Menneskets Evne til at klare Problemerne ved Hjælp af egen Fornuft traadte tydeligt frem med Renaissancen. Gennem Rousseau blev den forbundet med Forestillingen om, at Mennesket fra Naturens Side er godt, og blot man giver det gode Kaar, vil det ogsaa opføre sig godt. Det var disse Tanker, der førte til Oplysningstiden og her i Landet til Landboreformerne.

Fornuftanvendelse skaber Goder.

Brugen af egen Fornuft fik da ogsaa Videnskabsmændene til at løse en stor Del af Naturens Gaader, og deraf udviklede sig den moderne Teknik og hele Industrialiseringen. Den økonomiske Liberalisme maa ogsaa i Hovedsagen siges at være udsprunget af

den irreligiøse Intelligens. Det var den engelske Nationaløkonom Adam Smith, der ad rent fornuftsmæssig logisk Vej regnede ud, at fri Konkurrence maatte henlægge Produktionen til det Sted, hvor den billigst kunde foregaa, og at dette maatte være det fordelagtigste. Det uheldige var, at den ene Produktionsfaktor — Arbejderen — kom til at indgaa i Beregningerne simpelt hen som en Udgiftspost og ikke som et Menneske. Læser man Beretninger fra denne Liberalisme, Kapitalismens og Industrialiseringens første Stadium, da møder man de uhyggeligste Beretninger om den Nød, som Arbejdsgiverens Bestræbelser for at konkurrere trykkede de afhængige og uorganiserede Arbejdere ned i. Herigennem opstod et Arbejderproletariat. Herhjemme voksede det frem netop i Aarene efter 1864, da den grundtvigske Bevægelse udfoldede sin største Livskraft.

Økonomisk Liberalisme umenneskeliggør Arbejderen.

Arbejderproletariat.

Arbejderproletariatet fandt sin Talsmand i den tyske Jøde Karl Marx. Han hævdede, at selve Kapitalen vilde føre til, at de store Kapitalister udkonkurrerede og opslugte de smaa Kapitalister; der vilde derfor ske en større og større Kapitalsammenhobning paa faa Hænder. Disse Kapitaler burde Arbejderne sætte sig i Besiddelse af for selv at faa Udbyttet af Arbejdet. Han opfordrede derfor Proletarer i alle Lande til at forene sig til Kamp for at overtage Magten. Han fremstillede hele Historiens Forløb som en uafbrudt Kamp om materielle Fordele og blev derved Fader til Klassekampindstillingen. Desuden hævdede han, at Religion var Opium for Folket, den bortledte deres Opmærksomhed fra den Kamp for en bedre Tilværelse i denne Verden, som de burde føre i egen Interesse, og gav dem i Stedet Udsigt til Goder i en Tilværelse efter Døden. Han blev Fader til Kommunisme og Socialisme.

Karl Marx, 1818—83.

Socialisme.

Inspireret af Socialismens Idé organiserede Arbejderne sig i Fagforeninger og begyndte Kampen for Magt og bedre Kaar. Fagforeningerne har medvirket stærkt til at forbedre Arbejdernes Kaar. Disse Forbedringer var højt tiltrængte, og det havde ikke været mere end almindelig Anstændighed fra det luthersk-kristelige Flertals Side, om de var blevet ydet frivilligt. Det værste var, at Kampen ved en Kløft delte det danske Folk i Socialisterne og de borgerlige. Socialisterne var broderligt indstillet overfor Meningsfæller i andre Lande, men fjendtligt indstillet overfor borgerlige Landsmænd. Samtidig blev de Modstandere af alt det, som

Fagforeninger.

Kløften mellem det borgerlige Samfund og Arbejderne.

borgerlige Mennesker satte højt: Fædrelandet, Kristendommen, stor Evne til at klare sig selv ved Forretningsdygtighed, Hæren og Viljen til at forsvare Landet. Alt dette blev betegnet som Reaktion (mod Fremskridtet). Heller ikke Kongens Gerning havde Socialisterne den ringeste Forstaaelse af. Der var hos de borgerlige en Forestilling om, at Kongedømmet burde bestaa, saa der i kritiske Situationer kunde være en Magt over Partierne, som kunde gribe ind og derfor maatte være udstyret med en vis om end begrænset Magt. Dette havde ogsaa fundet sit Udtryk i Grundloven; men Socialisterne betragtede Kongedømmet som et nytteløst Fortidslevn og ønskede Republikken.

Kongens Opgave.

En anden Mand, som stærkt kom til at præge Tidens Aandsliv, var Englænderen Charles Darwin. Darwin var Naturforsker og havde slet ikke tilsigtet den Omvæltning i Folks Tænkemaade, som blev Resultatet af hans videnskabelige Indsats. Han paaviste, at ude i Naturen var der foregaaet en stadig Udvikling. Dyre- og Planteformer var ikke uforanderlige, de varierede, og de bedst egnede klarede sig og kom derved til at formere sig livligst. Herigennem var der sket en stadig Udvikling til noget bedre egnet. Mennesket nedstammede fra abelignende Forfædre og var kommet til at dominere Verden, fordi det var det bedste egnede Væsen til at klare Kampen for Tilværelsen.

Charles Darwin 1809–82. Udviklingslæren.

Disse Tanker i Forbindelse med den voldsomme tekniske Udvikling fremkaldte en stærk Fremskridtstro. Naar vi havde udviklet os fra Aber til Mennesker, hvad kunde vi saa ikke naa i Fremtiden? Herved skabtes en ny Type Mennesker af radikalrevolutionær Indstilling. De var irreligiøse og kasserede Kristendommen som gammel Overtro. De troede paa Menneskets Evne til at klare alle Problemer ved Videnskabens Hjælp. De var i det hele taget imod alt gammelt og overleveret, blot fordi det var gammelt, og fordi de meget rigtig saa, at det gamle ikke havde klaret alle de Problemer, som voksede ud af Industrialiseringen. Herhjemme var den ypperste Repræsentant for denne Menneskетype Georg Brandes. Det blev særlig efter Aarhundredskiftet, at denne Mennesketypes Tankegang kom til at præge Udviklingen i Danmark. Ved sin Paagaaenhed med Krav om Fremskridt og Reformer drev den Folk af den luthersk-kristelige Linie over i forsigtig Henholden eller aabenlys Reaktion.

Fremskridtstro.

Irreligiøs radikalrevolutionær Menneskетype.

Georg Brandes, 1842–1927.

Dansk Politik 1864—1901.

Krigen i 1864 var endt. Bismarcks Politik havde sejret, om end han af Hensyn til Stormagterne nøjedes med mindre, end han havde tænkt sig. De nationalliberales Politik var komplet mislykket, Sønderjylland var tabt, Skandinavismen slaaet fejl og Hjælp udefra blevet til intet. I Haabløshed opgav de national-liberale, og Monrad, deres Førstemand, udvandrede til New Zeeland.

Nationalliberales Politik slaaet fejl.

Det store Spørgsmaal var, hvordan Forfatningen skulde være. Junigrundloven havde kun haft Gyldighed i Kongeriget, medens Rigsraadet (som talte Medlemmer valgt dels af Kongen og dels af de højest beskattede) havde været det fælles Organ for Styret af Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig. Hvordan skulde Danmark nu styres? Under Junigrundloven, Rigsraadet eller en helt ny Forfatning?

Forfatningsspørgsmaalet.

Det var de national-liberale, der havde skabt Grundloven. Da de nu saa deres Politik helt forfejlet, skete der inden for de nationalliberale en Svingning til Højre. Derfor blev den nye Forfatning — Grundloven af 1866 — mere konservativ end Junigrundloven. Folketinget blev som før valgt ved almindelig Valgret, blot blev Antallet af Folketingsmænd sat op fra 100 til 102. I Landstingets Sammensætning skete derimod en Forskydning i konservativ Retning, idet 12 af de 66 Medlemmer blev kongevalgt. Resten valgtes ved indirekte Valg, idet Folketingsvælgerne og de højest beskattede kom til at vælge lige mange Valgmænd. Svagheden ved Grundloven af 1866 var, at kunde Folketing og Landsting ikke enes, fandtes der ingen Udvej til en Løsning, hele Lovgivningsarbejdet vilde gaa i Haardknude.

Grundloven 1866.

Mere Konservativt Landsting.

De national-liberales Førerskab forsvinder.

De national-liberale havde efter Nederlaget i 1864 i Hovedsagen tabt Troen paa deres Evne til at lede Folket, i hvert Fald gav de fleste af dem sig ind under konservative Godsejeres Førerskab. Dermed var i Virkeligheden det nye Højre skabt. Andre af de nationalliberale gik til Venstre.

Venstre kom til at bestaa af en højst uensartet Flok: Dels Byfolk af den radikal-revolutionære Type, som troede paa Fremskridt og fri Forfatning, dels Bondevenner, som vilde skaffe Bonden bedre Kaar og kun havde materielle Interesser, og endelig Grundtvigianere, som først og fremmest vilde Frihed og Folkeliv,

Venstre, en blandet Flok.

men naturligvis ogsaa bedre Kaar for Bonden. De sidste havde kæmpet mod 1866 Grundloven.

Det varede ikke længe, inden Forfatningskampen begyndte, og den var i Realiteten en Kamp om Magten. Bonden var vaagnet, de national-liberale Førere var borte eller gaaet til Højre; nu tog Bønderne Kampen op under deres egne Ledere. Den ledende blandt disse var i Periodens første Del den store Agitator, Gaardmandssønnen, Førstelærer paa Bogø Christen Berg. Han var utilfreds med den store Indflydelse, som Godsejerne og de højestbeskattede havde, dels i Kraft af 1866 Grundloven (som han selv med Uvilje havde stemt for) dels i Kraft af, at Kongen valgte sine Ministre blandt Godsejerne og de højest beskattede. Hans Krav gik derfor ud paa Folketingsparlamentarisme.

Christen Berg, 1829–91.

Hverken i Junigrundloven eller Grundloven af 1866 stod noget om Parlamentarisme. Tværtimod forudsatte Grundloven en Fordeling af Magten, Folketinget kunde ikke tvinge sin Vilje igennem i Landstinget og omvendt. Desuden havde Kongen Ret til at vælge sine Ministre og for en Tid Vetoret overfor Love. Kun dersom de tre Partier enedes, kunde Landet regeres forsvarligt.

Magten fordelt.

Venstre holdt paa, at Forfatningen berøvede Folket dets Ret til at styre sine egne Sager, Højre, at Besiddelsen af Ejendom berettigede til særlig stor Indflydelse. Kong Christian den IX støttede Højre.

Højres Fører var den dygtige, af Karakter retlinede og paa sine Godser afholdte Jacob Brønnum Scavenius Estrup. 1875 lod han sig udnævne til Statsminister, efter Sigende udelukkende for at trodse Venstre, som i 1872 havde faaet Flertal i Folketinget. Estrup holdt Skansen i 19 Aar.

Estrup, 1825–1913.

Folketinget gik imod Estrup og krævede, at han skulde gaa i Overensstemmelse med parlamentarisk Skik. Estrup nægtede at gaa under Henvisning til, at Kongen havde Ret til at vælge sine Ministre. Venstre svarede med ikke at vedtage Estrups Finanslov. Estrup lod da udskrive Valg. I det hele taget brugte Estrup at udskrive Valg, hvergang Folketinget gik imod ham, men Venstre voksede sig blot stærkere for hvert Valg.

Da Folketinget igen nægtede en Finanslov, fandt Estrup en Grundlovsparagraf, som sagde, at i Nødstilfælde, hvor Rigsdagen ikke var samlet, kunde der gives provisoriske Love. Han sendte da Rigsdagen hjem og udstedte 1877 den første provisoriske Fi-

Finanslovs Nægtelse.

nanslov, som omfattede Bevillinger til alt det, Tingene og Regeringen havde kunnet enes om. Det, Venstre havde været imod, medtoges ikke. Første provisoriske Finanslov, 1877.

Næste Gang Tinget samledes, skulde det godkende den provisoriske Finanslov. Den moderate Fløj af Venstre turde ikke tage Krig paa Kniven, men vilde søge at opnaa mest muligt ved Forhandling, de svigtede Bergs Førerskab og godkendte Estrups Finanslov. Derefter regerede Estrup paa det moderate Venstres Støtte til 1881. Venstre splittes.

Fra 1881 fik Berg samlet Venstre om den saakaldte »Visnepolitik«. Alt, hvad Regeringen foreslog, blev sendt i et Udvalg, det saakaldte »Begravelsesudvalg«, som intet foretog sig. Regeringen skulde gøres umulig ved, at alt visnede mellem Hænderne paa den. Visnepolitikken.

Et af Stridspunkterne mellem Venstre og Højre var Uenighed om Landets Forsvarspolitik. Højre vilde samle hele Forsvaret om et befæstet København og have en Hær efter preussisk Mønster, Venstre derimod efter schweizisk Mønster et Folk i Vaaben. Grupper inden for Venstre, særlig Hørup, var efterhaanden ude i ren Antimilitarisme og kunde slet ikke indse Nytten af et Militærvæsen, da Danmark — mente de — dog ikke kunde forsvare sig. Forsvarspolitikken.

Visnepolitikken førte ikke til Estrups Afgang. Han fandt sig i den en Tid, men gennemførte saa 1885 en ny provisorisk Finanslov, og denne Gang holdt han sig ikke til at bevillige det, som Tingene var enige om, men vedtog det, som Regeringen mente stemte med Statens Tarv, og hertil hørte Københavns Befæstning. Andet Provisorium, 1885.

Forbitrelsen ude i Folket var stærk. Der blev talt om Revolution og dannet Riffelforeninger. Flertallet indenfor Venstres Ledelse var dog for en passiv Modstand i Form af Skattenægtelse, som imidlertid ikke blev gennemført. En ung Typograf forsøgte at myrde Estrup. Regeringen traf straks Modforholdsregler. Der blev udstedt provisoriske Love om Oprettelse af et Gendarmeri (de lyseblaa), om Udvidelse af Politiet, om Kontrol med Pressen og Straf for at ophidse Befolkningen. Provisorietidens Højdepunkt.

Justitsministeren havde givet Politimestrene Besked om at overvære alle politiske Møder. Ved et Møde i Holstebro i 1885 nægtede Berg at tale, saa længe Politimesteren opholdt sig paa Tribunen. To Mand fjernede derefter Politimesteren med Magt. Retten idømte de to Mand og Berg et halvt Aars Fængsel. En Bølge af Sympati skyllede op om Berg, da Dommen blev bekendt. Berg i Fængsel.

Da Estrups provisoriske Love, deriblandt Finansloven, kom Folketinget, blev de forkastet af Venstre. Regeringen stod nu helt uden Lovhjemmel for Opkrævningen af Skatter og Bevilling af Penge, men Estrup fik en kongelig Resolution om at fortsætte. Da Venstres Fører ikke havde villet Revolution, var der ingen anden Mulighed for Partiet end Forlig.

Regering ved kongelig Resolution.

Forliget kom i 1894 trods Modstand i baade Venstre- og Højrekredse (bl. a. var Estrup Modstander), de moderate indenfor de to Partier havde fundet hinanden. Kort efter gik Estrup af.

Derefter sad til 1901 nogle stedse svagere Højreministerier, som i Hovedsagen rettede sig efter Venstreflertallet. Først 1901 kom et Ministerium i Overensstemmelse med Folketingets Flertal.

Kampen hindrede sundt politisk Opbygningsarbejde.

Lovgivningsarbejdet i denne Periode blev naturligvis stærkt præget af den spændte Situation mellem Højre og Venstre, og dette hindrede Gennemførelsen af en Mængde tiltrængte Foranstaltninger. Estrups største Bedrift var at gennemføre et omfattende Jernbanebyggeri og Esbjerg Havn. Herved forbedredes Afsætningsmulighederne for det danske Landbrug betydeligt.

---

1. *Hvad var Aarsagen til den økonomiske Opgang i Tiden 1828—1880?*
2. *Var Krisen 1880—1900 af en Natur, saa den kunde have været undgaaet ved de rette Foranstaltninger?*
3. *Løste Grundtvigianismen de Opgaver, den havde sat sig?*
4. *Hvad betød mest for Bondestanden i denne Periode, Grundtvigianisme eller den radikal-revolutionære Intelligensindstilling?*
5. *Var Magtkampen mellem Venstre og Højre til Gavn for Danmark?*
6. *Mon Striden mellem Venstre og Højre var blevet saa haard, dersom Berg og Estrup ikke havde eksisteret? Med andre Ord, har Personer Indflydelse paa, hvordan Historien former sig?*
7. *Var den økonomiske Liberalismes Tid en god Tid for alle i Landet?*

XI. LANDBRUGETS NYE FÆLLESSKAB ca. 1830—1945.

Organisationer og Andelsbevægelse.

De første Sammenslutninger til Landbrugets Fremme var ikke skabt og ledet af Landmænd. Det var filantropiske Foretagender. Først kom det kongelige danske Landhusholdningsselskab i 1769. Derefter først i 1800-Tallet forskellige (10) lokale »patriotiske« Selskaber efter Landhusholdningsselskabets Mønster. Syv af disse Selskaber overlevede Landbrugskrisen 1818—28, men de skiftede Præg, idet det nu var Bønderne, der indmeldte sig og tog Ledelsen. De gamle »patriotiske« Selskaber.

Med Landmændenes nye Trang til Selvhævdelse omkring 1840 fulgte ogsaa Tilbøjeligheden til Oprettelsen af egne økonomiske Foretagender. I de Aar blev oprettet Sparekasser (de talrige Landbosparekasser, »Bondestandens« Sparekasse o. s. v.) og Foreninger for Brand- og Kreaturforsikring. Sparekasser og Forsikringer.

I hele Perioden fra 1830 blev der af Landmændene selv oprettet Landboforeninger: 5 mellem 1830 og 1840, 20 i det næste Tiaar og derefter jævnt og til sidst aftagende, da Landet omkring 1920 var dækket med Landboforeninger. 1943 fandtes 138 Landboforeninger med ca. 125,000 Medlemmer. Landboforeninger.

I Begyndelsen manglede en Fællesorganisation; man enedes da om at lade en enkelt Landboforening indbyde til en Landmandsforsamling for hele Landet. Den første afholdtes i Randers 1845 og samlede 332 Deltagere, hvoraf $^2/_3$ var Landmænd. Til Landmandsforsamlingerne var knyttet store Udstillinger af Dyr og Maskiner. Drøftelserne paa disse Møder gav store Resultater. Saaledes drøftede man den højere Landbrugsundervisning, og Resultatet blev Landbohøjskolens Oprettelse i 1856. Man drøftede Landbrugets Kreditforhold, og dette gav Stødet til Kreditforeningernes Oprettelse. Loven om Kreditforeninger kom i 1850, og allerede Aaret efter oprettedes 2. Kreditforeningerne fik Betydning ikke blot for Landmænd, men for alle Grundejere, 1943 fandtes 13 Kreditforeninger, som havde udestaaende ca. 500,000 Laan. Landmandsforsamlinger. Landbohøjskolen 1856. Kreditforeninger. 1851.

Landmandsforsamlingerne havde stor Betydning, dengang der ikke fandtes noget fælles Organ til at repræsentere Landbruget. Der afholdtes i alt 18, den sidste i Odense 1900. Deres Betydning aftog, da Landboforeningerne 1872 (Foreningen af jyske Landboforeninger) begyndte at slutte sig sammen og afholde Delegeret- Samvirkende Landboforeninger.

møder. 1893 stiftedes »De samvirkende danske Landboforeninger«. Landboforeningerne blev præget af Bondestandens liberalistiske Indstilling og var — i Modsætning til Fagforeningerne — slet ikke udstyret med noget Mandat til at forpligte de enkelte Medlemmer. Deres Opgave var at hjælpe og vejlede Medlemmerne i deres Bedrift og ved Forhandlinger med Myndighederne at tale Landbrugets Sag.

Husmandsforeninger.

Fra ca. 1900 udskilte Husmændene sig og dannede særlige Sogneforeninger, der 1906 som Fællesorgan fik »De samvirkende danske Husmandsforeninger«. Husmandsforeningerne havde 1943 ca. 105,000 Medlemmer.

Vejledningen af Landmændene foregik i Begyndelsen særlig gennem Konkurrencer, Dyrskuer og Præmier; men 1860 ansattes den første Konsulent, og siden er Konsulentarbejdet i stedse højere Grad taget i Brug.

Konsulenter.

Skoler for praktiske Landmænd havde vanskeligt ved at vinde Indpas. Det Classenske Fideikommis forsøgte 1799 at aabne en Landbrugsskole paa Herregaarden Næsgaard paa Falster; der meldte sig imidlertid kun een Elev, som kom gaaende paa sine Træsko fra Jylland, men han blev sendt hjem igen. I Jylland fandtes fra 1837 til 1875 Skoler paa forskellige Herregaarde, bl. a. Frijsendal og Haraldslund. De blev ledet af N. B. Krarup og senere af dennes Søn og omfattede baade praktisk og teoretisk Undervisning. I 1849 aabnedes Skolen paa Næsgaard igen, og denne Gang lykkedes det. Undervisningen var ogsaa her baade praktisk og teoretisk, og Næsgaard er nu den eneste Skole med denne Undervisningsform. Først med Lyngby Landboskole (oprettet 1867) opstod den Skoletype med 5 og 9 Mdr.s udelukkende teoretisk Undervisning, som blev den almindelige i Danmark. 1943 fandtes 24 statsanerkendte Landbrugsskoler og Husmandsskoler med ca. 3000 Elever aarligt.

Landbrugsskoler.

Andelsbevægelsen.

Kreditforeningerne adskiller sig fra den øvrige Andelsbevægelse ved at fremstaa meget før (1850), være dannet efter udenlandsk Forbillede og støttet af en Lov. De har dog de for Andelsselskaber typiske Træk, nemlig at Medlemmerne har lige Stemmeret, selv vælger Foreningens Ledelse og hæfter solidarisk for de indgaaede Forpligtelser.

For dansk Landbrug har Kreditforeningerne spillet en stor Rolle. De skaffede Bønderne ny Kapital i Stedet for den, Godsejerne havde indestaaende i Fæstegaardene, og det i en for Bønderne fri og uafhængig Form, som ikke kunde opsiges. De Laanemuligheder, som Landmændene gennem Kreditforeningerne havde, har ogsaa betydet, at det danske Landbrug kunde udvide Bedriften i Overensstemmelse med Tidens Krav. Uden Kreditforeningerne var det danske Landbrugs Produktion sikkert ikke steget i det Omfang, som nu skete fra 1851 til Nutiden. Den lette Adgang til Kredit betød imidlertid ogsaa, at der kunde frigøres Kapital til Udbetaling af Arv, og det er meget store Kapitaler, som siden Kreditforeningernes Oprettelse er vandret med Landmandsbørn ind til Byerne. Kreditforeningernes Betydning.

Medens Kreditforeningerne kun tog første Prioritet i Ejendommene, oprettedes efter Lov i 1897 Hypotekforeninger, som tager 2. Prioritet i Ejendommene. 1942 fandtes 3 Hypotekforeninger, som tager Laan i Ejendomme. Hypotekforeninger.

Noget særegent i Danmark opstaaet er Producentandelsselskaberne. Det første Andelsmejeri oprettedes i Hjedding i 1882 og blev Forbilledet for mange lignende Sammenslutninger. Disse Andelsmejerier var et Udslag af de grundtvigske Bønders stærke Fællesskabsfølelse. De fik saa umaadelig stor Betydning derved, at Mælken fra de mindre Brug blev samlet i saa store Portioner, at der kunde laves Smør saa fint som »Herregaardssmør« deraf. Dette kunde ogsaa være opnaaet ved Privatmejerier eller Aktiemejerier, men da var Fortjenesten ikke kommet Producenterne til Gode, men var tilfaldet Mejeriejeren eller Aktionærerne. De Andelsprincipper, man gik frem efter, kan sammenfattes i følgende Punkter: Andelsmejerier.

1. Alle interesserede kan blive Medlemmer.
2. Alle Medlemmer har lige Stemmeret.
3. Medlemmerne vælger Selskabets Ledelse.
4. Overskud fordeles blandt Medlemmerne i Forhold til deres Brug af Selskabet.
5. Kapitalen faar kun almindelig Bankrente.
6. Medlemmerne hæfter solidarisk for Selskabets Forpligtelser.

Andelsprincipperne af højmoralsk Standard.

At alle kunde blive Medlemmer betød, at man ingen vilde udelukke af Fællesskabet. Den lige Stemmeret sikrede de smaa

Leverandører mod at blive ugunstigere stillet end de store. At Medlemmerne valgte Selskabets Ledelse, kan synes en Selvfølgelighed for os, men man har andre Steder set Kapitalen eller Staten (i Tyskland under Nazismen) bestemme Ledelsen. Overskuddets Fordeling efter Medlemmernes Brug af Selskabet var den højeste Grad af Retfærdighed, man kunde naa til. Selskabet var for den jævne Mand, han skulde ikke udnyttes af Kapitalen, der her kun fik almindelig Bankrente. Endelig var den solidariske Hæftelse et Vidnesbyrd om den Tillid, disse første Andelsfolk nærede til hinanden, men den var ogsaa en Nødvendighed for at rejse Laan til Mejeriernes Start. Denne Nydannelse indenfor det økonomiske Liv har været en af de danske Bønders mest straalende Bedrifter. Det var virkelig en Indsats for Opfyldelse af Grundtvigs Program om »christelige Bedrifter paa en med Tidens Tarv og Vilkaar passende Bane«.

Mejeriorganisationen udbygges.

Siden har Andelsmejerierne fundet sammen i Mejeriforeninger og en Fællesorganisation. De har dannet Smøreksportforeninger og en Smørmærkeforening, der tog Lurmærket som Varemærke og gennemførte en Kvalitetskontrol. 1942 fandtes 1384 Andelsmejerier med 189,000 Medlemmer.

Andelsslagterier.

Det første Andelssvineslagteri oprettedes i Horsens 1887. Typisk for andre Befolkningslags Stilling til Bøndernes Andelsforetagender var, at Horsens By gjorde sig de hæderligste Anstrengelser for at slaa det nye Foretagende ihjel. Borgerne var Forretningsfolk og ansaa det for et af deres Privilegier at faa Fortjenesten ved Behandlingen og Omsætningen af Landbrugets Produkter. Ingen Banker vilde laane Horsens Slagteri Startkapital trods fornøden Sikkerhed. Slagteriet laante derfor sin Startkapital i Landbostandens egne Sparekasser. Snart efter oprettedes Andelsslagterier Landet over.

Fare for Trustdannelser.

Da adskillige Andelsslagterier var oprettet, forsøgte Danmarks store Finansmand Tietgen at samle baade Privatslagterierne og Andelsslagterierne i een stor Slagterikoncern, som skulde beherske Danmark. Andelsslagterierne maatte gerne fortsætte med at afregne med deres Medlemmer efter Andelsprincippet, men Koncernen skulde beherske Priserne og hindre konkurrerende Selskabers Fremkomst. Det maa sikkert anses for en Lykke for det danske Landbrug, at Andelsslagterierne afslog at gaa med til dette. Man

har i andre Lande set, hvor Producenterne er blevet udnyttet, naar Afsætningen var monopoliseret.

Slagteriorganisationen udbygges.

Paa lignende Maade som Mejerierne har Andelsslagterierne udbygget deres Organisation gennem de samvirkende danske Andelsslagterier og har samarbejdet om Afsætning og videre Forarbejdning af Slagteriprodukter. 1942 fandtes 61 Slagterier med 194,000 Medlemmer.

Andre Producentandelsselskaber.

Ligeledes er Afsætningen af Æg, Fjerkræ og Kreaturer blevet udbygget paa Andelsbasis.

Brugsforeninger.

Ogsaa Landbrugets stedse stigende Indkøb blev organiseret paa Andelsbasis. Ældst af Forbruger-Andelsselskaberne er Brugsforeningerne. Brugsforeningsbevægelsen begyndte i Byerne (Thisted 1866), men fik stor Udbredelse paa Landet samtidig med de andre Andelsselskaber. Nu naar Brugsforeningsbevægelsen langt ud over Landbrugernes Kreds. Brugsforeningerne paaførte i første Omgang Købmændene en sund Konkurrence, som sikrede Forbrugerne rimelige Priser. Dette skulde i Teorien den frie Konkurrence mellem Købmændene ogsaa gøre og gjorde det vel ogsaa delvis; men hvor der fandtes stiltiende Overenskomster eller ligefremme Aftaler, kunde kun Brugsforeninger hindre Udnyttelsen af Forbrugerne. Brugsforeningerne sluttede sig sammen i »Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger«, som foretog Fællesindkøb og senere Produktion. Fællesforeningen optog Produktion paa de Omraader, hvor den ved Indkøb ikke kunde opnaa rimelige Priser, og denne Fremgangsmaade viste sig saa effektiv, at baade den hjemlige Cementtrust og den store internationale Glødelampetrust maatte bøje sig og nøjes med rimelige Priser. Der er ingen Tvivl om, at Brugsforeningsbevægelsen har været en Beskyttelse for Forbrugerne mod Udnyttelse fra Storkapitalens Side, og denne Beskyttelse er kommet saavel Medlemmer som ikke Medlemmer til Gode.

Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger.

Kampen mod Trusler.

Andels-Foderstofforretninger.

Af andre Forbrugsforeninger skal særlig nævnes Andels-Foderstofforretningerne, da deres Historie giver et typisk Eksempel paa Nødvendigheden af Andelsselskabers Fremkomst og paa Mænd med den Aand, som bar og i Fremtiden skal bære Andelsselskaber og andre værdifulde Fællesskaber. I Firserne begyndte Importen af Oliekager til Danmark. Handelen laa paa private Hænder. Det viste sig imidlertid umuligt for Landmændene hos Foder-

stoflmportørerne at opnaa nogen som helst Garanti for Indholdet i Oliekagerne. Derfor oprettede man »Jysk Andels-Foderstofforretning« og ydede den Betjening, som den private Handel havde nægtet at give. Bestyrelsen af Jysk Andel var Mænd af den rette Støbning; da Finanskredse ikke vilde tage den solidariske Hæftelse som tilstrækkelig Sikkerhed for Laan til Selskabet, satte de hele deres private Formue som Garanti og fik derved et Foretagende i Gang, som var til Gavn for alle deres Standsfæller.

Mænd, der tog Risiko for andre.

Flere Andelsselskaber kunde nævnes, men det vigtigste i denne Fremstilling er at finde ind til Aanden bag Bevægelsen, det øvrige kan ses i Statistisk Aarbog. Kaster man Blikket tilbage over den danske Andelsbevægelses Historie, ser man, at visse Hovedlinier har været fulgt og har styrket Bevægelsen: *Man har bevaret Interessefællesskabet ved at holde sig til een Opgave ad Gangen;* kom andre Opgaver end Selskabets oprindelige paa Tale, da gik man til Oprettelsen af et nyt Selskab for de i Opgaven interesserede. Desuden har man søgt at være neutral i politiske og religiøse Spørgsmaal, da disse ikke vedkom det økonomiske Arbejde hverken i Produktions- eller Forbrugerselskaberne. Helt har det dog ikke været overholdt, idet der findes indremissionske Mejerier.

Een Opgave for hvert Selskab.

Den danske Andelsbevægelse var Bondens Forsvar overfor den liberalistiske Periodes kapitalistiske Fribyttere, og Kampen førte til en Sejr, som vakte Beundring langt ud over Landets Grænser.

---

1. *Hvad er Hovedforskellen imellem Landboforeninger og Arbejdernes Fagforeninger?*
2. *Har den lette Adgang til at optage Laan gennem Kreditforeninger været et Gode for danske Landmænd?*
3. *Hvad vilde der være sket, dersom Andelsideen slet ikke var opstaaet blandt danske Landmænd?*
4. *Er Andelsprincipperne de samme som almindelig Forretningsmoral?*
5. *Hvad kræves af en Mand, for at han skal være en god Andelsmand?*
6. *Hvorfor er Forretningsfolk i Almindelighed Andelsbevægelsen fjendtligt sindede?*

XII. DET TYVENDE AARHUNDREDE

Økonomi.

Tiden før første Verdenskrig var økonomisk en god Tid. Guldet fra de store Fund i Sydafrika, Colorado og Klondyke strømmede til Centralbankerne. Guld udvaskedes ikke længere af Flodsandet af Enkeltmand, men direkte af de guldholdige Bjergarter ved Storindustri. Guldet tjente som Grundlag for nye Pengesedler, Pengevæsenet blev derfor udvidet, det var let at faa Laan til Nybygninger af Fabrikker og Udvidelser i Landbruget. Priserne var stigende, fordi Udvidelsen af Pengevæsenet foregik raskere end Stigningen i Vareproduktionen. Det var en god Tid for Producenter og Forretningsdrivende, og der var Arbejde at faa. Guld- og Kornkrisen fra 1800-Tallets Slutning var overvundet. Guldfund virker.

Under Verdenskrigen interesserede de krigsførende Lande sig kun for Varer, for Krigen kunde kun vindes med Industriprodukter, Mad og Heste. Regeringerne øste Seddelpenge ud til disse Formaal og sendte Centralbankernes Guld til Udlandet i Bytte for de eftertragtede Varer. Den øgede Seddelmængde og de mindre Guldbeholdninger gjorde, at Landene det ene efter det andet ophævede Sedlernes Indløselighed. Naturligvis maatte der komme Prisstigninger som Følge af den øgede Seddelmængde og den formindskede Varemængde, for Leverancerne til Hærene kom jo ikke paa Markedet, men blev forbrugt paa Slagmarkerne. Inflation og Ophævelse af Guldmøntfod.

Den samme Udvikling skete i Danmark, skønt Landet var neutralt. Vore Varer blev opkøbt af de krigsførende; samtidig blev der Varemangel som Følge af svigtende Indførsel (Blokade og Ubaadskrig), og ogsaa her blev sat flere Sedler i Cirkulation, dels fordi Staten havde ekstraordinære Udgifter, og dels fordi National- Stigende Priser og Udvidelse af Pengemængden i Danmark.

Tabel 5. *Danmarks Indførsel af Korn og Foderstoffer.*
(Afrundede Tal.)

ca. Aar	Mill. kg
1885	0
1900	750
1914	1500
1918	0
1931	2750
1936	1550
1940	450

banken paa Grundlag af det meget Guld, Udlandet havde sendt os, foretog Kreditudvidelser. Takket være de krigsførende Landes hensynsløse Reduktion af deres Guldbeholdninger bevarede vi Guldmøntfoden i lang Tid trods den voldsomme Udvidelse af vort Pengevæsen.

Eksporten falder.

Af Tabel 5 fremgaar det, at Danmarks Import af Korn og Foderstoffer helt bortfaldt under Blokaden. Ogsaa Importen af Olie til Margarine bortfaldt. Som det fremgaar af Tabel 6 kom dette til stærkt at paavirke Danmarks Landbrugseksport. Det oversøiske Brødkorn maatte erstattes med dansk Korn og Margarinen med dansk Smør. Desuden var der en stærk Nedgang i Produktionen som Følge af Mangel paa Protein.

Tabel 6. *Danmarks aarlige Eksport af Landbrugsprodukter.* Mill. kg.

	Oksekød[1])	Smør	Flæsk	Æg
1881—85	27	14	[2])	3
Højeste før Blokaden	88	102	147	29
Mindste under Blokaden	16	15	1	20
1921—25	43	109	167	46
1931	62	172	387	59
1935	33	138	207	70
1939	61	150	204	100
1944				
1945				

[1]) Oksekød er baade levende og slagtede Kreaturer omregnet til »Oksekød«.
[2]) 8 Mill. kg Flæsk og 287.000 levende Svin, siden er levende Svin omregnet til Flæsk.

Samtidig Gullaschtid og Nød.

Den ret voldsomme Inflation under Verdenskrigen og de første Efterkrigsaar gav sig mange utiltalende Udslag. Det var Gullaschtid. Alle, der producerede, og særlig alle, der handlede, havde store Fortjenester, som ofte gik dem til Hovedet. For Arbejdere og for Folk paa fast Løn var det strenge Tider.

Mellemkrigstiden fra ca. 1921 til 1939 var en typisk Deflationstid. De, der er interesseret i en nøje Gennemgang af denne Tids økonomiske Forhold for Landbruget, henvises til »25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold 1918—43«, som er udgivet af det landøkonomiske Driftsbureau.

Menneskene skaber selv Deflation og Krise.

Naar det blev Deflationstid med faldende Priser, Tab og Arbejdsløshed, saa var det ikke, fordi dette var nødvendigt, men fordi de ledendes Tænke- og Handlemaade maatte føre til Deflation.

Man huskede, at Tiden paa Guldmøntfod havde været en god Tid og brugte Bank- og Pengepolitik for at komme tilbage dertil igen. Man glemte, at Tiden paa Guldmøntfod før første Verdenskrig kun havde været en god Tid, fordi der strømmede nyt Guld til i tilstrækkelig Mængde til at tillade Pengevæsenets Udvidelse. Som det vil ses af Fig. 1 var Guldproduktionen ikke i Stigning i denne Periode, og da Landene i 1920erne det ene efter det andet vendte tilbage paa Guldmøntfod foraarsagede det en voldsom Opgang i Guldets Værdi; dermed steg ogsaa de indløselige Seddelpenges Værdi, og Prisen maatte saa nødvendigvis falde.

Krisen omkring 1930 var ikke blot et dansk Fænomen, men forekom i alle de Lande, som bestræbte sig for at indskrænke Pengevæsenet for igen at komme paa Guldmøntfod. I Kina, hvor man havde Sølvmøntfod og tværtimod udvidede Pengevæsenet, havde man ingen tilsvarende Krise. Guldkrise.

Da Landene først i 1930erne forlod Guldmøntfoden og vendte tilbage til Papirpengene, lettedes Situationen, og Krisen mildnedes for til sidst helt at forsvinde med de Udvidelser af Pengevæsenet, som fulgte.

Under Krisen i 20erne og 30erne svandt den frie Samhandel mellem Landene stærkt ind. Rusland havde straks efter Revolutionen indført Statsmonopol paa Udenrigshandelen og dermed lukket sit Stykke af Verden for fri Handel. Under Guldkrisens store Arbejdsløshed søgte alle Lande at bremse Import for derved at sikre Arbejde til Landets egne Indbyggere. Dette bevirkede et Utal af Told- og Kvotaordninger, som maatte blive meget følelige for et Land med en saa stor Udenrigshandel som Danmark. Frie Samhandel svinder.

Ogsaa England, Frihandelens gamle Højborg, saa ingen anden Udvej end at gaa over til Beskyttelsestold og Importbegrænsning. Verdenskrigen havde gjort England fattigere, og samtidig var Englands industrielle Forspring forsvundet. Medens de engelske Fabrikker var optaget af Krigsproduktionen, var Industrien skudt op i oversøiske Lande og andre af Englands gamle Markeder for Industriprodukter (bl. a. Danmark). Konkurrencen var haard og følte s særlig haard, fordi man samtidig gennem Pengevæsenets Ledelse fremkaldte Deflation. England opgiver Frihandel.

Denne Kamp for egne økonomiske Interesser udartede til en økonomisk Krig om Markeder. Hver Stormagt søgte med alle Midler at sikre sig et økonomisk Interesseomraade og at skabe Selv- Selvforsynings Tanken.

forsyning indenfor dette Omraade. Tanken hermed var at komme til at staa stærkt ved et eventuelt nyt Magtopgør mellem Nationerne. Darwins Teori om, at den bedst egnede klarede sig, var man ved at overføre paa Nationerne. Man talte (bl. a. i Folkeforbundet) om Samarbejdets Nødvendighed, men det blev i Hovedsagen ved Tale, i Handling drev man økonomisk Magtpolitik.

Tyskland arbejdede maalbevidst paa et selvforsynende Centraleuropa under tysk Ledelse. Man brugte den Fremgangsmaade at lade Lande eksportere til Tyskland, men nægtede at lade dem faa deres Tilgodehavender hjem, undtagen gennem Køb af tyske Varer. Paa denne Maade trængte Tyskland ogsaa kraftigt frem paa det danske Marked og bragte os i større Afhængighed af det.

Økonomisk Imperialisme.

Japan søgte at lægge Østasien ind under sit økonomiske Førerskab og anvendte for at naa Maalet en Blanding af Militærmagt og Konkurrenceevne, opnaaet ved stærk Industrialisering og lav Levefod for Arbejderne. Selv mindre Stater var med. Det raastoffattige Italien søgte at blive selvforsynende med Mad og sikre sig Raastoffer og Markeder ved Abessiniens Erobring.

Magtfilosofien.

Magtfilosofien var ved at præge Menneskeheden i al dens Færd, Magtfilosofien, som hævdede, at Magt er Ret. Denne Tankegang er naturligt opstaaet af Menneskets medfødte Egoisme, men i Aarhundreder holdt mer eller mindre paa Plads af Kristendommen.

Moderne Hedenskab.

Nu var hos det moderne Menneske Tro paa Videnskab og Fremskridt, paa Menneskets Evne til at klare alle Problemer selv, ved at afløse den kristne Tro som dominerende Aandsretning. Darwin hævdede som en videnskabelig Lov, at de bedst egnede klarede sig, og Nietzche, at var dette rigtigt, saa havde de bedst egnede — Overmenneskene — en af Naturlovene given Ret til at herske over de andre. Ud af dette voksede de enkelte Klassers og Folks voldsomme Kamp for at hævde sig som de bedst egnede. Ud af Over-

Fascisme og Nazisme.

mennesketeorien voksede Fascisme og Nazisme, Troen paa, at Folkene skulde føres af »Overmennesker«. Det uheldige ved Troen paa Overmenneskets Ret til at herske var, at dermed fulgte ogsaa Foragten for dem, der ikke var Overmennesker, dem fratog man al Ret og gav den til Overmenneskene. Den naturlige Følge af denne

Menneskeforagt.

Menneskeforagt var løgnagtig Propaganda, Anvendelse af Tvang og Rædsler som Koncentrationslejre og Gaskamre.

Økonomisk Stagnation.

I denne Verden af Deflation, økonomisk Magtpolitik og hastigt fremvoksende Fascisme og Nazisme gik det økonomiske Livs Ud-

vikling i mange Lande i Staa. Hvor man søgte at fastholde det økonomiske Livs Frihed, kæmpede man med Krise og Arbejdsløshed. Danmark havde ikke længere ubegrænsede Afsætningsmuligheder til rige Lande med en hastigt voksende Industribefolkning med stigende Levefod. Derfor faldt den danske Landbrugseksport (se Tabel 6), til Krigsforberedelserne før 1939 atter bedrede Afsætningsmulighederne.

---

1. *Kan Inflation og Deflation undgaas, dersom man er paa Guldmøntfod?*
2. *Havde der behøvet at komme Deflation efter første Verdenskrig?*
3. *Hvorfor forsvandt Frihandelen i Mellemkrigsaarene?*
4. *Har Menneskenes Aand og Tænkemaade nogen Indflydelse paa det økonomiske Livs Udvikling?*

Den politiske Udvikling i Danmark.

Parlamentarismen.

Ved Systemskiftet i 1901 blev Parlamentarismen Regeringsskik i Danmark, d. v. s. at Regeringen skal have Støtte af Folketingets Flertal. Dette er Skik og ikke Lov. Den eneste Gang siden, hvor Skikken har været brudt, var i 1920, da Kongen benyttede sin grundlovsmæssige Ret til at opløse et Folketing. Det vakte en Storm af Harme hos Socialdemokrater og Radikale og fremkaldte en Generalstrejke. Valget viste imidlertid, at Kongen havde haft Ret i sin Formodning om, at det dengang siddende Folketing ikke var i Overensstemmelse med Folkets Flertal. Siden har Parlamentarismen raadet uindskrænket.

Oppositionen spaltes.

Det viste sig snart, at den Opposition mod Højre, som havde kæmpet for Parlamentarismen, ikke kunde holde sammen, men spaltedes i flere Partier. Venstre var det dominerende Parti i Periodens Begyndelse, men efterhaanden som Industrialiseringen skred frem, og der blev flere Arbejdere, blev Socialdemokratiet Landets største Parti.

Partier.

Medens der i Folkestyrets Barndom daarligt kunde tales om egentlige Partier, saa er Udviklingen gaaet i Retning af stadigt fastere Partirammer og mere erhvervs- eller klasseprægede Partier. Samtidig er Partierne udviklede til store Forretninger, hvortil

knytter sig Funktionærer, som er stærkt interesserede i Partiets fortsatte Trivsel, og store Blade med en mægtig Indflydelse paa den offentlige Mening. Særlig ved Gennemførelsen af Valgloven af 11. April 1920 har Partiernes Ledelse faaet en overordentlig stærk Indflydelse.

Fra Folkestyre til Partistyre.

Før Grundlovsændringen i 1915 havde vi her i Landet Flertalsvalg i Enkeltmandskredse, d. v. s. at den Mand i Kredsen, som fik flest Stemmer, blev valgt. Dette sikrede ikke Partierne en retfærdig Repræsentation i Forhold til deres Stemmetal og hindrede næsten Fremkomsten af nye Partier, men til Gengæld gav det et handlekraftigt Ting. Efter 1920-Valgloven sikredes Partierne en i Forhold til Stemmetal næsten matematisk nøjagtig Repræsentation ved Tildeling af Tillægsmandater, men til Gengæld er det i det væsentlige blevet Partiledelsen, der bestemmer Kandidatopstillingen. Idet Partiledelsen kan nummerere Kandidaterne, kan den faktisk paa Forhaand omtrent bestemme, hvem der skal ind. Vort Folkestyre er derfor udviklet i Retning af Partistyre, og Vælgerne har ringe Indflydelse paa, hvilke Mænd der vælges ind, men kan naturligvis fortsat flytte deres Stemme fra et Parti til et andet. Da Partierne i Hovedsagen repræsenterer Erhvervsinteresser, har det imidlertid vist sig meget vanskeligt at flytte Stemmerne fra Parti til Parti. Svagheden ved Forholdstalsvalgmaaden er, at man kan faa saa mange Partier, at intet af dem kan faa klart Flertal og blive regeringsdygtigt. Det har man set i andre Lande, men endnu ikke i Danmark.

Medens den politiske Kamp før Aarhundredskiftet særlig havde drejet sig om Parlamentarismen, saa har den politiske Interesse siden samlet sig om sociale og økonomiske Spørgsmaal, og dette har faaet meget vidtrækkende Følger for det danske Landbrug.

Husmandsbevægelsen.

I 90erne opstod en Bevægelse for at skaffe Landarbejderne bedre Kaar. 1894 nedsattes en Landbokommission til at tage sig af Sagen, og 1899 gennemførtes den første Lov om Statsstøtte til Oprettelse af Husmandsbrug. Loven tog Sigte paa at oprette Huse paa 3—4 Tdr. Land med en Værdi af ca. 4000 Kr., og Staten vilde yde Laan op til $^{9}/_{10}$ af denne Værdi.

Udstykning efter Husmandsloven af 1899.

Snart ændredes dog Formaalet til, at der skulde oprettes Husmandsbrug saa store, at de kunde ernære en Familie. Det har imidlertid vist sig, at mange af de oprettede Brug i vanskelige Tider afgjort var for smaa til Formaalet. I Henhold til Husmands-

loven af 1899 og dens mange Ændringer er til og med Finansaaret 42/43 oprettet 18,337 nye Brug og givet knap 12,000 Tillægslaan til bestaaende Husmandsbrug.

Lensafløsningen.

I Grundloven — hvor alle til Adel, Rang og Titel knyttede Forrettigheder afskaffedes — blev det bestemt, at Len, Stamhuse og Fideikommis'ers Overgang til fri Ejendom senere skulde ordnes ved Lov. Denne Lov kom i 1919; Godserne kunde overgaa til fri Ejendom mod Afgivelse til Staten af 20—25 pCt. af Godsernes Værdi og mod, at Staten fik Raadighed over 1/3 af Godsernes Landbrugsjord; for den afgivne Landbrugsjord blev ydet Erstatning. Den Jord, Staten paa denne Maade fik Raadighed over, blev anvendt til Oprettelse af Husmandsbrug. Ligeledes blev det bestemt, at Præstegaardenes Jord skulde udstykkes.

Husmandsloven af 1919.

Disse nye Udstykninger foretoges efter Husmandsloven af 1919. Denne Lov fulgte et helt andet Princip end den foregaaende Husmandslov. Jorden blev ikke solgt til de nye Husmænd, men de kom til at svare en aarlig Rente af den ved offentlig Taksation fastsatte Jordværdi. Desuden fik de Adgang til at laane 9/10 af Byggeudgifterne. Derefter blev Loven af 1899 revideret, saa de to Love i Hovedsagen kom til at byde Husmændene ens Betingelser. Loven af 1919 indførte en Art »Statsfæste« af stor Lighed med Arvefæste. Efter denne nye »Statsfæstelov« er fra 1920 til og med 1943 oprettet 7622 Husmandsbrug og givet Tillægsjord til 2870 bestaaende Brug.

Særlig Husmandsbevægelse.

Samtidig med, at man i Lovene mærker Interessen for Husmandsbrug, søgte Husmændene selv at dygtiggøre sig og organisere sig. Der var livlig Tilslutning til Husmandsforeningerne og oprettedes særlige Husmandsskoler. Efterhaanden blev det ganske tydeligt, at der var et absolut Modsætningsforhold mellem større og mindre Landbrugere, og det har holdt sig til den Dag i Dag.

Modsætningen har sikkert sin Oprindelse i flere Forhold. Husmændene har hidtil været særlig interesserede i Husdyrbrug, mens de større Brug er mere interesserede i Planteavlsprodukter. Husmændene vil have en fortsat Udstykning, saa deres Børn kan blive selvstændige Husmænd; denne Udkvikling er de større Gaardes Mænd ikke interesseret i, da Udstykning kun kan ske paa de større Gaardes Bekostning. Endelig er der rent skattetekniske Modsætningsforhold. Ved Skattereformen i 1903, som blev indført for at give Landbruget en Skattelettelse, blev Hartkornsskatterne af-

Skattereform 1903.

skaffet (indført 1660), og i Stedet indførtes Ejendomsskyld paa baade Jord og Bygninger, samt Formue og Indkomstskat. Hermed bortfaldt de gamle Hartkornsskatters Særbeskatning af Landbrugsjorden. Kombinationen af Ejendomsskat og Indkomstskat bevirker, at smaa og større Landmænd faar forskellige Skatteinteresser. De store Landbrug er stærkere paavirkede af Konjunkturer end de smaa Ejendomme, i gode Tider har de store Indtægter, men i daarlige Tider ofte et Underskud, som giver en skattepligtig Indkomst paa Nul. Husmanden, der ikke skal udrede Arbejdsløn, har i Regelen en skattepligtig Indkomst selv i daarlige Tider. Følgen er, at Husmanden kommer til i daarlige Tider at bære en forholdsvis større Del af Kommunens samlede Skatteudskrivning, dersom han da ikke kan faa en tilstrækkelig stor Del af Skatten væltet over paa Ejendom.

Skatteteknisk Interessemodsætning. Landbruget splittet.

Modsætningen mellem Husmænd og større Landmænd bevirkede, at Husmændene 1940 udtraadte af Landbrugsraadet, som skulde være hele Landbrugserhvervets højeste Repræsentation udadtil. Husmændene har dog aldrig dannet eget politisk Parti, men politisk støttet sig til det radikale Venstre og Socialdemokratiet. Der er ingen Tvivl om, at Kløften i Landbruget har haft en umaadelig svækkende Indflydelse paa Varetagelsen af Landbrugets Interesser overfor de øvrige Erhverv. De to Parter er blevet spillet ud mod hinanden.

Kampen mellem Arbejdere og Arbejdsgivere.

De mest vidtrækkende Følger for Landbruget fik imidlertid Industriarbejdernes og Haandværkernes Kamp for gennem Fagforeninger at skaffe sig bedre Kaar. Det kunde se ud som en Kamp mellem Arbejdere og Arbejdsgivere, som ikke stort vedkom Landbruget. Men i Virkeligheden forholdt det sig saadan, at enhver Forhøjelse af Arbejdslønnen eller Formindskelse af Arbejdstiden betød, at Arbejdsgiverne søgte Erstatning derfor ved Forhøjelse af Priserne, og disse Priser kom ogsaa Landbruget til at betale. Dette betød, at Landbruget fik de Priser, som kunde opnaas i Udlandet, men maatte betale stadigt højere Priser for Indkøb af alle de Ting, hvori indgik de organiserede Arbejderes stedse højere Arbejdsløn. Forholdet fremgaar tydeligt af Tabel 7.

Arbejdskampens Omkostninger bæres ogsaa af Landbruget.

Tabel 7. *Det landøkonomiske Driftsbureaus Prisindeks.*

	1909—14	1939—40	1941—42
Landbrugsprodukter	100	140	231
Byggeomkostninger	100	247	329
Inventar	100	217	302

Dette skrives ikke for at misunde Arbejderne deres forbedrede Vilkaar eller langt mindre de arbejdsløse deres Understøttelse, men blot for at udrede, at Arbejdskampens Resultat berørte andre end dem, der direkte deltog.

Store Byggeomkostninger hindrer Udstykning.

Følgen af de forhøjede Omkostninger ved at begynde et nyt Landbrug var, at den naturlige Udstykning gik næsten i Staa. Kun Udstykning med Statsstøtte foregik. Det kunde ganske simpelt hen ikke betale sig at bygge nye Gaarde, fordi Byggeomkostningerne var for høje i Forhold til Landbrugets Indtjeningsevne.

Ejendomspriserne drives op.

En anden Følge af de højere Byggeomkostninger var, at alle de gamle Landejendomme steg i Pris, idet Sammenligningsgrundlaget ved Handel var, hvad en lignende Ejendom kunde etableres for i Dag. Landbrugets Indtægter var i Mellemkrigsaarene saa ustabile, at ingen virkelig Beregning af, om et Landbrug i Fremtiden kunde forrente Købsprisen, kunde foretages. I Stedet kom Ejendommenes Pris til nærmest at rette sig efter Etableringsomkostningerne.

Kun Landmænd med Kapital klarede sig.

Dette betød, at kun Landmænd, som var saa velhavende, at de kunde taale at have Kapital staaende uforrentet i Gaardene, kunde klare sig og have en Levefod, som svarede til Byernes. De kapitalfattige Landmænd, som skulde forrente Landbrugskapitalen og kun leve af deres Arbejde, havde strenge Tider, og mange af dem maatte gaa fra Ejendommene. Saaledes var det f. Eks. for Flertallet af de kapitalfattige Unge, som fik Statshuse: de kunde kun klare sig ved en urimelig lang Arbejdstid og ved at lægge en Mængde Arbejde paa Kone og Børn.

Flugt fra Land til By.

Paa Grund af de lidet lystelige Fremtidsudsigter paa Landet foregik en livlig Vandring fra Land til By. De, der var Forretningsmænd og havde Kapital, foretrak Byerhverv, hvor Kapitalen bedre kunde forrentes. De, der skulde leve af deres Arbejde, foretrak Byen med den kortere Arbejdstid, højere Løn og det mindre ubehagelige Arbejde. I Byen truede ganske vist Arbejdsløshed, men den var dog mindre truende for arbejdsvante Folk fra Landet end for visse Byarbejdere. Derved fremkom det besynderlige, at der samtidig kunde være Mangel paa Arbejdskraft paa Landet og Arbejdsløshed i Byen. Saa sandt det er Produktionen, der bestemmer et Lands Velstand, saa var det uheldige Tilstande samtidig at have ca. 200,000 Arbejdsløse i Byerne og Landbrugets Produktion nedsat paa Grund af manglende Arbejdskraft.

Samtidig Arbejdsløshed og Mangel paa Arbejdskraft.

Mellemkrigstiden var ikke en jævnt forløbende Deflationspe-

riode, snarere var det en Række Bølgebevægelser, men Hovedtendensen var indtil 1931—32 Prisfald og derefter til den nye Krig langsom Stigning. Der var et stærkt Prisfald lige efter 1920, derefter lidt bedre Priser midt i 20erne og igen sidst i 20erne, men værst var det dog omkring 1931/32, da den internationale Guld- og Kreditkrise for Alvor satte ind. Da var det danske Landbrug i Nød og Arbejdsløsheden i Byerne forfærdelig. Under denne Udvikling var ifølge det landøkonomiske Driftsbureau Nettoformuen pr. Ejendom for de til Bureauet indberettende Landbrug faldet fra ca. 52,000 Kr. i 1922 til ca. 17,000 Kr. i 1933. Tallene er ikke alt for paalidelige, men giver et tydeligt Fingerpeg om Udviklingens Retning.

Landmændene forarmes.

Som et Resultat af de uholdbare Tilstande kom da »Kanslergadeforliget«. Det var Venstre, Radikale og Socialdemokrater, som fandt sammen under de konservatives Modstand. Landbruget fik en gunstigere Valutakurs (22,40) og fik derved flere Kroner for sin Eksport, medens al Import samtidig blev dyrere i Kroner. Tillige indførtes forskellige Ordninger, hvorved det danske Hjemmemarked kom til at betale en højere Pris end Eksportprisen for Landbrugsprodukter. Til Gengæld fik Socialdemokraterne Socialreformen og ekstraordinær Arbejdsløshedslovgivning gennemført.

Kanslergadeforliget.

Under Indtrykket af de usikre Forhold for Landbruget i Mellemkrigsaarene, og stærkt paavirket af Tidens Klassekampindstilling, opstod saa L. S. (Landbrugernes Sammenslutning). L. S. ønskede at være en faglig Bevægelse uden politisk Farve, men dens Mænd blev i 1934 repræsenteret i Rigsdagen gennem »det frie Folkeparti« (fra 1938 omdannet til »Bondepartiet«). L. S. Mændene havde i Modsætning til Venstre tabt Troen paa Liberalismen, deres Forbillede var Arbejdernes Fagforeninger. Som disse Foreninger gennem Strejker og anden Magtanvendelse havde sikret Arbejderne bedre Kaar, ønskede L S. ved Magtanvendelse at sikre Landbruget bedre Kaar. Flertallet af danske Landmænd var dog ikke indstillet paa Fagforeningsmetoder, og L. S. Bevægelsens ledende Mænd havde ikke saadanne personlige Egenskaber, at de formaaede at vinde almen Tillid blandt Landmændene. »Bondetoget« til Kongen blev en Sukces som Demonstration, og L. S. vandt Flertal i mange Bestyrelser indenfor Landbrugsorganisationerne; men da Ledelsen bestemte sig for Magtanvendelse gennem Produktionsstrejke, faldt Landmændene fra. Da senere under Be-

L. S. 1930.

sættelsen L. S. allierede sig med Landsforræddere, table Ledelsen ethvert Greb paa Landbefolkningen. Den vakte Klassekampindstilling spøger dog i mange Landmandssind endnu.

Besættelsen.

For Flertallet af det danske Folk kom Besættelsen som en Overraskelse. Man havde ikke forstaaet den forfærdende Kraft og Hensynsløshed i de tyske »Overmenneskers« Magtfilosofi. En af Aarsagerne hertil var, at det lige fra 1870 havde været Danmarks Udenrigspolitik ikke under nogen Omstændighed at komme i et Modsætningsforhold til Tyskland. Derfor havde ingen Partiers Presse turdet sætte Modsætningsforholdet mellem dansk Kultur og nazi-tysk Kultur skarpt op og dermed genopvække Preusserhadet fra 1864. Flertallet gik med Modvilje ind i Besættelsen som en ubehagelig Skæbnens Tilskikkelse og fortsatte saa med deres daglige Arbejde under de ændrede Betingelser. De fleste betragtede Stormagtsopgøret som noget os aldeles uvedkommende. Overraskelse og Passivitet.

Derefter fulgte en Tid, hvor det danske Folk besindede sig og blev klar over den danske Kulturs Værdier. Begreber som Frihed, Folk, Folkestyre, Retssikkerhed, Sandhed og Menneskelighed blev levende for Danske, der før ikke havde ofret dem mange Tanker. Besindelsen.

Det næste Skridt var en Opvaagnen til Aktivitet. Det var en Følelsessag og ikke en Forstandssag. Under Begivenhedernes Tryk kom mange, særlig Unge, til gamle Grundtvigs Opfattelse af Menneskelivet som en Kamp mellem gode og onde Kræfter. I denne Kamp var det selve Formaalet med Livet, at det skulde bruges til Kamp paa det godes Side mod det onde. Det var ikke vanskeligt at se, at Nazismen var en Del af det onde, for Tvang, Løftebrud, Retsløshed, Løgnagtighed og Umenneskelighed var dens Virkemidler. Opvaagnen til Aktivitet betød derfor i den givne Situation Kamp mod det danske Folks Passivitet gennem illegale Blade og Kamp mod Nazisternes Sejr gennem Sabotage. Opvaagnen. Illegale Blade og Sabotage.

Den Daad, der er udøvet under Besættelsen, af kendte Mænd saavel som navnløse, er historisk i Klasse med store Bedrifter i Fortiden. Vi har faaet bekræftet, at der i Danmark er Mænd, villige til at dø, for at andre kan leve frit og menneskeværdigt. Den Daad har vist det danske Folks Vilje til Eksistens som frit og Den danske Livsvilje.

selvstændigt Folk og er at sidestille med Offerviljen paa Dybbøl i 1864, paa Københavns Rhed i 1801, paa Københavns Volde i 1660 og da Niels Ebbesen rejste Folket mod Grev Gert.

Efterhaanden som Storkrigen skred frem, blev der øget Tilslutning til den aktive Linie, og det lykkedes gennem Modstand at overbevise Udlandet om, at det danske Folk stod mod Nazisterne i det store Opgør.

Landbruget bedre forberedt paa Afspærring.

For det danske Landbrug betød Besættelsen Standsning af al Tilførsel af oversøiske Foder- og Gødningsstoffer. Landbruget var imidlertid bedre rustet til Selvforsyning under denne Krig end under forrige. Særlig havde man ved Udnyttelse af Roetoppen til Ensilage naaet at blive mere uafhængig af Oliekager end under sidste Krig. Ligeledes var Jorden i betydelig bedre Kultur og Gødningskraft end under forrige Krig.

Lagrene tømmes.

Den tyske Besættelse betød en systematisk Udplyndring af Danmark ad handelsmæssig Vej. Alle Varelagre blev tømt, saa der ved Besættelsens Ophør var Mangel paa praktisk taget alt. Ogsaa Landbruget blev paa lignende Maade udtømt, Jorden blev udpint for Gødningsstoffer, og dens Kulturtilstand blev ringere, Bygninger, Maskiner og Redskaber blev ikke vedligeholdt og fornyet og Besætningerne formindsket. Trods dette kom Danmark dog rigt gennem Besættelsen sammenlignet med andre Lande, for Landet havde ikke været Krigsskueplads, Produktionsapparatet var bevaret, og der var Ungdom bevaret rede til at tage fat.

Fremtiden.

Det har været Formaalet med denne historiske Fremstilling at vise, at Danmark ikke kan holdes udenfor Begivenhederne ude i Verden, de angaar os og har altid gjort det. Dernæst at Historiens Forløb bestemmes i høj Grad gennem et Folks aandelige Liv, dets Tænkemaade, og denne Tænkemaade er ofte bestemt af en enkelt Mands Virke.

Ser vi med dette i Erindring ud over den nærmeste Fremtid, da maa vi sige, at teknisk har Menneskene aldrig haft større Muligheder for at indrette sig en menneskeværdig Tilværelse end nu. Saa snart Krigens Saar er nogenlunde overvundet, skulde der ikke teknisk være nogen Undskyldning for Nød og Fattigdom.

Den Teknik, der sattes ind i Krigens Ødelæggelse, kunde sættes ind mod Nød og Fattigdom. Bliver den det ikke, da er det Menneskenes Aand, der er noget galt med.

Samarbejdet mellem de forenede Nationer har klart vist, hvilke store Ting der kunde naas ved internationalt Samarbejde. Tillige har det vist, at Menneskene ude i Verden saa afgjort ikke er til Sinds at lade Tingene udvikle sig efter Kræfternes frie Spil. Man har aldrig været længere fra liberalistisk Økonomi end i Øjeblikket, men til Gengæld har man klart erkendt Betydningen af international Samhandel. Ogsaa her kommer det an paa, i hvilken Aand man gaar til Opgaven.

I vor hjemlige politiske Udvikling er vi naaet til et Stade, hvor Politik, som den føres gennem Rigsdag, Regering og Administration, har en helt dominerende Indflydelse. Gennem Politik bestemmes de økonomiske Goders Fordeling mellem Befolkningsgrupperne, og gennem Politik bestemmes det, om vi skal have Krise og Arbejdsløshed eller Udvikling og Velstand. Vil vi være beherskede af Stridens og Magtbegærets Aand eller af Samarbejdets og Offerviljens?

I Menneskehedens Historie staar vi paa en Skillevej, som kan føre til Blomstring og Velfærd, men lige saa vel til et Helvede paa Jorden. Alt! Alt kommer an paa den Aand og Tænkemaade, som præger os i de kommende Aartier.

---

1. *Vi har baade haft Flertalsvalg- og Forholdstalsvalgmaade her i Landet; er begge Dele lige godt Folkestyre?*
2. *Kan man ikke godt have Folkestyre paa Papiret og Diktatur i Virkeligheden?*
3. *Hvorfor er der Modsætning mellem Husmænd og større Landmænd?*
4. *Berøres Landbruget af en Forhøjelse af Byarbejdernes Løn?*
5. *Har Landbrugets Indtjening siden 1900 været stabil eller stærkt svingende?*
6. *Naar der samtidig var Arbejdsløse og manglende Arbejdskraft paa Landet, var det saa de Arbejdsløse, der havde det for godt, eller Landarbejderne, der havde det for daarligt?*
7. *Afhænger et Folks Velstand mere af Lønnens Højde end af Produktionens Størrelse?*

8. *Var L. S.-Tanken rigtig?*
9. *Havde Aand nogen Indflydelse paa Udviklingen under Besættelsen?*
10. *Hvad afgør det danske Landbrugs Muligheder i Fremtiden?*

Litteratur:

Arup: Danmarks Historie.
Vilh. la Cour: Danmarks Historie.
Brøndsted: Danmarks Oldtid.
Saxo: Danmarks Krønike.
Nørlund: Trelleborg (Fra Nationalmusæets Arbejdsmark 1938).
Bache: Nordens Historie.
Bengtson: Røde Orm.
Arthur Petersen: Jorddrot og Bonde.
Troels Lund: Dagligt Liv i Norden.
Bo Giertz: Troen alene.
Rasmussen Søkilde: Landboreformerne.
Engelstoft og Wendt: Danmarks politiske Historie.
Arne Sørensen: Det moderne Menneske.
Ove Hoff: Teknikkens Revolution.
Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892.
Aksel Jensen: Landbrugets Gældsforhold.
O. H. Larsen: Landbrugets Historie og Statistik.
m. fl.

INDHOLDSFORTEGNELSE

En Indledning 5

I. *Oldtiden* 5
Ældre Stenalder, ca. 9000—3000 f. Kr. 5
Jægerfolk 5
Yngre Stenalder, ca. 3000—1500 f. Kr. 7
Bønderne kommer 7
Germanernes Indvandring 8
Broncealder, ca. 1500—400 f. Kr. 9
Herrefolket 9
Jernalder, ca. 400 f. Kr.—800 e. Kr. 10
Fattigdom 10
Landbruget 10
Religion 11
Samfund 11

II. *Fra Vikingefærd til Korstog, ca. 800—1250* 13
Erobring, Opdyrkning, Rigsdannelse, Kristendom 13
Nordens Kæmpeaand 13
Vikingefærd 14
Opdyrkning 15
Kristendommen 17
Kongemagt 19

III. *Middelalderens Stændersamfund, ca. 1250—1536* 23
Svigtende Samarbejde og Stilstand 23
Kongen 23
Gejstligheden 24
Adelen 25
Adelens Godser 26
Bondestanden 28
Borgerstanden 31
Oversigt over Middelalderen 32

IV. *Adelsvælden, 1536—1660* 35
Renaissance 35
Reformation 36
Opgangstiden 1536—1630 38
Adelsvældens Fald 41

V. *Enevældens første Tid, 1660—1740* 44
Statens Organisation 44
Økonomiske Problemer 45
Herremand og Bonde 48

VI. *Fremgangs- og Reformperioden, ca. 1740—1800* 50
Oplysningstiden 50
Tiderne bedres 51
Reformforsøg 53
Tekniske Reformer 55
Frihedsreformerne 56

VII. *Krig, Krise og Pengeforvirring, 1800—1828* 59
Inflation 60
Hurtig Inflation fra 1807 62
Deflation og Landbrugskrise 63
Reformernes Ophør 65
Patriotiske Selskaber 66

VIII. *Industrialiseringen* 67

IX. *Folket vaagner, 1828—1864* 70
Kulturelt Liv 70
Politisk Liv 73
Folkestyret 75

X. *Kampen for Parlamentarisme, ca. 1864—1901* 78
Økonomiske Forhold 78
Kulturel Udvikling 82
Dansk Politik 1864—1901 87

XI. *Landbrugets nye Fællesskab, ca. 1830—1945* 91
Organisationer og Andelsbevægelse 91
Andelsbevægelsen 92

XII. *Det tyvende Aarhundrede* 97
Økonomi 97
Den politiske Udvikling i Danmark 101
Besættelsen 107
Fremtiden 108

Litteratur ..... 1[illegible]